

1 Příklad

Dnešní lidé mají často pocit, že jejich život je jedinou řadou léček. Tuší, že nemohou překonat potíže svého každodenního světa, a mají často pravdu: To, co si obyčejní lidé bezprostředně uvědomují a oč usilují, je omezeno sférou jejich soukromého života. Jejich představy a schopnosti jsou určovány uzavřenou scénou zaměstnání, rodiny či nejbližšího okolí a v jiných životních prostředích vystupují pouze trpně a jako pozorovatelé. A čím více jsou si vědomi, jakkoli mlhavě, cílů a hrozeb, které se vymykají jejich bezprostřední zkušenosti, tím více se cítí jako polapeni v pasti.

Příčinou tohoto pocitu jsou zřejmě objektivní změny v samé struktuře společnosti na celých kontinentech. Fakty současných dějin jsou také fakty o úspěších a nezdarech jednotlivých mužů a žen. Když ve společnosti probíhá industrializace, rolník se mění v dělníka, feudální pán je likvidován, nebo se stává podnikatelem. Vzestup nebo úpadek tříd znamená pro člověka stálou práci, nebo nezaměstnanost. Podle toho, zda úroková míra stoupá či klesá, dodá si člověk nové odvahy, nebo přichází na mizinu. Když vypukne válka, pojišťovací agent odpaluje rakety, prodavač obsluhuje radar, žena žije v osamění a dítě vyrůstá bez otce. Život jednotlivce ani dějiny společnosti nelze pochopit, nepochopíme-li obojí současně.

Lidé však obvykle nechápou své starosti v souvislostech s historickými změnami a institucionálními rozpory. Svůj blahobyt nepřipisují zpravidla vzestupu či úpadku společnosti, v níž žijí. Obyčejní lidé jsou si zřídka vědomi složitějšího vztahu mezi způsobem svého života a dějinným procesem, neznají většinou význam tohoto vztahu pro kategorie lidí, jimiž se stávají, a pro proces vytváření dějin, na němž by se mohli podílet. Nemají intelektuální schopnosti nutné k pochopení vzájemného působení člověka a spo-

lečnosti, biografie a historie, sebe sama a ostatního světa. Nejsou s to překonat své osobní obtíže tím, že by získali kontrolu nad strukturálními změnami, jež jsou příčinou těchto potíží.

To není ovšem nic udivujícího. Bylo snad kdy v dějinách tolik lidí vystaveno tak totálně a náhle podobným otřesným změnám? To, že Američané nepoznali takové katastrofické změny jako lidé jiných společností, je důsledkem historických skutečností, které se dnes rychle stávají „pouhou minulostí“. Všichni lidé jsou dnes ovlivňováni světovými dějinami. Během jediné generace se šestina lidstva zbavila feudalismu a zaostalosti, stala se moderní, pokročilou a hrozivou. Kolonie získaly politickou nezávislost a byly nastoleny nové, méně zjevné formy imperialismu. Probíhají revoluce, lidé pocítují neodbytný tlak nových druhů autority. Totalitní společnosti prožívají vzestup a poté jsou smeteny – nebo báječně prosperují. Po dvou stoletích vzestupu kapitalismu se ukázalo, že je jenom jednou z možných cest, jak přeměnit společnost v soustrojí průmyslu. Po dvou stoletích nadějí je i pouhá formální demokracie omezena na zcela malou část lidstva. Ve všech rozvojových zemích se mění staré způsoby života a mlhavá očekávání se stávají naléhavými požadavky. Ve vysoce rozvinuté části světa se prostředky moci a násilí stávají totálními svým rozsahem a byrokratickými svou formou. Lidstvo samo se dostalo do našeho zorného pole, a přece obě supervelmoci stojící proti sobě vyvíjejí soustředěné a vydatné úsilí k přípravě na třetí světovou válku.

Průběh dějin je dnes mnohem rychlejší než schopnost lidí orientovat se v souladu s uznávanými hodnotami. O jaké hodnoty tu jde? I když lidé nepropadají panice, často pocítují, že staré způsoby cítění a uvažování se zhroutily a že nové zásady jsou dvojznačné a neposkytují dostatečnou morální oporu. Je něco udivujícího na tom, že obyčejní lidé nejsou s to držet krok s většími světy, s nimiž jsou tak náhle konfrontováni? Že nejsou s to pochopit význam epochy pro svůj vlastní život? Že se, aby ubránili sebe samé,

stávají morálně necitelnými a stahují se zcela do soukromí? Je udivující, že jsou ovládnuti pocitem, že se octli v pasti?

To, co potřebují, nejsou pouze informace – ve „věku faktů“ ovládají často informace zcela jejich pozornost a přesahují jejich schopnost je strávit. To, co potřebují, nejsou jenom rozumové schopnosti, ačkoli úsilí nabyt jich vyčerpává mnohdy jejich omezenou morální energii.

Co potřebují a co také považují za potřebné, je duševní schopnost, která by jim pomohla využít správně informací a rozvinout jejich rozum tak, aby získali jasný celkový obraz o tom, co se děje ve světě a k čemu může dojít v nich samých. Troufám si tvrdit, že novináři a vzdělanci, umělci a jejich obecenstvo, vědci a vydavatelé předpokládají, že touto schopností je něco, co by bylo možno nazvat sociologickou imaginací.

1

Sociologická imaginace umožňuje těm, kdo ji mají, pochopit širší historickou scénu v jejím významu pro vnitřní život a pro vnější životní dráhu různých jednotlivců. Umožňuje jim pochopit, jak jednotlivci ve změní svých každodenních zkušeností získávají mnohdy falešné vědomí o svém společenském postavení. V této změti je nutno odkrývat strukturu moderní společnosti, v níž se formuje psychologie mužů a žen. Tak se osobní stísněnost jednotlivců soustředí na zcela určité obtíže a lhostejnost veřejnosti se přemění v účast na veřejných záležitostech.

Prvním plodem této imaginace – a současně první lekcí sociální vědy, která ji ztělesňuje – je myšlenka, že jednotlivec může pochopit své vlastní zkušenosti a ovlivňovat svůj osud pouze tehdy, zjistí-li své místo v tomto období; že může poznat své životní možnosti, jen když si uvědomí možnosti všech individuí ve stejných okolnostech. Je to v mnoha směrech hrozná i skvělá poučení. Neznáme meze lidských schopností vyvinout maximální úsilí

nebo vystavit se vědomě ponížení, oddat se utrpení nebo radosti, opájet se uspokojením z brutality nebo sladkostí z moudrosti. Poznali jsme však, že v naší době jsou meze „lidské přirozenosti“ děsivě široké. Poznali jsme, že každý člověk žije z generace na generaci v určité společnosti, že jeho život probíhá v určitém historickém období. Prostým faktem svého života přispívá, jakkoli nepatrně, k vytváření této společnosti a k průběhu jejích dějin, přičemž je sám formován společností a jejím historickým působením.

Sociologická imaginace nám pomáhá pochopit historii a biografii a jejich vzájemný vztah ve společnosti. To je její úkol a příslib. Uznání tohoto úkolu a příslibu je rysem klasického sociálního analytika. Je to příznačné pro nabubřelého, rozvláčeného a vyčerpávajícího Herberta Spencera, elegantního, kritického a přímého E. A. Rosse, pro Augusta Comta a Émila Durkheima, pro složitého a jemného Karla Mannheima. Je to charakteristický rys všeho, co je intelektuálně skvělého v Karlu Marxovi, je to klíčem k brilantnímu a ironickému pohledu Thorsteina Veblena, k mnohostranné konstrukci reality Josepha Schumpetera. Je základem psychologické síly W. E. H. Leckyho, stejně jako hloubky a jasnosti Maxe Webera. Je vlastní nejlepším soudobým dílům zabývajícím se člověkem a společností.

Sociální bádání, které se neustále nevrací k otázkám biografie, historie a jejich protínání ve společnosti, nesplnilo svůj intelektuální úkol. Ať už zkoumali klasikové sociální analýzy jakékoli konkrétní problémy, jakkoli omezené nebo rozsáhlé úseky společenské reality, ti z nich, kdo si tvořivě uvědomovali poslání svého díla, si vždy kladli tři skupiny otázek:

1. Jaká je struktura dané konkrétní společnosti jako celku? Jaké jsou její základní složky a jaký je jejich vzájemný vztah? Jak se liší od jiných forem společenského zřízení? Jaký význam pro její trvání a změnu mají její jednotlivé dílčí rysy?

2. Jaké místo zaujímá tato společnost v dějinách lidstva? Jaký mechanismus v ní vyvolává změny? Jaké je její místo

a význam ve vývoji lidstva jako celku? Jak ovlivňuje určitý dílčí rys, který zkoumáme, dané historické období, a jak je jím sám ovlivňován? Jakým charakteristickým způsobem přispívá k utváření dějin?

3. Jaký druh mužů a žen převládá v této společnosti a v tomto období? Jaký druh mužů a žen převládne v budoucnosti? Jakým způsobem jsou vybírání a formování, osvobozování a potlačování, kultivování a otupování? Jaké typy „lidské přirozenosti“ se projevují v chování a charakterech, které pozorujeme v této společnosti v daném období? Jaký význam pro „lidskou přirozenost“ má každý rys zkoumané společnosti?

Takové otázky si kladli nejlepší sociální analytici, ať byla předmětem jejich zájmu světová velmoc nebo malý literární kroužek, rodina, vězení či náboženské vyznání. Tyto otázky jsou intelektuální osou klasických studií o člověku ve společnosti, jsou to otázky, jež si nevyhnutelně klade každá mysl vyzbrojená sociologickou imaginací. Tato imaginace znamená schopnost přecházet od jednoho pohledu ke druhému – od politického k psychologickému, od zkoumání rodiny ke komparativnímu hodnocení státních rozpočtů, od rozboru určitého náboženského směru k rozboru vojenského systému, od úvah o naftovém průmyslu ke studii o soudobé poezii. Je to schopnost přecházet od nejosobnějších a nejvzdálenějších změn k nejintimnějším rysům člověka – a chápat souvislosti mezi nimi. V pozadí jejího uplatnění je vždy neodbytná snaha poznat společenský a historický význam individua v té společnosti a v té době, v níž se svými schopnostmi existuje.

To je ve stručnosti důvod pro naději, že s pomocí sociologické imaginace lidé pochopí, co se děje ve světě, porozumí tomu, co se odehrává v nich samých jako miniaturních společenských průsečících biografie a historie. Dnešní člověk si sebe samého uvědomuje přinejmenším jako outsidera, ne-li jako trvalého cizince, a toto jeho sebeuvědomění je většinou založeno na zniternění zkušenosti sociální relativity a přetvářející síly dějin. Sociologická

imaginace je neplodnější formou tohoto sebeuvědomění. S její pomocí se lidé, jejichž duševní schopnosti dosud obsáhly jen pár omezených okruhů činnosti, cítí mnohdy jakoby náhle probuzeni v domě, který se jim dosud jen zdál být důvěrně známý. Začínají pocítovat – ať již právem, či neprávem –, že nyní mohou získat správný obraz, hodnotit věci v souvislostech a všeobecně se orientovat. Rozhodnutí, jež dříve považovali za rozumná, se jim nyní jeví jako plod nepochopitelně omezené mysli. Jejich schopnost divit se a žasnout je opět oživena. Získávají nový způsob myšlení, přehodnocují hodnoty – prostě vlastním uvažováním a citěním dospívají k pochopení kulturního významu sociálních věd.

2

Snad neplodnějším nástrojem, s nímž pracuje sociologická imaginace, je rozlišování mezi „osobními obtížemi danými prostředím“ a „veřejnými problémy sociální struktury“. Toto rozlišování je základním nástrojem sociologické imaginace a rysem všech klasických děl sociální vědy.

Obtíže, nesnáze či starosti jednotlivce se objevují v souvislosti s jeho povahou a jeho bezprostředními vztahy k ostatním lidem. Mají co do činění s ním a s omezenými sférami sociálního života, jež si přímo a osobně uvědomuje. Zjištění a řešení těchto obtíží spočívá tedy přísně vzato v jednotlivci jako biografické entitě a v rámci jeho bezprostředního okolí – v sociálním prostředí, které je přístupné jeho osobní zkušenosti a do jisté míry jeho vědomé činnosti. Obtíže jsou osobní záležitostí: Jednotlivci se zdá, že hodnoty, na nichž si zakládá, jsou ohroženy.

Veřejné problémy vyplývají z okolností, jež přesahují omezené prostředí jednotlivce a hranice jeho vnitřního života. Souvisí s uspořádáním mnoha takových prostředí v instituce určité historické společnosti jako celku, se způsoby, jimiž se různá prostředí vzájemně překrývají a prolínají, a vytvářejí tak rozsáhlejší strukturu společensko-

-historického života. Problém je veřejná záležitost: Veřejnost cítí, že některá uznávaná hodnota je ohrožena. Mnohdy je sporné, o jakou hodnotu vlastně jde a co ji ohrožuje. Takové úvahy nemají smysl, protože v povaze veřejného problému je právě to – na rozdíl od obtíže, byť rozšířené –, že jej nelze definovat v pojmech bezprostředního a každodenního prostředí obyčejného člověka. Takový problém často vede ke krizi institucionální soustavy a vyvolává to, co marxisté nazývají „rozpory“ nebo „antagonismy“.

Uvažujme v tomto smyslu o nezaměstnanosti. Je-li ve městě se 100 000 obyvateli jeden člověk bez zaměstnání, je to jeho osobní nesnáze; chceme-li ji odstranit, musíme vzít v úvahu jeho povahové vlastnosti, schopnosti a bezprostřední možnosti. Je-li však v zemi s 50 milióny obyvatel 15 miliónů nezaměstnaných, je to veřejný problém a my nemůžeme doufat, že ho vyřešíme v rámci možností nabízejících se jednotlivcům. Sama struktura možností se zhroutila. Správné zjištění problému a možné formy řešení vyžadují, abychom vzali v úvahu ekonomické a politické instituce společnosti, nikoli pouze osobní situaci a vlastnosti izolovaných jednotlivců.

Uvažujme například o válce. Za války může být osobním problémem jednotlivce, jak ji přežít, nebo v ní čestně padnout, jak na ní vydělat peníze, vyšplhat se do bezpečného postavení ve vojenském aparátu, nebo jak přispět k jejímu ukončení. Jde zkrátka o to, najít v souladu se sdílenými hodnotami určitou soustavu prostředí a v jejím rámci válku přežít, nebo dát své smrti nějaký smysl. Avšak strukturální problémy války souvisí s jejími příčinami, s tím, jaké typy lidí vyzdvihuje do čela, s jejím působením na ekonomické, politické, rodinné a náboženské instituce, s neorganizovanou neodpovědností světa národních států.

Uvažujme o manželství. Muž a žena mohou během manželství zažívat osobní obtíže. Když však počet rozvodů během prvních čtyř let manželství dosáhne 250 z 1000

případů, je to příznak strukturálního problému, který má co do činění s institucí manželství, rodiny i s ostatními institucemi, jež s nimi souvisí.

Nebo takto uvažujeme o velkoměstě – o strašném, nádherném, ošklivém a velkolepém rozbušení města. Pro mnohé lidi z vyšších vrstev je osobním řešením „problému velkoměsta“ to, že mají v centru byt se soukromou garáží a čtyřicet mil odtud na sto akrech vlastní půdy vilu od Henryho Hilla se zahradou od Garretta Eckbova. V těchto dvou kontrolovaných prostředích – s nepočitelným personálem v obou z nich a s vrtulníkovým spojením mezi nimi – by většina lidí vyřešila mnohé nesnáze osobního prostředí vzniklé existencí velkoměsta. To všechno však, jakkoli je to skvělé, nevyřeší veřejný problém, jež před nás staví strukturální fakt existence velkoměsta. Co je třeba učinit s touto nádhernou zřůdou? Rozptýlit ji do oddělených jednotek spojujících bydlení a zaměstnání? Zrenovat ji, tak jak stojí? Anebo z ní evakuovat obyvatelstvo, vyhodit ji do vzduchu a postavit podle plánů nová města na nových místech? Podle jakých plánů? Kdo o nich rozhodne a kdo je uskuteční? To jsou strukturální problémy, a abychom jim mohli čelit a mohli je řešit, musíme vzít v úvahu politické a ekonomické problémy, jež se týkají nesčetných prostředí.

Dokud je hospodářství organizováno tak, že dochází ke krizím, je problém nezaměstnanosti pro jednotlivce neřešitelný. Dokud jsou v nerovnoměrně industrializovaném světě národních států války přirozeným jevem, nebude obyčejný člověk v rámci svého omezeného životního prostředí s to – ani s pomocí psychiatra, ani bez ní – vyřešit nesnáze, jež tento systém, resp. nedostatek systému vyvolává. Dokud rodina jako instituce činí z žen milované otrokyně a z mužů jejich živitele a současně nesamostatná stvoření, vymyká se problém spokojeného manželství čistě soukromému řešení. Dokud jsou přebujelá velkoměsta a přebujelý automobilismus příznačnými rysy přebujelé společnosti, problémy života ve velkoměstech nemohou být vyřešeny osobním důvtipem a soukromým bohatstvím.

Jak jsem se již zmínil, to, co prožíváme v různých konkrétních prostředích, je mnohdy důsledkem strukturálních změn. Chceme-li proto porozumět změnám v mnoha osobních životních prostředích, musíme se dostat nad ně. Množství a rozmanitost strukturálních změn vzrůstá tou měrou, jak jsou instituce, v jejichž rámci žijeme, stále všeobsáhlejší a čím dál složitěji navzájem spjaty. Respektovat pojem sociální struktury a citlivě jej používat znamená umět odhalovat vztahy mezi velkým množstvím individuálních životních prostředí. Taková schopnost je právě sociologická imaginace.

3

Jaké problémy jsou v dnešní době nejzávažnější pro veřejnost a jaké nejzávažnější starosti trápí dnes v soukromí jednotlivce? Chceme-li je formulovat, musíme si položit otázku, které uznávané hodnoty jsou ohroženy a které hodnoty jsou uznávány a podporovány charakteristickými tendencemi naší doby. V obou případech se musíme tázat, které nápadné strukturální rozpory s tím souvisí.

Když lidé sdílejí určitou soustavu hodnot a nepociťují jejich ohrožení, mají pocit *spokojenosti*. Jsou-li hodnoty, které sdílejí, ohroženy, prožívají *krizi* – buď jako osobní obtíž, nebo jako veřejný problém. Týká-li se ohrožení všech uznávaných hodnot, jsou lidé ovládnuti panickým strachem.

Předpokládejme však, že lidé ani nesdílejí žádné hodnoty, ani nepociťují žádné ohrožení. Pak pociťují *lhostejnost*, která – zahrnuje-li všechny hodnoty – přerůstá v apatii. Předpokládejme konečně, že lidé neuznávají žádné hodnoty, přesto však jsou si vědomi ohrožení. Pak pociťují *stísněnost*, úzkost, jež při určité intenzitě přechází v tíživou, nedefinovatelnou chorobnou sklíčenost.

Naše doba je dobou stísněnosti a lhostejnosti, jež však dosud nejsou vyjádřeny natolik rozvinutě, aby to umožnilo uplatnění rozumu a senzibility. Namísto obtíží, vyjadřova-

ných pomocí pojmů hodnot a ohrožení, je zde často plíživá tíseň, místo jasně formulovaných problémů pak silný pocit, že všechno je nějak v nepořádku. Ani ohrožené hodnoty, ani to, co je ohrožuje, nejsou specifikovány, a tudíž ani dovedeny k řešení. Navíc ani nejsou formulovány jako problémy sociální vědy.

Ve třicátých letech nikdo nepochyboval – s výjimkou jistých dezorientovaných obchodních kruhů –, že existuje hospodářská krize, která přináší lidem mnoho osobních nesnází. V diskusích o „krizi kapitalismu“ se převládajícím pojmovým vyjádřením tohoto problému staly Marxovy formulace a četné nepřiznané reformulace jeho díla a někteří lidé začali chápat své osobní nesnaze právě v těchto pojmech. Ohrožené hodnoty byly zjevné a všichni je uznávali; strukturální rozpory, které je ohrožovaly, se zdály rovněž jasné. Obé bylo všeobecně a hluboce prožíváno. Byl to věk politiky.

Hodnoty ohrožené po druhé světové válce však nejsou mnohdy ani všeobecně uznávány, ani nejsou všeobecně považovány za ohrožené. Osobní stísněnost lidí není jasně vyjádřena; častý pocit neklidu ve veřejnosti a četná rozhodnutí obrovského strukturálního významu se nestávají veřejně diskutovaným problémem. Pro ty, kdož akceptují takové základní hodnoty, jako jsou rozum a svoboda, představuje právě stísněnost osobní nesnáz a právě lhostejnost závažný veřejný problém. A tento stav – stav stísněnosti a lhostejnosti – je význačným rysem naší doby.

To vše je tak nápadné, že to mnozí pozorovatelé interpretují jako změnu v charakteru problémů samých, které je nutno nově formulovat. Často se říká, že problémy našeho desetiletí, či dokonce krize naší doby, se přesunuly z vnější sféry ekonomiky do sféry individuálního života, přičemž se klade otázka, bude-li tu zanedlouho vůbec něco, co bude možno nazývat individuálním životem. V popředí zájmu není dětská práce, nýbrž komiksy, nikoli bída, nýbrž využívání volného času masami. Mnoho závažných veřejných problémů i osobních nesnází jednotlivců se inter-

pretuje pomocí pojmů „psychiatrie“ – mnohdy v dojemné snaze obejít velké otázky a problémy moderní společnosti. Toto konstatování často vyplývá z provinčního omezení pohledu jen na západní svět, či dokonce pouze na Spojené státy, přičemž se opomíjejí dvě třetiny lidstva. Mnohdy se rovněž svévolně odděluje život jednotlivce od velkých institucí, v jejichž rámci se odehrává a jež na něj někdy působí silněji než intimní zkušenosti dětství.

Problémy volného času například nelze ani konstatovat, nevezmeme-li v úvahu problémy práce. Rodinné starosti s četbou komiksů nelze formulovat jako problém, nevezmeme-li v úvahu situaci současné rodiny s jejími novými vztahy k novým institucím sociální struktury. Ani volný čas, ani jeho ohlupující využívání nelze pochopit jako problémy, neznáme-li, do jaké míry nyní neklid a lhostejnost vtiskují ráz sociálnímu a osobnímu klimatu soudobé americké společnosti. V tomto klimatu lze formulovat a řešit problémy „soukromého života“ jen při současném pochopení krize tížadosti, která je součástí životní dráhy lidí pracujících v ekonomice založené na velkých korporacích.

Psychoanalytici právem neustále zdůrazňují, že lidé mají často „sílicí pocit, že jsou hnáni temnými silami, jež se v nich skrývají a které nejsou s to definovat“. Avšak není pravda, jak tvrdí Ernest Jones, že „hlavním nepřítelem a nebezpečím pro člověka je jeho vlastní nezkratná přirozenost a temné síly skryté v jeho nitru“. Naopak – „hlavní nebezpečí pro člověka“ spočívá dnes v nezvládnutelných silách soudobé společnosti samé, s jejími odcizujícími metodami výroby, s jejími skrytými metodami politického ovládnutí a s její mezinárodní anarchií – prostě v pronikavých změnách „přirozenosti člověka“ a podmínek a smyslu jeho života.

Nejnáléhavějším politickým a intelektuálním úkolem sociálního vědce je – zde se oba úkoly shodují – objasnit prvky současné stísněnosti a lhostejnosti. Je to hlavní požadavek, jež na něj kladou ostatní duševní pracovníci – přiro-

dovědci, umělci a intelektuálové vůbec. Věřím, že při plnění tohoto úkolu a těchto požadavků se sociální vědy stávají společným jmenovatelem naší kulturní epochy a sociologická imaginace nejpotřebnější duševní schopností.

4

V každé intelektuální epoše má určitý způsob uvažování tendenci stát se společným jmenovatelem kulturního života. I dnes se sice objevují četné módní intelektuální směry, které se široce ujímají, aby byly za rok za dva vystřídány jinými. Entuziasmus, s nímž jsou přijímány, se sice může stát kořením kulturního života, avšak zanechává jen malé nebo vůbec žádné duchovní stopy. To ovšem neplatí o takových způsobech myšlení, jako je „newtonovská fyzika“ nebo „darwinovská biologie“. Každý z těchto intelektuálních světů získal vliv, jenž daleko přesáhl jakoukoli speciální oblast myšlení a obraznosti. V jejich pojmech nebo v pojmech z nich odvozených formulovali své úvahy a myšlenky neznámí vědci stejně jako módní komentátoři.

V moderní době byly v západních společnostech hlavním společným jmenovatelem seriózních úvah a populární metafyziky fyzikální a biologické vědy. „Laboratorní postupy“ se staly obecně přijímanými procedurami bádání a zdrojem intelektuální jistoty. To je jeden z významů myšlenky o intelektuálním společném jmenovateli: lidé mohou v jeho pojmech definovat své pevně vyhraněné názory, přičemž jiné pojmy a jiné styly uvažování jsou pouze vyjádřením úniku od skutečnosti a nejasnosti.

Skutečnost, že převládá jeden společný jmenovatel, ovšem neznamená, že neexistují jiné styly uvažování nebo způsoby cítění. Znamená to však, že obecnější intelektuální zaujetí má tendenci vplynout do jeho sféry, neboť zde je formulováno nejvyhraněněji a takto formulované je považováno ne-li přímo za řešení, tedy alespoň za blahodárnou cestu k němu.

Sociologická imaginace se stává, jak se domnívám, hlavním společným jmenovatelem současného kulturního života a jeho význačným rysem. Tuto duševní schopnost lze nalézt hlavně v sociálních a psychologických vědách, avšak dnes víme, že tyto obory daleko přesahuje. Jednotlivci a intelektuální komunita jako celek jí nabývají zvolna a často tápavě, neuvědomují si ji ani mnozí sociální vědci. Nevědí, zdá se, že sociologická imaginace a její užití je jádrem toho nejlepšího, co by mohli vykonat, že nebudou-li ji rozvíjet a využívat, nesplní intelektuální očekávání, jež na ně jsou kladena a jež jsou uchována v klasické tradici jednotlivých disciplín.

V praktických a etických otázkách, v literární činnosti a politické analýze jsou však schopnosti sociologické imaginace pravidelně vyžadovány. Ve velké výrazové rozmanitosti se staly hlavním rysem intelektuálního úsilí a kulturního cítění. Čelní kritikové prokazují tyto schopnosti právě tak jako významní žurnalisté – jejich dílo je ve skutečnosti často posuzováno podle tohoto měřítko. Populární kategorie kritiky – intelektuální, průměrná a nevzdělaná – jsou dnes právě tak sociologické jako estetické. Spisovatelé (jejichž vážné dílo obsahuje nejrozšířenější poznatky o skutečné lidské existenci) mají často tuto imaginaci a jsou si vědomi jejího významu. Prostřednictvím sociologické imaginace se hledá orientace v přítomnosti jako historické epoše. Tak jak se představa o „lidské přirozenosti“ stává stále problematičtější, vzrůstá potřeba věnovat soustředěnější, avšak tvořivější pozornost rutinním sociálním postupům a pohromám, které odhalují (a také formují) podstatu člověka v naší době – v době občanských nepokojů a ideologických konfliktů. Ačkoli za snahami používat sociologickou imaginaci lze často nalézt módu, sociologická imaginace není pouhou módou. Je to duševní schopnost, která slibuje vzrušující možnost, že své nejvnitřnější existenci porozumíme ve spojitosti s širší sociální skutečností. Není pouze jednou z mnoha duševních schopností, nýbrž je to ta schopnost, jejíž rozsáhlejší a dovednější vyu-

žívání slibuje, že všechny tyto vlohy – a mezi nimi lidský rozum – sehrají významnější roli v záležitostech lidstva.

Kulturní význam přírodních věd – hlavního dřívějšího společného jmenovatele – se stává pochybným. Jako intelektuální styl je mnozí lidé začínají považovat za ne zcela adekvátní. Adekvátnost vědeckých stylů myšlení a citění, imaginace a senzibility, byla ovšem od počátku předmětem náboženských pochybností a teologických polemik, jež naši vědeckí předchůdci – praotcové a otcové – překonali. Dnešní pochybnosti jsou světského rázu, jsou humanistické – a mnohdy dost zmatené. Nejnovější úspěchy přírodních věd – jejichž technologickým vyvrcholením je sestavení vodíkové pumpy a prostředků její dopravy kolem zeměkoule – nejsou považovány za řešení jakýchkoli problémů, o nichž přemýšlejí velká intelektuální společenství a kulturní veřejnost. Tyto úspěchy jsou právem považovány za výsledek vysoce specializovaného výzkumu a neprávem pocíťovány jako něco překvapivě tajemného. Vyvolaly více intelektuálních a morálních problémů, než jich vyřešily, a problémy, jež před nás postavily, jsou především problémy společenské, nikoli přírodovědné. Ovládnutí přírody a odstranění nouze pokládají lidé vysoce rozvinutých zemí za celkem vyřešený problém. A přesto se lidé v těchto společnostech domnívají, že věda, hlavní nástroj tohoto ovládnutí, ztratila cíl a půdu pod nohama a že je nutné ji přehodnotit.

Moderní obdiv pro vědu byl po dlouhou dobu prostě samozřejmý; nyní však vyvolávají technologický étos a inženýrská imaginace spojené s vědou spíše obavy a nejistotu než naději a víru v pokrok. Za to všechno nemůže ovšem sama „věda“, ale vzniká obava, že by tomu tak jednou mohlo být. Potřeba přehodnotit přírodovědu vyjadřuje potřebu nového společného jmenovatele. Předmětem zmateného přehodnocování je humanistický smysl a společenská role vědy, její vojenské a komerční aspekty a její politický význam. Vědecké objevy ve výrobě zbraní by mohly

vést k „nutnosti“ nově politicky organizovat svět – avšak tuto „nutnost“ nemohou vyřešit přírodní vědy samy.

Mnohé, co dosud platilo za „vědu“, je nyní považováno za pochybnou filosofii. Mnohé, co bylo dosud vydáváno za „opravdovou vědu“, se nezdá jako zdroj útržkovitých poznatků o skutečnosti, v níž žijí lidé. Široce je sdílen pocit, že vědci se již dávno nesnaží zobrazit realitu jako celek nebo poskytnout pravdivý obraz osudu lidstva. Navíc mnozí nerozumějí „vědou“ ani tak tvůrčí étos a způsob orientace, jako spíše „vědeckou mašinerii“ obsluhovanou techniky a řízenou ekonomy a vojáky, kteří ani neztělesňují, ani nechápou vědu jako étos a orientaci. Přitom filosofové, kteří mluví jménem vědy, ji často přeměňují ve „scientismus“, ztotožňují její zkušenosti se zkušenostmi lidstva a prohlašují, že pouze jejími metodami lze vyřešit základní problémy života. Po tom všem začínají mnozí intelektuálové považovat „vědu“ za falešného a samozvaného mesiáše, nebo přinejmenším za velmi dvojaký prvek moderní civilizace.

Podle C. P. Snowa existují však „dvě kultury“ – vědecká a humanistická. Trestí humanistické kultury vždy byla literatura – ať již historické dílo, drama, biografie, poezie nebo beletrie. Nyní se však často naznačuje, že vážná literatura se stala v mnoha směrech druhořadým uměním. Je-li tomu tak, je to nejen důsledek vzniku masového publika a masmédií a jejich vlivu na vážnou literární tvorbu, nýbrž také důsledek specifčnosti naší doby, k jejímuž pochopení je třeba zvláštní vnímavosti.

Který román, reportáž nebo jakékoli jiné umělecké dílo může soutěžit s historickou a politickou realitou naší doby? Která dramatická představa pekla se může vyrovnat válce dvacátého století? Jaké moralizování může vyvážit morální necitelnost lidí z období prvotní akumulace? Lidé chtějí poznat sociální a historickou skutečnost a často nepovažují soudobou literaturu za adekvátní prostředek k jejich poznání. Pídí se po faktech, snaží se zjistit jejich smysl,

chtějí získat „obraz epochy“, v němž by mohli věřit a s jehož pomocí by mohli dospět k pochopení sebe samých. Chtějí také disponovat orientačními hodnotami, vhodnými způsoby citění, emocionálními styly, pojmenováními motivů. A to vše v dnešní literatuře snadno nenaleznou. Nejde o to, zda v ní lze tyto hodnoty nalézt; jde o to, že lidé je tam často nenalézají.

Spisovatelé, kritici a historici dříve psávali črty ze svých cest po Anglii a po Americe. Pokoušeli se charakterizovat společnost jako celek, poznat její morálku. Kdyby dnes žili Tocqueville nebo Taine, byli by něčím jiným než sociology? V této souvislosti píše kritik londýnských *The Times*:

Taine vždy viděl člověka především jako společenskou bytost a společnost jako soubor skupin: dovedl přesně pozorovat, byl neúnavným průzkumníkem a měl schopnost... zvláště cennou pro odhalování souvislosti společenských jevů – dar vnímavosti. Byl příliš zaujat přítomností, než aby byl dobrým historikem, byl příliš teoretikem, než aby se pokusil stát se romanopiscem, spatořoval v literatuře příliš dokument o kultuře doby nebo země, než aby získal významné postavení jako kritik... Jeho dílo o anglické literatuře je spíše komentářem o morálce anglické společnosti a příležitostí k rozvinutí jeho pozitivismu. Taine je především společenským teoretikem.¹

Skutečnost, že Taine zůstal spíše „literátem“ než „sociálním vědcem“, svědčí snad pro to, že v sociální vědě devatenáctého století vládlo zanícené hledání „zákonů“ analogických zákonům, jež domněle odhalili přírodovědci. Protože neexistovala odpovídající sociální věda, byli kritici, romanopisci, dramatici a básníci hlavními a často jedinými lidmi, kteří vyjadřovali osobní nesnáze lidí a závažné veřejné problémy. Umění dovede vyjadřovat tyto pocity a ve svých nejlepších projevech na ně zaměřuje pozornost – mnohdy s dramatickou naléhavostí, avšak bez

¹ *Times Literary Supplement* z 15. listopadu 1957.

oné intelektuální jasnosti, jaká se dnes vyžaduje k jejich pochopení nebo přesnému vystižení. Neformuluje je a ani nemůže formulovat jako problémy obsahující nesnáze lidí a závažné problémy, jimž dnes musí lidé čelit, chtějí-li překonat svou stísněnost, lhostejnost a jejich tragické následky. Umělci o to často ani neusilují. Navíc mají sami dost vlastních osobních starostí a uvítali by intelektuální a kulturní podporu ze strany sociální vědy oživené sociologickou imaginací.

5

V této knize si kladu za cíl definovat význam sociálních věd pro kulturní úkoly naší doby. Chci se zmínit o různorodém úsilí, jež vedlo k rozvoji sociologické imaginace, naznačit její důsledky pro politický i kulturní život a snad i navrhnout, co je nutné k jejímu osvojení. Tímto způsobem chci objasnit povahu a praktické využívání sociálních věd v dnešní době a podat stručný nástin jejich současné situace ve Spojených státech.²

² Považuji za nutné říci, že osobně dávám přednost termínu „sociální studia (bádání)“ před termínem „sociální vědy“ – ne proto, že nemám rád přírodovědce (naopak, mám je velmi rád), ale protože slovo „věda“ (science) získalo velkou prestiž a poněkud nepřesný smysl. Necítím potřebu uchvátit tuto prestiž nebo učinit tento smysl ještě méně přesným tím, že bych slovo „věda“ používal jako filosofické metafory. Tuším však, že kdybych psal o „sociálních studiích“, čtenáři by měli na mysli pouze středškolskou občanskou nauku, a právě to je v celé oblasti humanitní vzdělanosti disciplína, jíž bych se nejvíce ze všeho rád vyhnul. Termín „vědy o lidském chování“ (behavioral sciences) je prostě nemožný; domnívám se, že byl vymyšlen proto, aby se získaly peníze na sociální výzkumy od nadací a kongresmanů, kteří si pletou „sociální vědu“ se „socialismem“. Nejlepší termín by měl obsáhnout historii (a psychologii, pokud se zabývá lidskými bytostmi) a měl by být pokud možno nepolemický, protože chceme argumentovat pomocí termínů, nikoli s nimi zápasit. Možná že by vyhovoval i termín „humanitní disciplíny“, ale to je

V kterémkoli daném okamžiku se ovšem „sociální věda“ skládá z toho, čím se zabývají uznávaní sociální vědci; všichni však zdaleka nedělají totéž, ba nedělají ani něco podobného. Sociální věda je také to, co bylo vykonáno v této oblasti v minulosti, avšak různí badatelé si sami budují ve své disciplíně různé tradice a dovolávají se jich. Mluvím-li o „příslibu sociální vědy“, je snad jasné, že tím myslím příslib ve svém pojetí.

Právě nyní panuje mezi sociálními vědci jak intelektuální, tak morální nejistota o směru, jímž se zdají ubírat bádání v jejich oblasti. Tato nejistota stejně jako nešťastné tendence, které k ní přispívají, patří, jak se domnívám, k všeobecnému pocitu neklidu převládajícímu v soudobém intelektuálním životě. Zřejmě nejvýraznější je tato

jedno. Doufám, že nebudu příliš široce nepochopen, skloním-li se před konvencí a použiji-li standardnějšího termínu „sociální vědy“.

Ještě něco: Doufám, že moji kolegové přijmou termín „sociologická imaginace“. Politologové, kteří četli rukopis této knihy, navrhovali termín „politická imaginace“, kulturní antropologové navrhovali „antropologickou imaginaci“ atd. Avšak nezáleží ani tak na termínu jako na myšlence, kterou doufám objasním v průběhu knihy. Používám-li tento termín, neznamená to, že chci mluvit jen o „sociologii“ jako akademické disciplíně. Mnohé z toho, co mám na mysli, sociologové vůbec nevyjadřují. Například v Anglii je sociologie jako akademická disciplína dosud poněkud okrajová, zatímco v anglické žurnalistice, beletrii a především v historiografii je sociologická imaginace ve skutečnosti velmi rozvinuta. Podobně je tomu ve Francii: jak nejasnost, tak smělost francouzského myšlení po druhé světové válce vyplývá ze smyslu pro sociologické rysy osudu člověka naší doby, avšak nositeli těchto tendencí jsou spíše spisovatelé než profesionální sociologové. Přesto používám termínu „sociologická imaginace“, protože 1. každý švec se má držet svého kopyta, a konec konců jsem sociolog; 2. domnívám se, že uvedenou duševní schopnost projevovali v minulosti častěji a výrazněji klasičtí sociologové nežli jiní sociální vědci; 3. hodlám podrobit kritice řadu významných sociologických škol, a proto potřebuji pojem, na který mohu útočit.

nejistota právě mezi sociálními vědci, snad v důsledku velkých nadějí, jež dříve vzbudily práce z jejich oblasti, pro povahu předmětu, jímž se zabývají, a pro naléhavou aktuální potřebu významného díla.

Tuto nejistotu nesdílejí všichni, což však je důvodem k další nejistotě u těch, kdož jsou si vědomi nadějí do nich vkládaných a jsou natolik čestní, že přiznají ambiciózní prostřednost většiny dnešního úsilí. Otevřeně řečeno, rád bych prohloubil tuto nejistotu, určil některé její zdroje, napomohl k tomu, aby se stala určitým podnětem k realizaci příslibu sociální vědy, a připravil tak půdu pro novou etapu. Chtěl bych prostě naznačit některé aktuální úkoly a prostředky k realizaci díla, jež nyní musí být vykonáno.

Koncepce sociální vědy, kterou zastávám, v poslední době nijak nepřevládala. Je namířena proti sociální vědě jako souboru byrokratických technik, které brzdí sociální výzkum „metodologickými“ požadavky a obskurními koncepcemi nebo jej trivializují tím, že mu ukládají, aby se zabýval podružnými problémy, jež nijak nesouvisí se závažnými veřejnými problémy. Tyto překážky, zatemňování a trivializace vyvolaly dnešní krizi v sociálních studiích, aniž alespoň naznačily nějaké východisko z ní.

Někteří sociální vědci zdůrazňují nezbytnost „výzkumných týmů složených z techniků“, jiní zase, že přednost musí mít individuální vědci. Někteří vynakládají velkou energii ke zjemňování metod a technik výzkumu; jiní se domnívají, že je třeba rehabilitovat staré dokonalé metody vědeckého bádání, které byly opuštěny. Někteří pracují podle strnulé soustavy mechanických procedur, jiní se zase snaží rozvíjet, prosazovat a využívat sociologickou imaginaci. Někteří vědci se stali obětí vysokého stupně formalizace „teorie“ a spojují a rozpojují pojmy způsobem, který se zdá ostatním podivný, jiní usilovně rozpracovávají pojmy pouze tehdy, je-li zřejmé, že to zvětší rozsah citlivosti pojmů a dosah toho, o čem je možno pomoci nich uvažovat. Někteří zkoumají pouze mikroprostředí v naději,

že tak „vybudují“ koncepce velkých struktur; jiní naopak zkoumají sociální struktury a snaží se do nich „začlenit“ mnoho malých prostředí. Někteří zcela odmítají komparativní zkoumání a zabývají se jen určitou malou pospolitostí v určité společnosti a v určité době, a ještě jiní se zcela komparativním způsobem zabývají rovnou národními sociálními strukturami ve světovém měřítku. Někteří badatelé zaměřují své exaktní výzkumy na velmi krátké záběry lidské činnosti, jiní se zase zabývají problémy, které jsou zjevné pouze v dlouhodobé historické perspektivě. Někteří se specializují v souladu s rozdělením univerzit na katedry či oddělení, jiní čerpají ze všech disciplín a specializují se na určité téma nebo problém bez ohledu na jeho akademické zařazení. Někteří přihlížejí k celé rozmanitosti historie, biografie a společnosti, jiní nikoli.

Takové a četné jiné protiklady podobného druhu nejsou nezbytně skutečnými alternativami, i když v ohni státnické polemiky nebo v pohodlném bezpečí specializace tak bývají chápány. Při této příležitosti je pouze naznačuji, a na konci knihy se k nim ještě vrátím. Doufám, že se projeví všechny mé osobní náklonnosti, neboť se domnívám, že stanoviska mají být jasná. Snažím se však také – bez ohledu na své osobní názory – určit kulturní a společenský význam sociální vědy. Mé vlastní náklonnosti nejsou ovšem o nic méně osobní než ty, které hodlám zkoumat. Nechť ti, kdož mé názory neuznávají, je zavrhnou a vyjádří své osobní názory tak jednoznačně, jak se o to snažím já! Tím budou uznány morální problémy sociálního bádání – problém sociální vědy jako veřejný problém – a bude možné rozvinout diskusi. Všude zavládne větší sebeuvědomění, které je samozřejmě nezbytným předpokladem objektivitu v sociální vědě jako celku.

Domnívám se zkrátka, že to, co by bylo možno nazvat klasickou sociální analýzou, je definovatelná a uplatnitelná soustava tradic; že jejím hlavním rysem je zájem o historické sociální struktury; že její problémy mají bezprostřední význam pro naléhavé veřejné problémy i pro

osobní nesnáze lidí. Vím rovněž, že dalšímu rozvinutí této tradice stojí v cestě velké překážky – jak uvnitř sociálních věd, tak v jejich akademickém a politickém uspořádání, že se však přesto duševní schopnosti, které ji tvoří, stávají společným jmenovatelem celého našeho kulturního života a začínají být, byť mlhavě a neurčitě, považovány za nezbytné.

Připadá mi, že mnozí z těch, kdo pracují v sociální vědě, zejména ve Spojených státech, projevují zvláštní nechuť čelit výzvě, která před nimi stojí. Mnozí se ve skutečnosti vzdávají intelektuálního a politického úkolu sociální analýzy; jiní nepochybně nestačí na roli, jež je jim přesto určena. Někdy se zdá, že záměrně chytračí a dávají najevo opatrnost. Avšak pozornost intelektuálních kruhů veřejnosti je tak zjevně zaměřena na sociální světy, jimiž se údajně zabývají, že se jim naskýtá jedinečná příležitost. V ní spočívá intelektuální příslib sociálních věd, kulturní význam sociologické imaginace a politický význam věd o člověku a společnosti.

6

Třebaže je to pro mne jako pro sociologa trapné, všechny nešťastné tendence, o nichž pojednám v následujících kapitolách (snad s výjimkou jedné), spadají do toho, co je obvykle považováno za „oblast sociologie“, i když kulturní a politická neangažovanost v nich implicitně obsažená nepochybně charakterizuje mnoho z běžné práce i v ostatních sociálních vědách. Přestože v politické vědě, ekonomii, historii a kulturní antropologii je nepochybně mnoho společných poznatků, středem úvah o sociální vědě se dnes ve Spojených státech zjevně stalo to, co je známo jako sociologie. Sociologie se stala centrem zájmu o metody a v ní se také objevuje mimořádný zájem o „obecnou teorii“. Pro vývoj sociologické tradice je příznačná pozoruhodná rozmanitost intelektuální činnosti a interpretovat právě ji jako tradici by bylo odvážné. Lze však souhlasit s tím, že

to, co se dnes uznává za sociologické bádání, splývá do jednoho nebo více ze tří obecných směrů, z nichž každý podléhá deformaci, která může přivést toto bádání k úpadku.

1. Tendence k teorii dějin. Například pro Comta, právě tak jako pro Marxe, Spencera a Webera, má sociologie encyklopedický charakter, neboť se zabývá celkem společenského života člověka. Je současně historickou a systematicko-historickou vědou, protože pracuje s historickým materiálem, i vědou systematickou, neboť při tom rozlišuje „etapy“ dějinného procesu od pravidelností společenského života.

Teorie dějin člověka se může příliš snadno změnit v nadhistorickou svěřací kazajku, do níž se vtěsnávají historické fakty a z níž se vyvozují prorocké (obvykle chmurné) vize budoucnosti. Známými příklady pro to jsou díla Arnolda Toynbeeho a Oswalda Spenglera.

2. Tendence k systematické teorii „podstaty člověka a společnosti“. V dílech formalistů, zejména Simmela a von Wieseho, sociologie například usiluje o vytvoření koncepcí, které by umožňovaly klasifikovat všechny společenské vztahy a porozumět jejich domněle neměnným rysům. Jde tu zkrátka o dosti statické a abstraktní pojetí složek sociální struktury na velmi vysoké úrovni obecnosti.

Snad jako reakce na deformaci obsaženou v první tendenci je zde zcela upuštěno od historičnosti: systematická teorie podstaty člověka a společnosti se až příliš snadno stává komplikovaným a suchopárným formalismem, v němž se stává hlavním cílem rozplétání „pojmu“ a jejich nekonečné přestavování. Pro ty, které budu označovat jako „velké teoretiky“, se koncepce fakticky změnily v pouhé „pojmy“. Hlavním příkladem této tendence v soudobé americké sociologii je dílo Talcotta Parsonse.

3. Tendence k empirickým výzkumům soudobých společenských faktů a problémů. I když na americkou sociální vědu měli přibližně až do roku 1914 velký vliv Comte a Spencer

a německý teoretický vliv zde byl také velmi silný, empirický výzkum zaujal v USA velmi brzy ústřední postavení. Byl to částečně důsledek dřívějšího etablování ekonomie a politické vědy na akademické půdě. Vzhledem k tomu, že sociologie byla definována jako zkoumání některé speciální společenské oblasti, stala se snadno mezi ostatními sociálními vědami jakýmsi nádeníkem, který z různých aspektů zkoumá zbytky přenechané mu ostatními akademickými disciplínami. Vznikají studie o městech, rodinách, rasových a etnických vztazích a ovšem o „malých skupinách“. Jak ještě uvidíme, výsledná všehochoť se přeměnila ve styl myšlení, o němž pojednám pod označením „liberální praxe“.

Zkoumání faktů o současnosti se může snadno změnit v množství nijak spolu nesouvisejících a často bezvýznamných faktů o prostředí, ve kterém žijeme. Svědčí o tom mnoho prací v americké sociologii, snad nejlépe učebnice o sociální dezorganizaci. Na druhé straně sociologové tíhli k tomu, stát se specialisty v technice výzkumu téměř čehokoli; metoda se pro ně stala „metodologií“. Příkladem ze současnosti je mnoho z díla i étosu Georga Lundberga, Samuela Stouffera, Stuarta Dodda či Paula F. Lazarsfelda. Obě tendence – tříštit pozornost na mnoho úseků a pěstovat metody pro metody – se vhodně doplňují, i když se nemusí vyskytovat nezbytně společně.

Zvláštnosti sociologie lze chápat jako deformace jedné nebo několika jejích tradičních tendencí. Ale i její přísliby lze chápat podle těchto tendencí. Ve Spojených státech dnes probíhá jakési helénistické splývání různých prvků a cílů sociologií několika západních společností. Hrozí nebezpečí, že za takového sociologického nadbytku ostatní sociální vědci ztratí trpělivost a že sociologové v honu za „výzkumy“ promarní cenné dědictví své disciplíny. Je tu však pro nás také příležitost: Sociologická tradice obsahuje nejlepší výpovědi o příslibu sociálních věd jako celku i o jeho částečném splnění. Náповědi a podněty, které

sociologové mohou nalézt v této tradici, nelze stručně shrnout, avšak každý sociální vědec, který se jich chopí, bude bohatě odměněn. Osvojení těchto tradic může vnést do jeho vlastní práce v sociální vědě novou orientaci.

K příslibům sociální vědy (kapitoly 7. až 10.) se vrátím po prozkoumání jejích nejobvyklejších deformací (kapitoly 2. až 6.).

2 Velká teorie

Začneme ukázkou „velké teorie“* z knihy Talcotta Parsonse *Sociální systém*, která je všeobecně považována za nejvýznamnější dílo předního reprezentanta tohoto stylu:

Prvek sdíleného symbolického systému sloužící za kritérium nebo normu při volbě mezi alternativami orientace, jež se nabízejí za určité situace, nazýváme hodnotou... Avšak od tohoto motivačně orientačního aspektu totality jednání je nutno, s ohledem na úlohu symbolických systémů, odlišovat „hodnotově orientační aspekt“. Ten se netýká významu očekávané události pro jednatelovo z hlediska vyváženosti jeho uspokojení či deprivace, nýbrž obsahu zvolených norem samých. Pojem hodnotové orientace je v tomto smyslu logickou pomůckou, s jejíž pomocí lze formulovat jeden z ústředních aspektů zapojení kulturních tradic do systému jednání.

Z odvození normativní orientace a výše řečené úlohy hodnot v jednání vyplývá, že všechny hodnoty zahrnují to, co by bylo možno nazvat sociální referencí... Systému jednání je vlastní, že je „normativně orientován“. To vyplývá, jak bylo ukázáno, z pojmu očekávání a jeho místa v teorii jednání, zejména v „aktivní“ fázi, v níž aktér sleduje určité cíle. Očekávání jsou pak ve spojení s tzv. „dvojí možností“ interakčního procesu rozhodujícím problémem řádu. Je třeba rozlišovat dva aspekty tohoto problému: řád v symbolických systémech, který umožňuje komunikaci, a řád ve vzájemnosti motivační orientace a normativního aspektu očekávání, tj. „hobbesovský“ problém řádu.

Problém řádu, a tím i podstata sjednocení stabilních systémů sociální interakce, tj. společenské struktury, se tak soustřeďuje na

* Mills píše označení této teorie pokaždé jinak (velkými písmeny, v uvozovkách), my jsme se pro srozumitelnost rozhodli v celé knize používat uvozovky. Totéž platí pro označení „velcí teoretikové“. (Pozn. red.)

integraci motivů jednajících osob s kulturními normami, které integrují systém jednání, a to v našem kontextu v interpersonální sféře. Tyto normy jsou – v souladu s pojmy použitými v předešlé kapitole – vzorci hodnotové orientace a jako takové jsou rozhodující součástí kulturní tradice sociálního systému.“¹

Možná, že někteří ze čtenářů teď dostanou chuť přejít rovnou k další kapitole; doufám, že tak neučiní. „Velká teorie“ – spojování a rozpojování pojmů – stojí za hlubší úvahu. Nemá ovšem takový silný vliv jako metodologické omezování, které proberu v další kapitole, neboť pro svůj styl je málo rozšířena. Je fakt, že je těžko pochopitelná, a vzniká podezření, že snad ani není dost jasná. To je jistě určitá výhoda, ale zase nevýhoda, pokud chce svými deklaracemi ovlivnit pracovní návyky sociálních vědců. Nikoli žertem, nýbrž zcela věcně musíme uznat, že sociální vědci přijali výsledky „velké teorie“ různě:

Přinejmenším pro některé z těch, kteří tvrdí, že ji pochopili, a jsou jí nadšeni, je jedním z největších činů v dějinách sociální vědy.

Pro mnohé z těch, kteří tvrdí, že ji pochopili, avšak nejsou jí nadšeni, je to velká porce bezvýznamné suchopárnosti. (Tyto postoje jsou vzácné, protože antipatie a nedostatek vytrvalosti odradí mnohé od snahy ji prostudovat celou.)

Pro ty, kdož netvrdí, že ji pochopili, ale jsou jí nadšeni – a těch je hodně –, je to kouzelný labyrint fascinující svým nádherným nedostatkem srozumitelnosti.

Ti, kdož netvrdí, že jí porozuměli, ani jí nejsou nadšeni – projeví-li dost odvahy to přiznat – myslí, že ve skutečnosti je císař nahý.

Jsou tu ovšem ještě mnozí, kteří odůvodňují svá stanoviska, a další, kteří zůstávají trpělivě neutrální a čekají, co se z toho vyklube. A co je snad nejstrašnější – mnozí sociální vědci ji snad ani neznají, vyjma z doslechu.

¹ Talcott Parsons, *The Social System*, Glencoe, Illinois, The Free Press, 1951, s. 12, 36–37.

Vynořuje se ožehavá otázka – otázka srozumitelnosti. Netýká se ovšem jenom „velké teorie“,² avšak „velcí teoretikové“ jsou v ní zapleteni tak hluboce, že musím položit otázku: Je „velká teorie“ pouze nejasné pohrávání se slovíčky, nebo v ní přece jen něco je? Odpověď zní podle mne takto: Něco v ní je, byť ukryto velmi hluboko, ale přece jen zde bylo něco řečeno. A tak otázka nyní zní: Odstraníme-li z „velké teorie“ všechny překážky bránící v pochopení významu a stane-li se nám dostupným to, co je srozumitelné, co je v ní vlastně řečeno?

1

Je jen jeden způsob, jak odpovědět na tuto otázku: Musíme podstatné ukázky tohoto stylu myšlení přeložit a potom uvažovat nad překladem. Ukázky jsem již vybral a rád bych na tomto místě prohlásil, že se nesnažím hodnotit Parsonsovo dílo jako celek. Odvolávám-li se na některé jeho další práce, činím tak jen proto, abych stručně objasnil některé body v této knize. Nečiním si nárok, že můj překlad *Sociálního systému* je skvělý. Tvrdím pouze, že explicitní smysl se při překladu nevytratil. Tvrdím, že obsahuje vše, co je v textu srozumitelného. Zejména se pokusím rozlišit věcné výpovědi od definic slov a jejich vztahů. Obojí je důležité a zaměňování vede k nejasnostem. Abych zdůraznil, co považuji za důležité, přeložím nejdříve několik pasáží a potom se pokusím podat ve dvou zhuštěných souhrnech výklad celé knihy.

Překlad citátu uvedeného na začátku této kapitoly zní: Lidé běžně sdílejí normy a očekávají i od druhých, že je budou dodržovat. Pokud tak činí, je jejich společnost společností uspořádanou. (Konec překladu.)

Parsons píše:

² Viz Dodatek, odd. 5.

Existuje pak dvojí struktura této „vazby“. Za prvé konformita vzniklá internalizací normy má tendenci nabýt pro Já osobního, expresivního a (nebo) instrumentálního významu. Za druhé je strukturování reakcí druhého na jednání Já ve smyslu sankce funkcí jeho konformity s normou. Proto konformita jako přímý způsob naplnění vlastních potřeb má tendenci splynout s konformitou jako podmínkou vyvolání příznivých reakcí a vyhnutí se nepříznivým reakcím druhých. Pokud konformita s hodnotově orientační normou vzhledem k jednání plurality aktérů splňuje obě tato kritéria, tj. z hlediska kterékoli jednajících osoby v systému, je jak způsobem naplnění jeho vlastních potřeb, tak podmínkou „optimalizace“ reakcí ostatních aktérů, takže říkáme, že norma je „institucionalizována“.

Hodnotový vzorec je v tomto smyslu vždy institucionalizován v interakčním kontextu. Proto existuje vždy dvojí aspekt systému očekávání, který je ve vztahu k němu integrován. Na jedné straně existují očekávání, která se týkají a částečně určují normy chování jednajících člověka, braného zde jako referenční bod. To jsou jeho očekávání rolí. Na druhé straně je zde z hlediska Já soustava očekávání vztahujících se k možným pravděpodobným reakcím ostatních – to jsou tzv. „sankce“. Ty lze zase dělit na pozitivní nebo negativní podle toho, vedou-li u Já k uspokojení či k depri- vaci. Vztah mezi očekáváním rolí a sankcemi je zjevně reciproční. To, co je pro Já sankcemi, je pro druhé očekáváním a naopak.

Role je pak částí celkového orientačního systému jednajících individua, která je uspořádána kolem očekávání ve vztahu ke konkrétnímu interakčnímu kontextu, spojenému se zvláštní soustavou hodnotových norem, jež řídí interakci s chováním druhých v příslušných komplementárních rolích. Tito druzí nemusí být vymezenou skupinou jednotlivců, nýbrž mohou zahrnovat kteréhokoli druhého, pokud se dostane do konkrétního komplementárního interakčního vztahu k Já, což zahrnuje reciprocitu očekávání ve vztahu k běžným normám hodnotové orientace.

Institucionalizace souboru očekávání rolí a odpovídajících sankcí je jasně otázkou stupně. Tento stupeň je funkcí dvou souborů proměnných veličin: na jedné straně těch, které ovlivňují skutečné sdílení hodnotově orientačních vzorců, na druhé

straně těch, které určují motivační orientaci nebo závazek splnit relevantní očekávání. Jak uvidíme, stupeň institucionalizace může být ovlivněn množstvím faktorů prostřednictvím každého z těchto kanálů. Krajní antitezí úplné institucionalizace je *anomie*, neexistence strukturované komplementarity interakčního procesu, nebo, což je totéž, úplné zhroucení normativního řádu v obou smyslech. To je však mezní pojem, kterým nemůžeme nikdy vystihnout konkrétní sociální systém. Právě tak jako stupně institucionalizace existují i stupně *anomie*. Jedno je opakem druhého.

Institucí rozumíme soubor institucionalizovaných rolí, který má strategický strukturální význam v daném sociálním systému. Instituce je vyšší řádovou jednotkou než role a skládá se ve skutečnosti z plurality vzájemně závislých vzorců rolí nebo jejich složek.³

Neboli jinými slovy: Lidé jednají společně i proti sobě. Každý bere v úvahu to, co od něho druhý očekává. Jsou-li taková vzájemná očekávání dostatečně určitá a trvalá, nazýváme je normami. Každý rovněž očekává, že ostatní budou reagovat na to, co učiní. Tyto očekávané reakce nazýváme sankcemi. Některé z nich přinášejí pocit uspokojení, jiné nikoli. Řídí-li se lidé normami a sankcemi, lze říci, že navzájem vystupují v určitých rolích. To je příhodná metafora. A to, co označujeme jako instituce, lze nejlépe definovat jako více či méně stálý soubor rolí. Když v rámci některé instituce – nebo celé společnosti složené z takových institucí – nejsou normy a sankce respektovány, můžeme to nazvat jako Durkheim *anomie*. Jednou krajností pak jsou instituce, v nichž jsou normy a sankce v naprostém pořádku, druhou krajností je *anomie*: Jak praví Yeats, střed nemá přitažlivost, neboli jak říkám já, normativní řád se zhroutil. (Konec překladu.)

Připouštím, že v tomto překladu jsem nebyl zcela přesný; trochu jsem jej vylepšil, protože to jsou velmi dobré myš-

³ T. Parsons, cit. dílo, s. 38–39.

lenky. Mnohé myšlenky „velkých teoretiků“, přeložíme-li je do srozumitelnějšího jazyka, jsou opravdu víceméně standardní myšlenky běžné v mnoha učebnicích sociologie. Avšak v souvislosti s „institucemi“ není výše uvedená definice zcela úplná. K tomu, co bylo přeloženo, je třeba dodat, že role tvořící instituci nepředstavují obvykle jeden velký soubor „sdílených očekávání“. Byli jste někdy v armádě, v továrně nebo například v rodině? Nuže, to jsou instituce. V nich je očekávání některých lidí poněkud intenzivnější než očekávání druhých. Je to proto, že mají větší moc. Řečeno sociologicky přesněji, i když ne zcela přesně: Instituce je soubor rolí s různým stupněm pravomoci.

Parsons píše:

Připoutání ke společným hodnotám z motivačního hlediska znamená, že jednáci mají společné „city“, jež podporují hodnotové vzorce, což lze definovat v tom smyslu, že konformita s relevantním očekáváním je považována za dobrou věc, a to poměrně nezávisle na tom, jaká zvláštní instrumentální výhoda by z této konformity mohla vzejít, např. vyhnout se negativním sankcím. Toto připoutání ke společným hodnotám, které může odpovídat bezprostředním potřebám uspokojení na straně aktéra, má vždy také morální aspekt, v němž tato konformita do určité míry znamená „odpovědnost“ jednáčích v širších systémech, tj. systémech sociálního jednání, na nichž se podílí. Specifickým ohniskem odpovědnosti je samozřejmě kolektivita, která je vytvářena konkrétní společnou hodnotovou orientací.

Je konečně zcela jasné, že „city“, které podporují takové společné hodnoty, nevyjadřují za normálních okolností ve své specifické struktuře vrozené sklony organismu. Jsou obvykle naučené nebo získané. Dále lze říci, že úloha, kterou hrají v orientaci jednání, není převážně rolí kulturních objektů, které jsou poznávány a na něž se lidé „adaptují“: kulturní vzorce byly spíše internalizovány; jsou konstitutivní součástí struktury systému osobnosti samého jednáčích. Takové city nebo „hodnotové postoje“, jak je lze nazývat, jsou proto skutečnými potřebami osobnosti.

Pouze internalizací institucionalizovaných hodnot může dojít ke skutečné motivační integraci chování v sociální struktuře, kdy jsou hlubší motivační vrstvy využívány ke splnění očekávání rolí. Teprve když tento proces dosáhne vysokého stupně, lze říci, že sociální systém je vysoce integrován a že zájmy kolektivu a soukromé zájmy jeho příslušníků se začínají shodovat.*

Tato integrace souboru společných hodnotových vzorců s internalizovanou strukturou potřeb osobností tvořících kolektivitu je základním problémem dynamiky sociálních systémů. Za základní dynamický teorém sociologie lze považovat tvrzení, že stabilita každého sociálního systému, s výjimkou mizivého počtu interakčních procesů, je závislá na stupni této integrace. To lze považovat za hlavní výchozí bod každé analýzy, která chce být dynamickou analýzou sociálního procesu.⁴

Neboli jinými slovy: Jestliže lidé sdílejí stejné hodnoty, mají tendenci chovat se v souladu s chováním, které očekávají u druhých. Navíc často považují takovou konformitu za velmi dobrou věc, i když zdánlivě směřuje proti jejich bezprostředním zájmům. To, že tyto sdílené hodnoty jsou spíše naučené než zděděné, nesnižuje jejich význam v lidské motivaci. Naopak, stávají se součástí osobnosti samé. Jako takové vážou společnost dohromady, neboť co je společensky očekáváno, pro jedince se stává potřebou. To je pro stabilitu sociálního systému tak důležité, že to považují za hlavní výchozí bod k analýze jakékoli společnosti jako fungujícího organismu. (Konec překladu.)

Domnívám se, že podobným způsobem by bylo možno přeložit 555 stránek *Sociálního systému* do podoby 150

* Přesná shoda by měla být považována za mezní případ, stejně jako pověstný stroj bez tření. Ačkoli úplná integrace sociálního motivačního systému s naprosto konzistentním souborem kulturních vzorců je empiricky neznámá, koncepce takového integrovaného sociálního systému má velký teoretický význam. (Parsonsova poznámka.)

⁴ T. Parsons, cit. dílo, s. 41-42.

stránek normálního textu. Výsledek by nebyl příliš impozantní. Obsahoval by ovšem pojmy, jimiž lze nejjasněji vyjádřit klíčový problém knihy a řešení, které kniha nabízí. Každou knihu nebo myšlenku lze ovšem shrnout do jedné věty nebo rozvést ve dvaceti svazcích. Záleží na tom, jak podrobný výklad je nutný pro vysvětlení věci a jak důležitá tato věc je: jak bohatou zkušenost nám zprostředkuje, kolik problémů nám pomáhá řešit nebo alespoň formulovat.

Parsonsovu knihu by například bylo možno shrnout do dvou tří vět: „Jak je možný sociální řád?“ Odpověď zní: „Díky společně sdíleným hodnotám.“ Je to úplné? Ovšemže nikoli, ale je to hlavní. Není to však nespravedlivé? Nelze snad s každou knihou naložit tímto způsobem? Ovšemže ano. Například jednu mou knihu by bylo možno interpretovat takto: „Kdo konec konců řídí Spojené státy? Nikdo je neřídí úplně sám, ale činí-li to nějaká skupina, je to mocenská elita.“ A zde je základní myšlenka knížky, kterou držíte v ruce: „Co jsou to vlastně sociální vědy? Měly by se zabývat člověkem a společností a někdy to činí. Snaží se nám pomoci při pochopení biografie a historie a jejich vztahů v rozmanitosti sociálních struktur.“

Zde je přetlumočení Parsonsovy knihy ve čtyřech odstavcích:

Představme si něco, co by bylo možno nazvat „sociálním systémem“, v němž jednotlivci jednají s ohledem na druhé. Tato činnost je často uspořádána, neboť jednotlivci v tomto systému sdílejí standardy hodnot a vhodných a praktických způsobů jednání. Některé z těchto standardů můžeme nazývat normami; ti, kdož jednají v souladu s nimi, jednají za podobných okolností podobně. Pokud je tomu tak, existují „sociální pravidelnosti“, které lze pozorovat a které jsou často velmi trvalé. Takovým trvalým a stabilním pravidelnostem budu říkat „strukturální“. Všechny tyto pravidelnosti sociálního systému lze považovat za velký a složitý rovnovážný systém. Zapomenu nyní,

že tu jde o metaforu, protože si přeji, abyste považovali za zcela reálný můj pojem „sociální rovnováha“.

Existují dva hlavní způsoby, jimiž je udržována sociální rovnováha nebo jež vedou, selže-li jeden z nich nebo oba, ke vzniku nerovnováhy. První způsob je „socializace“ – všechny způsoby, jimiž je novorozený jedinec přetvářen ve společenskou bytost. Součástí tohoto procesu je osvojování motivů sociálního jednání, které vyžadují nebo očekávají druhí. Druhý způsob je „sociální kontrola“, čímž míním všechny způsoby, jak udržet lidi v řadě a jimiž se oni sami drží v řadě. „Řadou“ myslím jakékoli jednání, které je v sociálním systému očekáváno a schvalováno.

Prvním problémem udržení sociální rovnováhy je, jak dosáhnout, aby si lidé přáli, co se od nich vyžaduje a očekává. Selže-li tento způsob, nastává druhý problém, a to, jakých jiných prostředků použít k udržení lidí v řadě. Nejlepší klasifikace a definice těchto sociálních kontrol podal Max Weber a k tomu, co on a někteří další tak dobře řekli, mohu dodat jen málo.

Jedna věc mě poněkud mate: Existuje-li sociální rovnováha a socializace a kontrola, které ji udržují, jak je možné, že někdo vůbec chce vybočit z řady? To nemohu dost dobře vysvětlit, tedy alespoň v rámci své „systematické“ a „obecné“ teorie sociálního systému. A ještě jeden bod mi není tak jasný, jak bych si přál: Jak vysvětlím společenské změny, tj. dějiny? Doporučuji, abyste – kdykoli narazíte na tyto dva problémy – je podrobili empirickému zkoumání. (Konec překlada.)

To snad stačí. Mohli bychom jistě překládat obsírněji, avšak to nemusí znamenat přesněji, a proto vyzývám čtenáře, aby si prohlédli *Sociální systém* a našli si v něm více. Zatím máme před sebou tři úkoly: za prvé charakterizovat logický styl myšlení reprezentovaný „velkou teorií“; za druhé vysvětlit právě na tomto příkladě jistou příznačnou zmatenost; a za třetí ukázat, jak většina sociálních vědců nyní klade a řeší Parsonsův problém sociálního řádu. Mou

snahou při tom všem bude pomoci „velkým teoretikům“ sestoupit z jejich neužitečných výšin.

2

Mezi sociálními vědci existují závažné názorové rozdíly nejen proto, že někteří pozorují, aniž myslí, a jiní myslí, aniž pozorují; tyto rozdíly vyplývají spíše z rozdílných způsobů myšlení a pozorování a ze vztahů mezi nimi (pokud tyto vztahy existují).

Základním problémem „velké teorie“ je to, že výchozí rovina myšlení je tak obecná, že stoupenci „velké teorie“ logicky nemohou přejít k pozorování. „Velcí teoretikové“ nikdy nesestoupí z úrovně nejvyšší obecnosti ke skutečným problémům v jejich historickém a strukturálním kontextu. Tento nedostatek zdravého smyslu pro postižení jádra problémů pak zesiluje pocit, že tato teorie nemá reálný charakter, což je tak patrné z jejich děl. Výsledkem je zjevně svévolné a vskutku nekonečné vytváření pojmových nuancí, které nám ani neusnadňují pochopení problému, ani neobohacují naše poznání. Naopak takový postup se sám odhaluje jako zčásti vědomá rezignace na úsilí popsat a vysvětlit jasnými slovy lidské chování a společnost.

Uvažujeme-li o skutečném významu slova, posuzujeme jeho *sémantickou* stránku; uvažujeme-li o něm ve vztahu k ostatním slovům, jde o jeho *syntaktickou* charakteristiku.⁵ Uvádím tyto stručné definice proto, že umožňují dojít snadno a přesně k tomuto závěru: „velká teorie“ se opájí syntaxí a je slepá k sémantice. Její představitelé skutečně nechápou, že definujeme-li slovo, pouze tím vyzýváme ostatní, aby je užívali ve smyslu, který požadujeme. Nechá-

⁵ Můžeme o něm uvažovat také ve vztahu k jeho uživatelům – to je pak pragmatický aspekt, o němž není třeba se zde šířit. To jsou tři „významové dimenze“, jež Charles W. Morris systematizoval ve svých užitečných Základech teorie znaků (*Foundations of the Theory of Signs*), *International Encyclopedia of United Science*, sv. I, č. 2, University of Chicago Press, 1938.

pou, že účelem definice je soustředit diskusi k faktům a že správným výsledkem dobré definice je, že diskuse o pojmech se změní v jejich konfrontaci s fakty, a tím se otevře cesta k dalšímu zkoumání.

„Velcí teoretikové“ jsou tak zaměstnání syntaktickými významy slov a mají tak malý smysl pro jejich sémantické vztahy, omezují se přísně na tak vysoce obecné úrovně abstrakce, že jejich „typologie“ – a vůbec celá práce s jejich vytvářením – se často zdají být spíše suchopárnou hrou s pojmy než snahou soustavně, tj. jasně a spořádaně, vymezit aktuální problémy a zaměřit naše úsilí k jejich vyřešení.

„Velcí teoretikové“ ve svých dílech soustavně opomíjejí zásadu, že každý sebeuvědomělý myslitel musí být s to neustále si uvědomovat a kontrolovat úroveň abstrakce, na níž pracuje. Schopnost přecházet snadno a jasně z jedné úrovně abstrakce na druhou je význačným rysem myslitele vládnoucího imaginací a soustavností.

Pojmy jako „kapitalismus“, „střední třída“, „byrokracie“, „mocenská elita“ nebo „totalitní demokracie“ se někdy objevují v tak zmatených a nejasných souvislostech, že je nutné je bedlivě zkoumat a kontrolovat. Jsou s nimi často „spojovány“ soubory faktů a vztahů právě tak jako pouze domnělé faktory a pozorování. Je nutno je pečlivě utřídit a při jejich definování i používání je objasnit.

Chceme-li objasnit syntaktické a sémantické dimenze takových pojmů, musíme si být vědomi hierarchie jejich specifických rysů a mít přehled o všech rovinách této hierarchie. Musíme si položit otázku: Myslíme pod pojmem „kapitalismus“ pouze skutečnost, že všechny výrobní prostředky jsou v soukromém vlastnictví? Nebo do něho zahrnujeme také volný trh jako určující mechanismus cen, mezd a zisku? A do jaké míry jsme oprávněni předpokládat, že se tento pojem a priori vztahuje jak na politické zřízení, tak na ekonomické instituce?

Takové rozumové schopnosti jsou klíčem k systematickému myšlení, jejich nedostatek pak klíčem k fetišizaci

pojmu. Jeden z důsledků neexistence této schopnosti bude zřejmější, prozkoumáme-li podrobněji hlavní nedostatek Parsonsovy knihy.

3

Ve snaze vytvořit „všeobecnou sociologickou teorii“ buduje „velký teoretik“ ve skutečnosti říši pojmů, z níž jsou vyloučeny četné strukturální rysy lidské společnosti, rysy, jež jsou odedávna a právem uznávány za nezbytné k jejímu pochopení. Zřejmě zde hraje roli úmysl, aby sociologové zaměřili své úsilí jinam než ekonomové a politologové. Podle Parsonse se má sociologie zabývat „tím aspektem teorie sociálních systémů, který souvisí s institucionalizací vzorců hodnotové orientace v sociálním systému, podmínkami této institucionalizace, jakož i změnami těchto vzorců, podmínkami přizpůsobení se souborům těchto vzorců a odchylek od nich a motivačními procesy, pokud v nich všech jsou obsaženy“.⁶ Přeložíme-li to a zbavíme nadnesenosti, znamená to: Sociologové mého typu rádi zkoumají lidská přání a touhy. Rádi bychom také odhalili, proč existuje taková rozmanitost hodnot a proč se mění. Nalezneme-li víceméně jednotný soubor hodnot, zajímá nás, proč se jim někteří lidé přizpůsobí a někteří ne. (Konec překladu.)

Jak poznamenal David Lockwood,⁷ takový výklad osvobozuje sociology od jakýchkoli starostí s „mocí“, s ekonomickými a politickými institucemi. Šel bych ještě dále. Takový výklad a ve skutečnosti celá Parsonsova kniha se zabývá mnohem spíše tím, co bylo tradičně nazýváno „legitimizací“, nežli institucemi jakéhokoli druhu. Výsledkem je podle mne převedení všech institucionálních struktur do jakési morální roviny, nebo přesněji do „sféry

⁶ T. Parsons, cit. dílo, s. 552.

⁷ Viz jeho skvělou práci *Some Remarks on „The Social System“*, *The British Journal of Sociology*, roč. VII, č. 2, červen 1956.

symbolů“.⁸ V zájmu jasnosti bych nejdříve rád vysvětlil něco o této sféře. Za druhé bych chtěl podrobit rozboru její domnělou autonomii a za třetí bych rád naznačil, jak Parsonsovy pojmy znemožňují být jen vytyčít nejdůležitější problémy jakékoli analýzy sociální struktury.

Držitelé moci se snaží ospravedlňovat svou vládu nad institucemi tím, že ji spojují, jako by to byl nutný důsledek, s všeobecně uznávanými morálními symboly, posvátnými znaky, právními formulami. Tyto ústřední pojmy se dovoňávají boha nebo bohů, „hlasu většiny“, „vůle lidu“, „aristokracie ducha nebo majetku“, „božského práva králů“ nebo domněle mimořádných vlastností vládce samotného. Sociální vědci nazývají tyto pojmy podle Webera „legitimizací“ nebo někdy „symboly oprávnění“.

Různí myslitelé v souvislosti s nimi předkládali různé pojmy: Moscova „politická formule“ nebo „velké pověry“, Lockův „princip suverenity“, Sorelův „vládnoucí mýtus“, Arnoldův „folklor“, Weberovy „legitimizace“, Durkheimovy „kolektivní představy“, Marxovy „vládnoucí ideje“, Rousseauova „obecná vůle“, Lasswellovy „symboly autority“, Mannheimova „ideologie“, Spencerovy „veřejné city“ – všechny tyto pojmy svědčí o ústředním významu těchto symbolů v sociální analýze.

Podobně i při psychologické analýze se takové ústřední symboly, jakmile je lidé osobně akceptují, stávají důvody a často motivy, jež uvádějí lidi do rolí a sankcionují jejich plnění. Jsou-li například ekonomické instituce veřejně ospravedlňovány ve smyslu těchto symbolů, pak zřetel na vlastní prospěch je přijatelným ospravedlněním individuálního chování. Je-li však považováno za veřejně nutné ospravedlňovat tyto instituce jako „službu veřejnosti“, mohou dřívější motivy a zřetele osobního prospěchu vést mezi kapitalisty k pocitu viny nebo alespoň nejistoty.

⁸ H. H. Gerth a C. Wright Mills, *Character and Social Structure*, New York, Harcourt, Brace, 1953, str. 274-277. Z této práce volně čerpám zde i dále v části 5.

Veřejně účinné legitimizace se často stávají i účinnými osobními motivy.

To, co Parsons a jiní „velcí teoretikové“ nazývají „hodnotovými orientacemi“ a „normativní strukturou“, souvisí především s ústředními symboly legitimizace. To je nesporně užitečné a důležité téma. Vztah takovýchto symbolů ke struktuře institucí je jedním z nejdůležitějších problémů sociální vědy. Tyto symboly však netvoří uvnitř společnosti nějakou autonomní říši. Jejich společenský význam tkví v tom, že jich lze využít k ospravedlňování nebo odmítání existujícího uspořádání moci a pozic v jeho rámci. Jejich psychologický význam pak je ve skutečnosti, že se stávají základem pro uznávání nebo odmítání struktury moci.

Nelze prostě předpokládat, že nějaké takové soubory hodnot nebo legitimizací musí existovat, aby se sociální soustava nerozpadla. Rovněž se nesmíme domnívat, že sociální struktura si může uchovat soudržnost a jednotu pouze „normativní strukturou“, ani že jakákoli existující „normativní struktura“ je autonomní. Četné skutečnosti svědčí o tom, že pro moderní západní společnosti, zejména pro Spojené státy, platí spíše opak každého z těchto předpokladů. S výjimkou USA po druhé světové válce existují mnohdy velmi dobře uspořádané symboly opozice, jež jsou využívány k ospravedlňování vzpoury a k diskreditaci vládnoucích představitelů. Kontinuita amerického politického systému je zcela jedinečným jevem a byla ohrožena vnitřním násilím pouze jednou v historii; to je snad jedna ze skutečností, jež dovedla Parsonse k chybné myšlence „normativní struktury hodnotové orientace“.

„Vlády“ nemají nezbytně, jak tvrdí Emerson, „svůj původ v morální identitě lidí.“ Věřit, že tomu tak je, by znamenalo zaměňovat jejich legitimizaci s důvody jejich existence. Právě tak často nebo snad ještě častěji se může taková morální identita lidí některé společnosti zakládat na skutečnosti, že institucionální vládcí úspěšně uplatňují monopol na ústřední symboly a že je přímo vnucují.

Před několika sty lety se o této otázce plodně diskutovalo v pojetí, jehož zastánci věřili, že sféry symbolů se samy determinují a že tyto „hodnoty“ skutečně vládou dějinami: Symboly, které prokazovaly oprávněnost nějaké úřední moci (autority), byly oddělovány od konkrétních osob nebo vrstev, které tuto úřední moc vykonávali. Zdálo se, že panují ideje, nikoli vrstvy nebo osoby, které je zastávají. Aby poslušnosti těchto symbolů byla dodána kontinuita, jsou vydávány za něco, co spolu navzájem souvisí, a tak je jim připisován „sebeurčující“ charakter. A aby tato zvláštní představa byla ještě samozřejmější, jsou symboly mnohdy „personifikovány“ nebo je jim propůjčováno „sebeuvědomění“. Mohou pak být považovány za „pojetí dějin“ nebo za poslušnost řady „filosofů“, jejichž myšlení určuje institucionální dynamiku. Pojem „normativního řádu“ může být konečně také fetišizován. Zde jsem ovšem parafrázoval Marxovy a Engelsovy výroky o Hegelovi.⁹

Pokud „hodnoty“ určité společnosti neospravedlňují instituce a neposkytují jedincům motivaci k plnění jejich institucionálních rolí, jsou – jakkoli jsou důležité v různých soukromých prostředích – historicky a sociologicky irelevantní. Existuje ovšem vzájemné působení ospravedlňujících symbolů, institucionálních autorit a podřízených jedinců. Někdy bychom neváhali přičíst zprostředkujícím symbolům kauzální závažnost, nesmíme však dopustit, aby tato idea byla zneužívána jako *teorie* sociálního řádu nebo jednoty společnosti. Jsou lepší způsoby, jak vytvořit „jednotu“, jak ještě uvidíme, jež umožňují lépe formulovat nejzávažnější problémy sociální struktury a jež jsou bližší empirickému materiálu.

Pokud jde o „společné hodnoty“, vybudujeme jejich koncepci nejlépe tak, že budeme zkoumat spíše legitimizaci každého institucionálního řádu v dané sociální struktuře,

⁹ Viz K. Marx a F. Engels, *The German Ideology*, New York, International Publishers, 1939, s. 42n. Český Německá ideologie, *Spisy*, sv. 3., Praha, NPL, 1958, s. 62–63.

než se snažit jim nejdříve porozumět a v jejich světle pak „vysvětlit“ uspořádání a jednotu společnosti.¹⁰ O „společných hodnotách“ můžeme mluvit tehdy, pokud většina příslušníků daného institucionálního řádu uznává jeho legitimizaci, pokud je tato legitimizace základem pro úspěšné vymáhání poslušnosti nebo alespoň zajišťuje uspokojení. Takové symboly pak slouží k „definování situací“, k nimž dochází při plnění různých rolí, a jako měřítko pro hodnocení vůdců a jejich přívrženců. Sociální struktury, které disponují takovými univerzálními a ústředními symboly, jsou ovšem krajní a „ryzí“ typy.

Na opačném pólu existují společnosti, v nichž dominantní soustava institucí kontroluje celou společnost a vnucuje jí své hodnoty násilím nebo hrozbou násilí. To však nemusí vést ke zhroucení sociální struktury, neboť lidé lze ovládat formální disciplínou; někdy lidé ani nemají jinou možnost, jak si udržet vlastní existenci, než tím, že se podřídí institucionální disciplíně.

Zručný sazeč pracující v tiskárně reakčního listu se například může, aby si udržel práci a výdělek, podříditi disciplíně vyžadované zaměstnavatelem. Přitom ve svém srdci a mimo podnik může být radikálním agitátorem. Mnozí němečtí socialisté byli disciplinovanými vojáky svého císaře. Od symbolů k chování a naopak vede dlouhá cesta a každá integrace není založena na symbolech.¹¹

Zdůrazňovat takový konflikt hodnot ovšem neznamená popírat „sílu racionálních soudržností“. Zde je často charakteristický rozpor mezi slovy a skutky, což ovšem platí i o snaze dosáhnout soudržnosti. To, co převládá v jedné společnosti, nelze *apriorně* stanovit na základě „lidské přirozenosti“, „principů sociologie“ nebo autoritativním

¹⁰ Podrobné a empirické zkoumání „hodnot“, jež prosazují američtí byznysmeni, lze nalézt v práci Sutton, Harris, Kaysen a Tobin, *The American Business Creed*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1956.

¹¹ H. H. Gerth a C. W. Mills, cit. dílo, s. 300.

výrokem „velké teorie“. Lze si snadno představit „ryzí“ typ společnosti, dokonale disciplinovanou sociální strukturu, v níž se ovládaní z mnoha důvodů nemohou vzdát svých předepsaných rolí, přesto však nesdílejí hodnoty toho, kdo panuje, a naprosto neuznávají legitimizaci daného řádu. Byla by podobná loď s posádkou veslařů-galejníků, kde disciplinovaný pohyb vesel degraduje každého veslaře na pouhé kolečko v soukolí a kdy je jen zřídka zapotřebí dozorcova biče. Otroci ani nemusí znát směr plavby, i když každá odchylka od něho vyvolává hněv pána, který jako jediný muž na palubě vidí kupředu. Obávám se však, že jsem se příliš odchýlil od uvažování k popisu.

Mezi těmito dvěma typy – „společnou soustavou hodnot“ a shora vynucovanou disciplínou – existují mnohé formy „sociální integrace“. Většina západních společností zahrnuje četné rozdílné „hodnotové orientace“; jejich jednota je směsí legitimizace a donucení. To ovšem platí o každém institucionálním řádu, nejenom politickém nebo ekonomickém. Otec může v rodině uplatňovat disciplínu hrozbou vyděděním, nebo takovým násilím, jaké mu umožňuje existující politické zřízení. I v takových posvátných malých skupinách, jakou je rodina, naprosto není nezbytná jednota na základě „společných hodnot“. Právě nedůvěra a nenávisť mohou být tím, co udržuje milující rodinu pohromadě. Stejně může i společnost vzkvétat bez „normativní struktury“, kterou „velcí teoretikové“ považují za univerzální.

Nesnažím se zde řešit problém řádu, ale pouze kladu otázky. Neboť nemůžeme-li tak učinit, musíme, jak to vyžaduje zcela svévolná definice, přijmout „normativní strukturu“, kterou si Parsons představuje jako jádro „sociálního systému“.

Termín „moc“, jak je dnes obecně používán v sociální vědě, souvisí s rozhodnutími, jež lidé činí o uspořádání, ve kterém žijí, a o událostech, jež tvoří dějiny jejich epochy. Dochází však k událostem, jež jsou mimo lidské rozhodování: sociální uspořádání se mění bez výslovného rozhodnutí. Pokud však jsou taková rozhodnutí činěna (nebo by mohla být, ale nejsou), zůstává hlavní otázkou moci, kdo tato rozhodnutí činí (nebo nečiní).

Dnes již nelze vycházet z předpokladu, že lidi lze řídit jen s jejich souhlasem. Převládajícím prostředkem moci je nyní zařizovat si souhlas lidí a manipulovat s ním. To, že neznáme meze této moci – a doufejme, že tyto meze existují –, nemění nic na skutečnosti, že moc je dnes úspěšně uplatňována, aniž je většinou sankcionována rozumem anebo vědomím ovládaných.

V naší době jistě není sporu o tom, že „poslední“ formou moci je konec konců donucení. K této poslední možnosti se ovšem nedospívá vždy. Je nutno vzít v úvahu také autoritu (moc ospravedlňovanou důvěrou dobrovolně se podřizujících) a manipulaci (moc, jež zůstává ovládaným skryta), jakož i donucení. Tyto tři typy moci musíme neustále rozlišovat, uvažujeme-li o její podstatě.

Musíme si uvědomit, že v moderním světě moc není často tak autoritativní jako ve středověku; vládci již nepotřebují k výkonu moci nezbytně nějaké ospravedlnění. Alespoň pro mnoho závažných rozhodnutí naší doby – zejména mezinárodního dosahu – nebylo „nutné“ masové „přesvědčování“; tato rozhodnutí byla prostě provedena. Dále platí, že mocní sami neberou za své ani nevyužívají ty ideologie, jež mají k dispozici. Ideologie jsou obvykle reakcí na účinnou demystifikaci moci. Ve Spojených státech není opozice dosud dost účinná, aby vyvolala nutnost nějakých nových ideologií sloužících moci.

Mnozí lidé se dnes vymanili z oddanosti k vládnoucím poměrům, nepřiklonili se však k jiným principům – a jsou

vůbec neteční k politickým otázkám. Nejsou ani radikální, ani reakční – jsou prostě nečinní. Vyjdeme-li z významu řeckého slova „idiot“ jako „naprosto soukromý člověk“, pak z toho vyplývá, že mnozí občané mnoha společností jsou ve skutečnosti idioty. Tento duševní stav – a užívám tohoto slova uvážlivě – se mi zdá být příčinou neklidu mezi politickými intelektuály, jakož i příčinou mnoha zmatků v soudobé společnosti. Intelektuální „přesvědčení“ a morální „víra“ nejsou pro vládnoucí ani pro ovládané nutné pro to, aby struktura moci trvala, či dokonce vzkvétala. Co se týče úlohy ideologií, častá neexistence závazné legitimizace a převládající apatie mas jsou jistě dvě z hlavních politických skutečností dnešních západních společností.

Ti, kdož sdílejí mnou naznačené pojetí moci, se musí při svém samostatném bádání vyrovnat s mnoha problémy. Vůbec jim však při tom nepomohou odchylné předpoklady Parsonsovy, že údajně v každé společnosti existuje „hierarchie hodnot“. Navíc tento předpoklad soustavně znemožňuje jasně formulovat rozhodující problémy:

Abychom mohli přijmout Parsonsovo schéma, žádá se po nás, abychom vyloučili údaje o moci a o všech institucionálních strukturách, zejména ekonomické, politické a vojenské. V této podivné „obecné teorii“ se však podobné struktury dominance vůbec nevyskytují.

Za těchto podmínek nemůžeme správně položit empirickou otázku, jak a do jaké míry je jakákoli instituce legitimizována. Předkládaná myšlenka normativního řádu a způsob, jakým s ní „velcí teoretikové“ zacházejí, vede k předpokladu, že prakticky každá moc je legitimizována. Opravdu, v sociálním řádu „udržování komplementarity očekávání rolí, je-li jednou nastolena, není problémem... K tomu, abychom vysvětlili udržování komplementární interakční orientace, není zapotřebí zvláštního mechanismu.“¹²

¹² T. Parsons, cit. dílo, s. 205.

V takovém pojetí nelze účinně formulovat myšlenku konfliktu. Strukturální antagonismy, velká povstání a revoluce – to vše zde nelze vůbec předpokládat. Ve skutečnosti se zde vychází z toho, že je-li „systém“ jednou zaveden, není jen stabilní, ale i vnitřně harmonický; poruchy, tvrdí Parsons, musí být „včleněny do systému“.¹³ Myšlenka normativního řádu nás nutí považovat harmonii zájmů za přirozený rys každé společnosti. Ukazuje se, že tato myšlenka má právě tak metafyzické jádro jako zcela obdobná myšlenka filosofů 18. století o přirozeném řádu.¹⁴

Magická eliminace konfliktu a obdivuhodné dosažení harmonie znemožňují této „systematické“ a „obecné“ teorii zabývat se společenskými změnami, dějinami. V normativně vytvořených sociálních strukturách „velkých teoretiků“ nejenže není místo pro „kolektivní chování“ utlačovaných mas, pobouřené lůzy a davů, pro hnutí, jimiž naše doba tak oplývá. „Velká teorie“ nemá ani žádnou systematickou představu o tom, jak nastávají dějiny, jaké jsou jejich mechanismy a procesy; něco takového je podle Parsonse sociální vědě nedostupné: „Kdyby se taková teorie objevila, nastal by zlatý věk sociální vědy. K tomu však v naší době a pravděpodobně vůbec nikdy nedojde.“¹⁵ To je jistě mimořádně vágní tvrzení.

S pojmy „velké teorie“ skutečně nelze jasně formulovat žádný podstatný problém. A co je horšího – její tvrzení jsou mnohdy zatížena hodnocením a zatemněna rozplizlými slovy. Je například obtížné představit si marnější úsilí než analyzovat americkou společnost za pomoci „hodnotových vzorců“ „univerzálního úspěchu“, aniž se zmíníme o měnící se podstatě, významu a formách úspěchu typických pro moderní kapitalismus nebo o samotné jeho

¹³ Tamtéž, s. 262.

¹⁴ Srv. Carl Becker, *The Heavenly City*; dále Lewis A. Coser, *Conflict*, Glencoe, Illinois, The Free Press, 1956.

¹⁵ T. Parsons, cit. podle Alwin W. Gouldner, *Some Observations on Systematic Theory, 1945–55, Sociology in the United States of America*, Paris, UNESCO, 1956, s. 40.

mění se struktuře; nebo analyzovat stratifikaci Spojených států za pomoci „soustavy dominantních hodnot“, aniž vezmeme v úvahu známé statistiky životních vyhlídek, založené na výši majetku a příjmu.¹⁶

Lze myslím bez přehánění říci, že pokud „velcí teoretikové“ přistupují k problémům realisticky, činí tak s využitím pojmů, které nemají nic společného s „velkou teorií“, naopak, jsou s ní často v rozporu. Jak poznamenává Gouldner, „míra, v níž se Parsons při teoretickém i empirickém zkoumání změny náhle začal uchýlovat k četným marxistickým pojmům a předpokladům, je skutečně zarážející... Je to, jako kdyby vedl dvojí knihy: jedny pro analýzu rovnováhy, druhé pro zkoumání změny.“¹⁷ Gouldner pokračuje poznámkou o tom, jak Parsons v souvislosti s porážkou Německa doporučuje vykořenit od základu junkerství jako „příklad mimořádných třídních výsad“ a při rozboru státního aparátu používá termínu „třídní princip rekrutace“. Zkrátka náhle se objevuje ekonomická a profesní struktura pojatá v duchu marxismu, nikoli jako normativní struktura zkonstruovaná ve „velké teorii“. Vyvolává to naději, že „velcí teoretikové“ neztratili úplně kontakt s historickou skutečností.

5

Vrátím se nyní k problému řádu, jež se v jakémsi hobbesovském pojetí zdá být hlavním problémem Parsonsovy knihy. Omezím se jen na stručný výklad, protože tento problém byl během vývoje sociální vědy redefinován a dnes by jej bylo možno nazvat problémem sociální integrace. Vyžaduje to ovšem zavést pracovní pojetí sociální struktury a historické změny. Na rozdíl od „velkých teoretiků“ by většina sociálních vědců formulovala svou odpověď asi takto:

¹⁶ Srv. Lockwood, cit. dílo, s. 138.

¹⁷ A. W. Gouldner, cit. dílo, s. 41.

Na otázku „Co drží sociální strukturu pohromadě?“ neexistuje *jediná* odpověď, neboť různé sociální struktury se od sebe hluboce liší stupněm i typem sjednocenosti. Je užitečné pojímat je právě v souvislosti s různými způsoby integrace. Sestoupíme-li z výšin „velké teorie“ k historické realitě, ihned si uvědomíme nevhodnost jejich monolitických „pojmu“. S jejich pomocí nelze obsáhnout rozmanitost lidských dějin – nacistické Německo v roce 1936, Spartu v 7. století př. n. l., Spojené státy v roce 1836, Japonsko v roce 1866, Velkou Británii v roce 1950 nebo Řím za vlády Diokleciánovy. Již výčet této rozmanitosti naznačuje, že mají-li tyto společnosti něco společného, je nutné to odhalit empirickým výzkumem. Konstatovat něco více než jen bezobsažné obecnosti o historickém rámci sociální struktury znamená v tomto případě nahrazovat konkrétní sociální výzkum mluvením o něm.

Typy sociální struktury je užitečné pojímat v souvislosti s institucionálními řády, jako je politický, příbuzenský, vojenský, ekonomický nebo náboženský. Definujeme-li každý z nich tak, že budeme s to odhalit v dané historické společnosti jejich obrysy, můžeme si položit otázku, jaký je jejich vzájemný vztah, jak jsou zakomponovány do sociální struktury. Odpovědí je obvykle soustava „pracovních modelů“, jejichž pomocí si při zkoumání určité společnosti v určitém období více uvědomujeme vazby, jimiž jsou „vzájemně spjaty“.

Jeden z takových „modelů“ si můžeme představit tak, že si vypracujeme pro každý institucionální řád podobný strukturální princip. Jako příklad nám může posloužit Tocquevillova Amerika. V této klasické liberální společnosti je každý institucionální řád považován za autonomní a předpokládá se, že je oproštěn od jakékoli koordinace s jinými řády. V hospodářském životě platí zásada *laissez faire*; ve sféře náboženství na trhu spásy otevřeně soutěží množství sekt a církví; instituce příbuzenství jsou založeny na sňatkovém trhu, kde si jedinci navzájem vybírají jeden druhého. Lidé získávají status nikoli původem, nýbrž vlast-

ním přičiněním. V politickém životě soutěží strany o hlasy voličů. I ve vojenské oblasti existuje poměrná svoboda při doplňování národní milice, a to v širokém a velmi důležitém smyslu – na jednoho muže jedna puška. Principem integrace každého institucionálního řádu, jenž je současně základní legitimizací této společnosti, je svobodná iniciativa jednotlivců ve vzájemné soutěži. V tomto faktu vzájemné shody spočívá způsob sjednocení klasické liberální společnosti.

Taková „vzájemná shoda“ je však pouze jedním možným typem, jednou odpovědí na „problém řádu“. Existují i jiné typy sjednocení. Například nacistické Německo bylo integrováno tzv. „glajchšaltováním“. Obecný model tohoto typu integrace lze definovat asi takto: V ekonomické oblasti jsou instituce vysoce centralizovány; několik velkých jednotek kontroluje více či méně všechny operace. V politickém životě panuje větší roztržitost, četné strany soutěží o vliv ve státě, žádná z nich však není dost silná, aby mohla ovlivňovat výsledky ekonomické koncentrace, jedním z jejichž důsledků je – kromě jiného – hospodářská krize. Nacistické hnutí s úspěchem využívá beznaděje mas v této krizi, zejména nižších středních vrstev, a přivádí politický, vojenský a ekonomický řád do těsného vzájemného souladu. Jediná strana monopolizuje a přetváří politický život země tím, že likviduje nebo absorbuje všechny ostatní strany, které by s ní mohly soutěžit o moc. To vše vyžaduje, aby nacistická strana našla shodné zájmy s monopoly v ekonomické oblasti i s určitými elitami v armádě. V těchto hlavních oblastech se příslušná koncentrace moci uskutečňuje nejdříve, poté všechny ve shodě spolupracují při převzetí moci. Hindenburgova armáda není zainteresována na obraně Výmarské republiky, ani na likvidaci pochodujících šiků populární válečnické strany. Vysoké podnikatelské kruhy jsou ochotny financovat nacistickou stranu, která slibuje kromě jiného zlikvidovat dělnické hnutí. Tyto tři elity vytvářejí problematickou koalici, aby si udržely moc ve vlastní sféře a zglajchšaltovaly zbytek

společnosti. Opoziční politické strany jsou buď potlačeny a rozpuštěny, nebo se samy dobrovolně rozpouštějí. Příbuzenské a náboženské instituce, jakož i organizace ve všech institucionálních řádech a mezi nimi jsou infiltrovány a zglajchšaltovány, nebo alespoň neutralizovány.

Totalitní stát jedné strany je prostředkem, jímž mohou předáci tří hlavních institucionálních oblastí glajchšaltovat svou vlastní oblast i oblasti ostatní. Takový stát se stává univerzální „rámcovou organizací“, která určuje cíle všem těmto oblastem, místo aby pouze zaručovala „vládu v souladu se zákonem“. Strana se rozrůstá tím, že vytváří „pomocné“ a „přidružené“ organizace. Likviduje nebo infiltruje a v každém případě kontroluje všechny typy organizací včetně rodiny.

Strana rovněž kontroluje sféry symbolů všech institucí. S částečnou výjimkou náboženství nejsou uznávány žádné nároky na legitimní nezávislost. Strana má monopol v oblasti komunikace včetně monopolu na výchovné instituce. Všechny symboly jsou přetvořeny tak, že tvoří základ legitimizace glajchšaltované společnosti. V sociální struktuře se široce uplatňuje princip absolutního a magického (charismatického) vůdcovství s přísnou hierarchizací, jež je do jisté míry udržována soustavou vydírání.¹⁸

Snad tyto příklady postačí k objasnění toho, co považuji za samozřejmé: že neexistuje žádná „velká teorie“, žádné univerzální schéma, s jehož pomocí by bylo možno pochopit vnitřní jednotu sociální struktury, že neexistuje jediná odpověď na starý, obtížný problém sociálního řádu, jež by platila všeobecně. K řešení tohoto problému je užitečné vytvářet různé pracovní modely, jak jsem zde naznačil. Těchto modelů pak lze použít v těsném a empirickém

¹⁸ Franz Neumann, *Behemoth*, New York a Oxford, 1942. Je to skutečně skvělý příklad strukturální analýzy konkrétní historické společnosti. Srv. též H. H. Gerth a C. W. Mills, cit. dílo. s. 363n.

sepětí s četnými historickými i soudobými sociálními strukturami.

Je důležité pochopit, že podobné „způsoby integrace“ lze pojímat také jako pracovní modely historické změny. Pozorujeme-li například americkou společnost Tocquevillové doby a společnost poloviny dvacátého století, zjistíme, že způsob, jímž „drží pohromadě“ struktura v devatenáctém století, se naprosto liší od dnešního způsobu integrace. Musíme si položit otázku: Jak se změnila všechny její institucionální řády? Jak se změnila jejich vzájemné vztahy? Jakým tempem a v jakém rozsahu se tyto strukturální změny projevovaly? Jaké byly v každém jednotlivém případě nutné nebo dostatečné příčiny těchto změn? K odhalení správných příčin je ovšem obvykle nezbytný alespoň nejnutenější komparativní a historický výzkum. Takovou analýzu společenské změny je v zásadě možno shrnout a tak formulovat úsporněji řadu větších problémů tím způsobem, že interpretujeme změny jako výsledek posunu od „jednoho typu integrace“ ke druhému. Například poslední století amerických dějin vykazuje přechod od sociální struktury integrované plně principem shody, ke struktuře, jež se stává stále více objektem „glajchšaltování“.

Obecný problém teorie dějin nelze oddělovat od obecného problému sociální struktury. Podle mne by sociálním vědcům v jejich nynějších pracích nemělo činit žádné velké teoretické potíže chápat obojí v jednotě. Snad proto má jeden *Behemoth* větší cenu než dvacet *Sociálních systémů*.

Nepokouším se samozřejmě vydávat tyto úvahy za definitivní formulaci problému řádu a změny, tj. sociální struktury a historie. Nastiňuji pouze kontury tohoto problému a naznačuji, co bylo v tomto ohledu vykonáno. Snad budou tyto poznámky užitečné i tím, že naznačí jeden specifický aspekt příslibu sociální vědy. Vyložil jsem jej zde i proto, abych ukázal, jak nedostatečně pojednávali o tomto hlavním problému sociální vědy „velcí teoretikové“. Parsons ve svém *Sociálním systému* prostě nedokázal sestoupit dolů,

ke konkrétní práci v sociálních vědách, protože je posedlý myšlenkou, že jeho model sociálního řádu je jakýmsi univerzálním modelem, protože ve skutečnosti podlehl fetišizaci svých pojmů. Na „velké teorii“ je „systematický“ právě způsob, jímž obchází konkrétní a empirické problémy. Nepoužívá se k přesnějšímu nebo adekvátnějšímu formulování jakéhokoli nového problému zřejmého významu. Nebyla vytvořena z potřeby povznést se na okamžik do výše, aby jasněji přehlédla nějaký úsek sociálního světa, aby vyřešila nějaký problém, který lze vyjádřit v pojmech historické reality a v němž se projevuje konkrétní existence lidí a institucí. Její problémy, její úsilí a její řešení jsou vysoce teoretické.

Systematická práce na koncepcích by měla být pouze formálním prvkem práce v sociální vědě. Je užitečné si připomenout, že v Německu přinesla taková formální práce velmi brzy výsledky v podobě encyklopedických a historických prací. Tehdy dosáhla klasická německá tradice nesená étosem Maxe Webera svého vyvrcholení. Bylo to ve značné míře umožněno řadou sociologických děl, v nichž obecné koncepce společnosti byly těsně spjaty s historickým výkladem. Osou vývoje moderní sociologie byl klasický marxismus a Weber, stejně jako četní jiní sociologové, vytvořil velkou část svého díla v dialogu s Marxem. U amerických vědců však musíme neustále brát v úvahu ztrátu paměti. Ve „velké teorii“ se dnes znovu setkáváme s dalším formalistickým únikem a to, co by mělo být pouze epizodou, se znovu stává trvalým jevem. Jak říkají Španělé, „hodně lidí umí míchat karty, aniž je vůbec umí hrát“.¹⁹

¹⁹ Je zřejmé, že zvláštního nazírání na společnost, jež lze z Parsonsových textů vystopovat, se dá bezprostředně ideologicky využít; obvykle jsou takové názory spojovány s konzervativními způsoby myšlení. „Velcí teoretikové“ málokdy vstupovali na politickou arénu a problémy, jež řešili, zřídka vyplývaly z kontextu politické moderní společnosti. To ovšem nezabavuje jejich dílo ideologického smyslu. Nebudu v této souvislosti analyzovat Parsonse,

neboť politický smysl jeho *Sociálního systému*, je-li přeložen do srozumitelné řeči, je tak nabíledni, že nepovažuji za nutné ho ještě více objasňovat. „Velká teorie“ nehraje nyní ve veřejném životě žádnou roli, a jak jsem již poznamenal, její nesrozumitelnost omezuje ohlas, který by popřípadě mohla vzbudit. To jí ovšem může na druhé straně dodávat velký ideologický potenciál.

Ideologickým smyslem „velké teorie“ je silná tendence legitimizovat stabilní formy dominance. Avšak teprve tehdy, kdyby v konzervativních kruzích vznikla naléhavější potřeba propáchané legitimizace, mohla by „velká teorie“ získat politický význam. Začal jsem tuto kapitolu otázkou: Je „velká teorie“, reprezentovaná *Sociálním systémem*, jenom hrou se slovíčky, nebo je v ní myšlenková hloubka? Moje odpověď zní: Je to z padesáti procent hra se slovíčky a čtyřicet procent jejího obsahu je dobře známo z učebnic sociologie. Zbýlých deset procent jsem ochoten, jak by řekl Parsons, přenechat vašemu vlastnímu empirickému zkoumání. Mé osobní výzkumy však ukazují, že zbývajících deset procent může nalézt ideologické použití, i když poněkud vágní.

3 Abstraktní empiricismus

Stejně jako „velká teorie“ i abstraktní empiricismus se soustřeďuje na jediný aspekt procesu vědecké činnosti a umožňuje mu zcela ovládnout mysl. Oba směry znamenají ústup od úkolů sociálních věd. Úvahy o metodě a teorii jsou pro práci na našich úkolech samozřejmě velmi důležité, v těchto dvou školách se však staly překážkou: metodologická omezení mají stejné důsledky jako fetišizace pojmů.

1

Nepokouším se samozřejmě shrnout výsledky veškeré činnosti abstraktních empiricistů, nýbrž pouze objasnit obecné rysy jejich pracovního stylu a některé z jeho předpokladů. Uznávané práce této školy mají dnes více méně standardní postup. V praxi se obvykle používá jako základního zdroje „dat“ víceméně ustáleného dotazování mnoha jedinců, kteří jsou vybíráni procedurou výběrového šetření. Jejich odpovědi jsou roztrženy a přeneseny dejme tomu na děrné štítky; z těch pak jsou získávány statistické tendence a v nich hledány vztahy. Snadnost této procedury, kterou zvládne každý průměrně inteligentní pracovník, přispívá nesporně k její oblíbenosti. Výsledky jsou obvykle zpracovány do formy statistických tvrzení. Na té nejjednodušší úrovni vyjadřují tyto konkrétní výsledky vztahy mezi četnostmi jevů. Na vyšší úrovni jsou odpovědi na různé otázky kombinovány, často složitým několikanásobným tříděním, a pak jsou různými způsoby sestavovány do stupnic. Existuje několik komplikovaných způsobů, jak zpracovávat tato data, jež nás však nemusí zajímat, neboť bez ohledu na stupeň jejich složitosti jde stále o manipulaci s tímž materiálem.

Vedle výzkumu účinnosti reklamy a médií je nejčastějším předmětem prací této školy „veřejné mínění“. S tímto měřením však není spojena žádná myšlenka, která by nově formulovala problémy veřejného mínění nebo sdělovacích prostředků jako oblasti bádání. Rámec takových výzkumů tvoří obyčejně jednoduchá klasifikace otázek: *Kdo říká co, komu to říká*, prostřednictvím *jakých* médií a s *jakými* výsledky. Běžné definice klíčových pojmů jsou následující:

...„Veřejnost“ rozumím velkou masu, tj. nesoukromé a neindividualizované pocity a reakce velkého počtu lidí. Taková charakteristika veřejného mínění vede k nutnosti používat procedury výběrového šetření. Do pojmu „mínění“ zahrnuji nejen mínění o aktuálních, pomíjivých a typicky politických otázkách v obvyklém smyslu, nýbrž také postoje, pocity, hodnoty, informace a odpovídající jednání. Abychom toto všechno získali, musíme používat nejen dotazníků a rozhovorů, ale i projekčních testů a stupnic.¹

V těchto tvrzeních je obsažena výslovná tendence směřovat předmět výzkumu se soustavou navrhovaných metod tohoto výzkumu. Je tím míněno asi toto: Slovo „veřejnost“, jak já je používám, se vztahuje na jakýkoli velký soubor, který tudíž lze statisticky zpracovat; mínění je sdíleno lidmi, a proto chcete-li je zjistit, musíte s nimi mluvit. Někdy vám však nechtějí nebo nemohou odpovědět: pak je třeba použít „projekčních testů a stupnic“.

Výzkumy veřejného mínění byly prováděny většinou pouze v rámci sociální struktury Spojených států a týkají se zhruba posledního desetiletí. To je snad příčina, proč nijak nepřpracovávají význam „veřejného mínění“, ani nově neformulují hlavní problémy této oblasti. Pro svou historickou a strukturální omezenost to také nemohou učinit, a to ani předběžně.

¹ Bernard Berelson, *The Study of Public Opinion, The State of the Social Sciences*, ed. Leonard D. White, Chicago, Illinois, University of Chicago Press, 1956, s. 299.

Problém „veřejnosti“ vzniká v západních společnostech přeměnou tradičního a konvenčního konsensu středověké společnosti a dosahuje svého dnešního vyvrcholení v myšlence masové společnosti. To, co se v osmnáctém a devatenáctém století nazývalo „veřejností“, mění se ve společnost „mas“. A co více: strukturální význam veřejnosti klesá s tím, jak se člověk stává ve velkém „masovém člověkem“, uvězněným ve vlastním, zcela bezmocném prostředí. Takový je zhruba rámec pro volbu a projekt výzkumů veřejnosti, veřejného mínění a masové komunikace. Je zde také nutné podrobně vymezit historické fáze demokratických společností, zejména to, co bylo nazváno „demokratickým totalitarismem“ nebo „totalitní demokracií“. Zkrátka problémy této oblasti sociálních věd nelze formulovat v rámci a pojmech abstraktního empiricismu, jak je nyní praktikován.

Mnohé problémy, jimiž se jeho přívrženci snaží zabývat, například účinnost masmédií, nelze správně definovat bez určitých strukturálních rámců. Což lze pochopit účinnost těchto médií, natož jejich sdružený význam pro rozvoj masové společnosti, zkoumáme-li – jakkoli přesně – pouze obyvatelstvo, jež bylo „syceno“ těmito prostředky téměř po jednu generaci? Pokus rozlišit jedince „méně“ či „více“ vystavené působení toho či onoho média může snad mít velký význam pro reklamu, není však vhodnou základnou pro rozvoj teorie společenského významu masmédií.

Při výzkumech politického života bylo pro tuto školu hlavním předmětem „chování voličů“ – snad proto, že se zdá být tak snadno přístupné statistickému zpracování. Skromné výsledky těchto výzkumů odpovídají úrovni propracování metod a vynaložené péči. Pro politology je jistě zajímavé studovat výsledky rozsáhlého volebního výzkumu, jež se slovem nezmiňují o stranické mašinérii sloužící k „získávání hlasů“ ani o žádné politické instituci. Právě to se však stalo v práci *The People's Choice* (Volba lidu), uznávané a proslulé studii o volbách v okrese Erie ve státě Ohio v roce 1940. Z této knihy se dovíme, že bohatí protestanti z ven-

kova mají sklon volit republikány, lidé opačného typu inklinují k demokratům atd. Dovíme se však málo o dynamice americké politiky.

Myšlenka legitimizace je jednou z ústředních koncepcí politické vědy, neboť problémy této disciplíny se týkají otázek mínění a ideologie. Výzkum „politického mínění“ je o to nepochopitelnější ve světle podezření, že americká volební politika je politikou bez mínění – bereme-li vážně slovo „mínění“ – a že zde jde o volby bez psychologicky hlubokého politického smyslu, bereme-li vážně výraz „politický smysl“. Avšak ve vztahu k „politickému výzkumu“, jako je tento, nelze takové otázky (a já tyto poznámky míním jen jako otázky) ani položit – a jak by to také bylo možné? Vyžaduje to historické znalosti a typ psychologického uvažování, jež abstraktním empiricistům vůbec nelze přiřknout nebo – přesněji řečeno – nejsou jim dostupné.

Snad nejdůležitější událostí posledních dvou desetiletí byla druhá světová válka, jejíž historické a psychologické důsledky tvoří rámec mnoha našich studií v posledních deseti letech. Je s podivem, že dosud nemáme jednoznačnou práci o příčinách této války, i když se s jistým úspěchem pokoušíme charakterizovat ji jako historicky určitou formu válčení a učinit ji osou naší epochy. Vedle různých oficiálních dějin války je nejdůkladnější prací v tomto oboru sedmiletý výzkum prováděný pro americkou armádu pod vedením Samuela Stouffera. Tato práce podle mého názoru dokazuje, že sociální výzkumy mohou být užitečné pro administrativní účely, aniž se přitom dotýkají problémů sociologie. Výsledky výzkumů jsou však jistě zklamáním pro každého, kdo by se rád dověděl něco o americkém vojáku za války, zejména pak pro ty, kdo se ptají, jak bylo možno vyhrát tolik bitev s vojáky s tak „nízkou morálkou“. Snahy odpovědět na tyto otázky daleko přesahují možnosti tohoto uznávaného stylu a vedou do říše „spekulací“.

Jednosvazkové dílo *History of Militarism* (Dějiny militarismu) od Alfreda Vagta a pozoruhodné reportážní tech-

ny, umožňující přiblížit se bojujícím vojákům, jež uplatnil S. L. A. Marshall ve své práci *Men Under Fire* (Muži v ohni palby), mají podstatně větší hodnotu než čtyřsvazkové dílo Stoufferovo.

Ani při výzkumu stratifikace nevytvořil nový styl nové pojmy. Ve skutečnosti si „nepřeložil“ ani základní pojmy, které byly k dispozici v jiných školách; obvykle jsou používány zcela poddajné „indexy“ socioekonomického statusu. Velmi obtížný problém „třídního“ a „falešného“ vědomí, pojem statusu v protikladu k pojmu třída, Weberova idea „sociální třídy“, podnětná pro statistiku, – žádný z těchto podnětů přívrženci tohoto stylu nerozvíjejí. Navíc jsou pro výzkum bohužel stále vybírána jako „náhodně vybrané oblasti“ menší města, přestože je zcela zřejmé, že souhrnu těchto výzkumů nelze použít k vytvoření odpovídajícího obrazu celonárodní struktury třídy, statusu a moci.

Při diskusi o změnách ve zkoumání veřejného mínění prohlásil Bernard Berelson (a jeho slova podle mého názoru platí o většině abstraktně empiricistických výzkumů):

Všechny tyto rozdíly (mezi stavem před 25 lety a dnes) znamenají revoluční změnu na poli výzkumů veřejného mínění. Tato oblast byla technicizována, kvantifikována, odeoretizována, roztržena a rozdrobena, specializována a institucionalizována, „zmodernizována“ a „rozškátkována“ – byla zkrátka jako typicky behavioristická věda zamerikanizována. Před pětadvaceti lety a dříve významní spisovatelé z obecného zájmu o podstatu a fungování společnosti hluboce zkoumali veřejné mínění nikoli „pro ně samé“, nýbrž v rozsáhlých historických, teoretických a filosofických souvislostech a takto psali svá pojednání. Dnes provádějí týmy techniků výzkumné projekty na konkrétní témata a referují o jejich výsledcích. Před dvaceti lety bylo zkoumání veřejného mínění součástí humanitní vzdělanosti, dnes je součástí vědy.²

² B. Berelson, cit. dílo, s. 304–305.

V tomto krátkém pokusu charakterizovat výzkumy ve stylu abstraktního empiricismu jsem nechtěl říci jenom to, že „tito lidé nezkoumají základní problémy, jež zajímají mne“, že „nezkoumají to, co považuje za důležité většina sociálních vědců“. Chtěl jsem říci především toto: Zkoumají problémy abstraktního empiricismu, avšak kladou si otázky a dávají si na ně odpovědi pouze v podivně si uložených mezích svévolné epistemologie. Říkám to zcela uvážene: Jsou ovládáni metodologickými omezeními. Pokud jde o výsledky, znamená to, že v těchto výzkumech se detaily shromažďují bez dostatečného respektování formy. Ve skutečnosti zde často neexistuje jiná forma než ta, kterou jejich studiím dávají sazeči a knihaři. Detaily, jakkoli četné, nás nepřesvědčují o ničem, co by stálo za to.

2

Pro abstraktní empiricismus jako vědecký styl nejsou příznačné žádná podstatná tvrzení nebo teorie. Není založen na nějakém novém pojetí podstaty společnosti nebo člověka ani na nějakých konkrétních faktech o nich. Po pravdě je ale třeba říci, že je rozpoznatelný podle druhu problémů, které si jeho přívrženci vybírají za předmět výzkumu, a způsobů, jimiž je zkoumají. Zcela jistě však tyto výzkumy jako styl sociálního bádání nezasluhují takového velebení, jakého se jim dostává.

Sám o sobě není charakter podstatných výsledků této školy vhodným základem pro její hodnocení. Jako škola je nová, její metody vyžadují mnoho času a jako styl vědecké práce teprve začíná pronikat do více „problémových oblastí“.

Nejnápadnější rysy tohoto stylu, i když možná ne nejdůležitější, souvisí s administrativním aparátem, jež zaměšťává, a s typy intelektuálních pracovníků, které získal a vyškolil. Tento aparát nyní velmi zmohutněl a mnohé svědčí o tom, že se stále zvětšuje a že jeho vliv vzrůstá. In-

telektuální administrátoři a výzkumní technici – dvě zcela nové profese – soutěží nyní s tradičními profesory a vědci.

Avšak ani tyto okolnosti nejsou dostatečným základem pro hodnocení tohoto stylu sociálního bádání, i když nesporně mají nesmírný význam pro budoucí podobu univerzity, pro tradici humanitních disciplín a pro duševní schopnosti, jež by mohly převládnout v americkém akademickém životě. Mají mnohem větší dosah, než snad jsou mnozí přívrženci abstraktního empiricismu ochotni přiznat při vysvětlování přitažlivosti a přednosti tohoto stylu. Přinejmenším poskytují částečně zaškoleným technikům zaměstnání v takovém rozsahu a takovým způsobem, jaké dosud nebyly obvyklé; nabízejí jim zajištěné kariéry odpovídající dřívější akademické dráze, aniž od nich vyžadují individuální vědeckou činnost. Tento styl výzkumu je zkrátka provázen přítomností administrativního demiurga, což je závažné pro budoucnost sociálních výzkumů a pro jejich možnou byrokratizaci.

Avšak nejdůležitější intelektuální charakteristikou pro pochopení abstraktního empiricismu je filosofie vědy, kterou zastávají jeho přívrženci, způsob, jímž ji prosazují a používají. Této filosofii podléhá jak typ prováděných základních výzkumů, tak typ jejich administrativních a výzkumných pracovníků. Pro hubené výsledky současných výzkumů i hmatatelné nedostatky byrokratického aparátu lze nalézt hlavní intelektuální ospravedlnění v této zvláštní filosofii vědy.

Je důležité, aby byl tento bod důkladně objasněn, neboť by se mohlo zdát, že filosofické teze nejsou tím hlavním při formování něčeho, co se tak emfaticky prohlašuje za „vědu“. Je to důležité také proto, že přívrženci tohoto stylu si nejsou vědomi, jak se obvykle zdá, že se opírají o filosofii. Snad nikdo, kdo je zná, se neodváží popřít, že mnozí z nich mají obavy o svůj status vědce; jejich kýženým profesionálním ideálem je přírodovědec. V diskusích o různých filosofických otázkách sociální vědy neochvějně trvají na tom, že jsou „přírodovědci“ nebo alespoň že „reprezentují stano-

visko přírodních věd“. Při diskusích mezi renomovanými osobnostmi této disciplíny nebo v přítomnosti vysoce postaveného, usmívajícího se přírodovědce se spokojují s ideálem pouhého „vědce“.³

V praxi se abstraktní empiricisté zabývají mnohdy spíše filosofií vědy nežli sociálními výzkumy samotnými. Přejali zkrátka jednu filosofii vědy, kterou nyní považují za „vědeckou metodu“. Tento model výzkumu je z velké části epistemologickou konstrukcí; v sociálních vědách se jeho rozhodujícím důsledkem stal jistý typ metodologických omezení. Tím chci říci, že vybírané problémy a způsob jejich formulace jsou velmi přísně omezeny „vědeckou metodou“. Zdá se prostě, že metodologie určuje problémy. A to se dá konec konců očekávat. „Vědecká metoda“, jak zde byla navržena, nevznikla z toho a není zobecněním toho, co je obecně a právem považováno za klasický způsob práce v sociální vědě. Byla do značné míry odvozena – s přiměřenými modifikacemi – z filosofie přírodních věd.

Filosofie sociálních věd se skládají zhruba ze dvou druhů úsilí: 1. Filosofové se mohou snažit zkoumat skutečný průběh sociálních výzkumů, potom zobecnit a uvést do sou-

³ Lze uvést tento příklad: Při diskusi o různých filosofických otázkách, zejména o podstatě „duševních“ jevů a o svých názorech na ně v souvislosti s problémy epistemologie, George A. Lundberg poznamenal: „Pro tuto neurčitost definice ‚školy‘, a zejména pro četné podivné asociace, které vyvolává termín ‚pozitivismus‘, dával jsem vždy přednost tomu, charakterizovat své vlastní stanovisko jako stanovisko *přírodních věd*, než abych se je pokoušel ztotožňovat s kteroukoli konvenční školou tradiční filosofie, k níž pozitivismus patří, alespoň od dob Comtových.“ A dále: „Dodd a já – a myslím, že společně se všemi ostatními přírodovědci – vycházíme z postulátu, že data empirických věd se skládají ze symbolických reakcí, které zprostředkují lidské smysly (tj. všech našich reakcí včetně reakcí ‚smyslových orgánů‘).“ A ještě dále: „Společně se všemi přírodovědci samozřejmě odmítáme představu, že ...“ Viz *The Natural Science Trend in Sociology, The American Journal of Sociology*, roč. LXI, č. 3, listopad 1955, s. 191 a 192.

ladu ty procedury zkoumání, které se zdají nejslibnější. To je obtížná činnost a může často vést k nesmyslům; je však mnohem méně obtížná, dělají-li ji všichni sociální vědci, a pak má smysl pro všechny. Zatím bylo v tomto ohledu vykonáno málo, a to ještě pouze v aplikaci na některé druhy metod. 2. Styl sociálního výzkumu, jež nazývám abstraktním empiricismem, se skládá – jak se mnohdy zdá – z úsilí nově formulovat a přizpůsobit *filosofii přírodních věd* tak, aby byl získán program a kánon pro práci v sociální vědě.

Metody jsou procedury používané lidmi, kteří se snaží něco pochopit nebo objasnit. Metodologie se zabývá studiem metod; nabízí teorie o tom, co lidé dělají, když provádějí své výzkumy. Protože metod může být mnoho, má metodologie spíše tendenci k obecnosti, a proto také obvykle nenabízí – i když by jistě mohla – zvláštní metody pro vědecké pracovníky. Epistemologie je ještě obecnější než metodologie, neboť se zabývá základy a mezemi, zkrátka povahou „poznání“. Soudobí epistemologové mají sklon získávat podněty z toho, co považují za metody moderní fyziky. Protože tíhnou k tomu klást si obecné otázky o poznání a nalézat na ně obecné odpovědi v souladu s vlastním chápáním této vědy, stali se ve skutečnosti filosofové fyziky. Zdá se, že někteří přírodovědci se o tuto filosofickou činnost zajímají, někteří se jí pouze baví; někteří souhlasí se současným modelem, jež přijímá většina filosofů, někteří s ním nesouhlasí – a existuje podezření, že mnozí přírodovědci o něm vůbec nevědí.

Říká se, že fyzika dosáhla takové úrovně, že problémy přísného a přesného provádění experimentů mohou být odvozeny z přísně matematické teorie. Této úrovně však nedosáhla proto, že by epistemologové vyložili takové vzájemné působení uvnitř modelu zkoumání, který sami vytvořili. Zdá se, že postup byl zcela opačný: epistemologie vědy parazituje na experimentálních i teoretických metodách, jichž užívají fyzikové.

Nositel Nobelovy ceny za fyziku Polykarp Kusch prohlásil, že neexistuje žádná „vědecká metoda“ a že to, co se tak

nazývá, lze aplikovat pouze na zcela jednoduché problémy. Percy Bridgman, další nositel Nobelovy ceny za fyziku, jde ještě dále: „Neexistuje vědecká metoda jako taková, avšak životně důležitým rysem vědecké procedury je vždy pracovat co nejvíce vlastním rozumem, bez jakéhokoli omezení.“ „Mechanismus objevu,“ říká William S. Beck, „není znám... Domnívám se, že tvůrčí proces je tak těsně spojen s emocionální strukturou jedince..., že... je nevhodným předmětem jakéhokoli zobecnění...“⁴

3

Specialisté na metody tíhnou také k tomu stát se specialisty na některý druh sociální filosofie. Pro soudobou sociologii není důležité, že jsou specialisty, ale že jedním z důsledků jejich činnosti je další specializace uvnitř sociálních věd jako celku. Navíc se tak děje ruku v ruce s omezeností jejich metodologie a podle výzkumných zásad, v nichž je tato metodologie ztělesněna. Nepředkládají návrh na tematickou specializaci podle „ujasněných oblastí bádání“ nebo pojetí problémů sociální struktury. Je to svévolná specializace založená výhradně na použití „metody“, bez ohledu na obsah, problém nebo oblast. To vše nejsou náhodné dojmy a lze je snadno dokumentovat.

Nejjednoznačnější a nejotevřenější manifestací abstraktního empiricismu jako pracovního stylu a úlohy, kterou by jeho přívrženci chtěli v sociální vědě plnit, je výklad Paula F. Lazarsfelda, jednoho z nejkultivovanějších mluvčích této školy.⁵

⁴ William S. Beck, *Modern Science and the Nature of Life*, New York, Harcourt, Brace, 1957.

⁵ *What Is Sociology?* Oslo, září 1948 (cyklostyl). Tato zpráva byla napsána pro skupinu lidí hledajících všeobecné vodítko pro založení výzkumného ústavu. Proto je také velmi vhodná pro své účely, neboť je stručná, jasná a autoritativní. Propracovanější a elegantnější výklad lze samozřejmě nalézt např. v práci *The Lan-*

Lazarsfeld definuje „sociologii“ jako speciální obor nikoli z hlediska metod jí vlastních, nýbrž vychází z předpokladu, že sociologie má metodologický charakter. V tomto smyslu se sociolog stává metodologem všech sociálních věd.

To je tedy první, zcela zjevnou funkcí sociologa: Je jakýmsi průzkumníkem postupující armády sociálních vědců, když se má předmětem empirického vědeckého bádání stát nějaký nový úsek lidské činnosti. První kroky podnikne sociolog. Je mostem mezi sociálním filosofem, individuálním pozorovatelem a komentátorem na jedné straně a organizovaným pracovním týmem empirických badatelů a analytiků na straně druhé... historicky pak musíme rozlišovat tři hlavní způsoby nazírání na společenské jevy: sociální analýzu, jak ji praktikuje individuální pozorovatel; organizovanou a plně rozvinutou empirickou vědu; přechodnou fázi, kterou nazýváme sociologií některé zvláštní oblasti sociálního chování... Bylo by užitečné zařadit na tomto místě několik poznámek o tom, co se děje během přechodu od sociální filosofie k empirické sociologii.⁵

Povšimněte si, že „individuální pozorovatel“ je překvapivě postaven na roveň se „sociálním filosofem“. Všimněte si také, že máme před sebou nejen intelektuální program, nýbrž současně administrativní plán: „Jisté oblasti lidského chování se staly předmětem organizovaných sociálních věd, které mají své názvy, ústavy, rozpočty, data, personál atd. Ostatní oblasti zůstaly v tomto ohledu dosud nerozvinutými.“ Kterákoli oblast může být rozvinuta neboli „sociologizována“, například: „Nemáme dosud ani název pro sociální vědu, která by se zabývala pocitem štěstí u lidí. Neexistují však překážky, jež by bránily vzniku takové vědy. Nebylo by o nic obtížnější, a dokonce o nic nákladnější shromažďovat údaje o štěstí než shromažďovat údaje o příjmech, úsporách a cenách.“

guage of Social Research, ed. Lazarsfeld a Rosenberg, Glencoe, Illinois, The Free Press, 1955.

⁵ P. F. Lazarsfeld, cit. dílo, s. 4–5.

Sociologie jako porodní bába řady specializovaných „sociálních věd“ tedy stojí mezi kteroukoli tematickou oblastí, jež se dosud nestala předmětem „metody“, a „plně rozvinutými sociálními vědami“. Není docela jasné, co se považuje za „plně rozvinuté“ sociální vědy, avšak naznačuje se, že plně kvalifikovány jsou pouze demografie a ekonomie: „Nikdo jistě nepochybuje, že je nezbytné a možné zabývat se vědecky lidskými záležitostmi. Po více než sto let jsme plně rozvíjeli takové vědy, jako jsou ekonomie a demografie, které se zabývají různými úseky lidského chování.“ Na dvaceti stránkách Lazarsfeldova pojednání jsem nenalezl žádný jiný výčet „plně rozvinutých sociálních věd“.

Když je tak sociologii přičten úkol přeměnit filosofii ve speciální vědy, předpokládá se přitom nebo naznačuje, že génius „metody“ k tomu nepotřebuje tradiční vědecké znalosti o oblasti, která má být přeměněna. Takové znalosti by si jistě vyžádaly poněkud více času, než je naznačeno v citovaném pojednání. Snad to objasní náhodná poznámka o politické vědě: „... Řekové měli vědu o politice, Němci mluví o Staatslehre a Anglosasové o politické vědě. Nikdo však dosud neprovedl jejich důkladnou obsahovou analýzu, aby mohl skutečně znát, o čem knihy z této oblasti vlastně pojednávají...“⁷

Na jedné straně tedy existují organizované týmy plně rozvinutých empirických sociálních vědců, na druhé straně neorganizovaní, individuální sociální filosofové. Sociolog jako „metodolog“ přetváří ty druhé v ty první. Je zkrátka producentem vědy, a to současně intelektuálním, resp. „vědeckým“, i administrativním.

„Přechod [od ‚sociální filosofie‘ a ‚individuálního pozorování‘ k ‚organizované a plně rozvinuté empirické vědě‘] je

⁷ P. F. Lazarsfeld, cit. dílo, s. 5 „Obsahová analýza souboru materiálů sestává hlavně z klasifikace malých jednotek dokumentů (slov, vět, témat) podle nějaké soustavy apriorních kategorií.“ Peter H. Rossi, *Methods of Social Research, 1945–55, Sociology in the United States of America*, ed. Hans L. Zetterberg, Paris, UNESCO, 1956, s. 33.

obvykle charakterizován čtyřmi fázemi v činnosti příslušných vědců.“

1. „Především se přenáší důraz z dějin institucí a idejí na konkrétní chování lidí.“ To není zdaleka tak jednoduché; abstraktní empiricismus, jak uvidíme v 6. kapitole, není empirismem všedního dne. „Konkrétní chování lidí“ není základní jednotkou jeho zkoumání. Brzy ukážu, že v praxi lze často odhalit zřetelnou tendenci k „psychologismu“ a navíc trvalé vyhýbání se problémům struktury ve prospěch problémů prostředí.

2. „Za druhé,“ pokračuje Lazarsfeld, „se zde uplatňuje tendence nezkoumat žádný úsek lidských záležitostí izolovaně, nýbrž ve vztahu k jiným úsekům.“ Domnívám se, že to není pravda; stačí porovnat díla Marxe, Spencera nebo Webera s díly abstraktních empiricistů. To, co je tím asi myšleno, je založeno na zvláštním významu slova „vztah“, který je omezen na jeho statistický význam.

3. „Za třetí se zkoumají přednostně spíše takové sociální situace a problémy, které se opakují, než ty, které se objevují pouze jednou.“ To by mohlo být považováno za pokus poukázat na strukturální analýzu, neboť „opakování“ či „pravidelnosti“ sociálního života koření v existujících strukturách. Proto například porozumět americkým volebním kampaním vyžaduje porozumět struktuře stran, jejich úloze v hospodářství atd. To však nemá Lazarsfeld na mysli; je tím myšleno, že volby vyžadují od mnoha lidí, aby se zúčastnili stejného aktu, a že se opakují; znovu a znovu tak může být statisticky zkoumáno volební chování jedinců.

4. „Konečně je kladen větší důraz spíš na soudobé než na historické sociální jevy...“ Tento ahistorický důraz je motivován epistemologicky: „...Sociolog proto bude mít sklon zabývat se hlavně soudobými událostmi, pro něž spíše získá potřebná data...“ Tato epistemologická předpojatost je v rozporu s formulací základních problémů jako orientač-

ních bodů při práci v sociální vědě.⁸

Než přistoupím k dalšímu rozboru těchto bodů, musím ještě dokončit svou zprávu o tomto výkladu sociologie, která si klade ještě dva další úkoly:

...sociologický výzkum se skládá z aplikace vědeckých procedur na nové oblasti. Jsou určena [Lazarsfeldova pozorování] k tomu, aby nepřikrášleně charakterizovala atmosféru, jež zřejmě převládne během přechodu od sociální filosofie k empirickému sociálnímu výzkumu... Když sociolog začíná zkoumat nové úseky lidských záležitostí, musí shromažďovat potřebná data sám... V souvislosti s tím se rozvinula druhá hlavní funkce sociologa. V daném okamžiku vytváří nástroj pro ostatní sociální vědy. Dovolte, abych vám připomenul několik z mnoha problémů, s nimiž se sociální vědec setkává, když musí sbírat svá vlastní data. Velmi často se musí dotazovat lidí, co činili, co viděli nebo co si přáli. Tito lidé mají někdy špatnou paměť, odmítají odpověď nebo přesně nerozumějí, co chceme vědět. Tak se vyvinulo důležité a obtížné umění dotazování...

...Avšak [sociolog] měl historicky ještě třetí funkci jako interpret... je užitečné rozlišovat mezi popisem a interpretací sociálních vztahů. Na interpretační úrovni klademe otázky, jež lze převážně vyjádřit slovem „proč?“. Proč mají nyní lidé méně dětí než dříve? Proč mají tendenci stěhovat se z venkova do měst? Proč byly volby vyhrány nebo ztraceny?...

Základními technikami, jimiž lze nalézt vysvětlení těchto jevů, jsou statistické metody. Musíme srovnávat rodiny s mnoha dětmi a rodiny s málo dětmi; musíme porovnávat dělníky, kteří jsou často bez zaměstnání, s těmi, kteří mají stále práci. Co však o nich máme srovnávat?⁹

Sociolog jako by najednou zaujal postoj vskutku encyklopedického znalce: Každá disciplína sociální vědy obsahuje in-

⁸ Všechny výše uvedené citace jsou z citovaného Lazarsfeldova díla, s. 5–6.

⁹ P. F. Lazarsfeld, cit. dílo, s. 7–8, 12–13.

terpretace a teorie, zde se nám však tvrdí, že „interpretace“ i „teorie“ jsou doménou sociologů. Co je tím myšleno, se vyjasní, uvědomíme-li si, že tyto ostatní interpretace nejsou dosud vědecké. „Interpretace“, s nimiž sociolog musí pracovat během přeměny filosofie ve vědu, jsou „vysvětlující proměnné“ používané ve statistickém šetření. Povšimněte si navíc tendence zredukovat sociologické skutečnosti na psychologické proměnné (v přímém pokračování předchozího citátu): „Musíme předpokládat, že v osobnosti, zkušenosti a postoji lidí je něco, co je nutí jednat jinak v situacích, které se zvnějšku jeví stejné. Potřebujeme explanační myšlenky a koncepce, které by bylo možno prověřit empirickým výzkumem...“

„Sociální teorie“ jako celek se stává systematickou sbírkou takových koncepcí, tj. proměnných, jichž by bylo možno použít k interpretaci statistických zjištění:

Tyto koncepce nazýváme sociologickými, protože se hodí na širokou rozmanitost sociálního chování... Stanovíme sociologům úkol shromažďovat a analyzovat takové koncepce, jež jsou užitečné pro interpretaci empirických výsledků zjištěných ve speciálních oblastech, jako jsou např. analýza cen, zločinnosti, sebevražd nebo volebních výsledků. Termínu sociální teorie se někdy používá pro systematickou prezentaci takových koncepcí a jejich vzájemných vztahů.¹⁰

Musím mimochodem poznamenat, že není zcela jasné, zda celý tento výklad je teorií historické role, kterou sociologové skutečně sehráli – v tom případě je jistě nesprávný –, nebo jde-li pouze o návrh, že sociologové by měli být techniky ve funkci porodních bab a že by měli mít monopol na interpretaci čehokoli. V tomto případě záleží ovšem na každém sociologovi, kterou výzvu v zájmu svých vlastních problémů odmítne. Je to však fakt, nebo příkaz, výklad, nebo program?

Snad jde o jakousi propagandu filosofie techniky nebo

¹⁰ P. F. Lazarsfeld, cit. dílo, s. 17.

o obdiv pro organizační energii, vydávanou za součást přirozené historie vědy.

Taková koncepce sociologa dobře zabydleného ve výzkumném ústavu, producenta vědy a nástrojů a monopolního interpreta, stejně jako celý styl práce, jehož jsou uvedené ukázky nejčistším výkladem, jaký znám, vyvolávají několik problémů, které nyní proberu soustavněji.

4

Existují dvě běžné obhajoby abstraktního empiricismu. Kdyby byly přijaty, znamenalo by to, že jeho hubené výsledky nejsou zaviněny ani tak nějakým rysem vyplývajícím z „metody“, jako spíše příčinami „náhodné povahy“, tj. nedostatkem peněz a času.

Za prvé, protože tyto výzkumy jsou obvykle velmi nákladné, musí být v určitém ohledu přizpůsobeny problematice těch zájmů, které je financují; navíc množina těchto zájmů způsobuje, že problémy jsou izolované. Výzkumníci si tedy nemohou vybírat problémy tak, aby jim to umožňovalo opravdu hromadit výsledky, tj. aby to vedlo k významnému pokroku. Dělají vše, co je v jejich silách; nemohou se však zabývat soustavně řadou důležitých problémů, a proto se věnují zdokonalování metod, jež lze uplatňovat bez ohledu na problémy.

Ekonomie pravdy, tj. náklady výzkumu, jsou zkrátka v rozporu s politikou pravdy, tj. užitečností výzkumu pro objasňování významných problémů a pro přibližování politických sporů k realitě. Z toho vyplývá závěr, že kdyby společenskovední ústavy měly k dispozici dejme tomu 25 % z celkových prostředků určených na vědu a mohly s nimi dělat, co chtějí, bylo by to mnohem lepší. Nevím bohužel, je-li tento předpoklad správný, a neví to asi nikdo. Jsou však o tom zřejmě přesvědčeni administrativní intelektuálové z našich řad, kteří se ochotně vzdali práce v sociální vědě ve prospěch podpůrných činností. Považovat ale toto za problém by znamenalo, že jakákoli intelektuální kritika po-

zbývá smyslu. Navíc je zcela jisté jedno: protože „metoda“ je příliš nákladná, její provozovatelé se mnohdy věnují komerčnímu a byrokratickému využívání své práce, což pochopitelně ovlivňuje jejich pracovní styl.

Za druhé lze namítnout, že kritikové jsou poněkud netrpěliví, neboť „věda“ přece vyžaduje ne desítky, ale stovky let. Je možno tvrdit, že „v patřičné době“ se nahromadí dostatek studií, jejichž zobecnění umožní dospět k významným závěrům o společnosti. Tento způsob ospravedlňování považuje vývoj sociální vědy za jakési kolektivní úsilí. Předpokládá, že jednotlivé studie jsou jakýmsi „jednotkami“, jež bude možno v budoucnu v určitém okamžiku „shrnout“, „sladit“ a „vybudovat“ spolehlivý a ověřený obraz nějakého celku. To není pouhý předpoklad, nýbrž záměrná politika. „Empirické vědy“, tvrdí Lazarsfeld, „se musí zabývat konkrétními problémy a vytvořit rozsáhlejší znalosti tak, že spojí výsledky mnoha drobných, pečlivých a časově náročných výzkumů. Je jisté žádoucí, aby se sociální vědě věnovalo více badatelů. Ne snad proto, aby přes noc spasili svět, ale spíše proto, že to urychlí obtížný úkol vybudovat ve finále integrovanou sociální vědu, která nám umožní pochopit a řídit společenské záležitosti.“¹¹

Odmysleme si na okamžik politickou dvojznačnost navrhovaného programu, který se chce omezit na „drobné“ výzkumy v domnění, že jejich zjištění bude možno „shrnout“, čímž vznikne „integrovaná sociální věda“. Abych objasnil, proč je tento názor nesprávný, musím přejít od podružných, vnějších příčin hubených výsledků, jichž dosáhli tito badatelé, k příčinám vyplývajícím z jejich pracovního stylu a programu.

První bod, který uvedu, souvisí se vztahem teorie a výzkumu v sociálních vědách, s tím, zda sociální vědci dávají přednost velkým koncepcím, nebo podrobně pojednaným oblastem.

Všechny sociálněvědní školy ovšem prohlašují, že empi-

¹¹ P. F. Lazarsfeld, cit. dílo, s. 20.

rické údaje bez teorie jsou slepé a že teorie bez empirických dat je prázdná. Bude však lépe podrobit rozboru spíše praxi a její výsledky, jak se o to zde pokouším já, než filosofické ozdoby. V otevřenějších prohlášeních, jako je například Lazarsfeldovo, jsou pracovní vymezení „teorie“ a „empirických dat“ zcela jasné: „Teorie“ se mění v proměnné sloužící k interpretaci statistických zjištění; „empirická data“, jak je striktně stanoveno a v praxi prováděno, jsou omezena na ty statisticky zjištěné fakty a vztahy, jež jsou četné, opakovatelné a měřitelné. S takto omezenou teorií i empirickými daty se manifest o jejich vzájemné souvislosti scvrkává na chudé, respektive žádné konstatování. Jak jsem již naznačil, neexistují žádné filosofické důvody ani důvody plynoucí z fungování sociální vědy, jimiž by se dalo zdůvodnit omezování těchto pojmů.

Aby bylo možno prověřit a dát nový tvar nějaké široké koncepci, je třeba mít podrobná pojednání, avšak ta sama, daná dohromady, nevytvoří širokou koncepci. Jaká podrobná pojednání vybrat? Podle jakých kritérií? Co to znamená „dát dohromady“? Není to tak mechanická záležitost, jak by snad naznačovala hladká fráze. Mluvíme o vzájemném vztahu široké koncepce a detailních informací (teorie a výzkumu), musíme však také mluvit o problémech. Problémy sociologie jsou formulovány v koncepcích, které se většinou vztahují k společensko-historickým strukturám. Považujeme-li tyto problémy za reálné, pak je pošetilé provádět detailní výzkumy menších prostředí, nemáme-li dobrý důvod věřit, že jejich výsledky nám umožní dospět k závěrům užitečným pro vyřešení nebo objasnění problému strukturálního významu. Takové problémy „nepřekládáme“, vycházíme-li z perspektivy, z níž se všechny problémy nahlížejí jako izolované požadavky na izolované statistické či jiné informace o izolovaných jedincích v izolovaných prostředích.

Pokud jde o myšlenky, sotva lze z jakéhokoli opravdu detailního výzkumu získat víc, než do něho bylo vloženo. Co získáte empirickým výzkumem, jsou informace, a co s nimi učiníte, to záleží hlavně na tom, jestli jste v průběhu své

práce rozhodl, že vaše konkrétní empirické zkoumání pro-
věří větší koncepci. Výsledkem činnosti „producentů vědy“
při přetváření sociální filosofie v empirické vědy a při bu-
dování výzkumných institucí pro ně je ohromné množství
studií. Přitom neexistuje žádný princip nebo teorie, jimiž
by se řídila volba předmětu těchto studií. „Pocit štěstí“, jak
jsme viděli, je jedna věc, chování na trhu je druhá věc. Je
pouhou domněnkou, že použijeme-li „metody“, výsledky
výzkumu – roztroušené od Elmiry přes Záhřeb až po Šang-
haj – přispějí k vytvoření „plně rozvinuté a organizované“
vědy o člověku a společnosti. O praktické aplikaci bude po-
jednáno v příští kapitole.

Tvrdím-li, že podobné výzkumy sotva mohou „přispět“ k vý-
znamnějším závěrům, beru v úvahu teorii společnosti, k níž
abstraktní empiricisté tíhnou. Každý druh empiricismu zna-
mená metafyzickou volbu toho, co je skutečné. Podíváme se
tedy, jakou volbu vyžaduje právě tento styl. Je dost důvodů
k přesvědčení, že tyto výzkumy jsou velmi často příkladem
toho, co je známo jako psychologismus.¹²

Na důkaz tohoto tvrzení lze uvést skutečnost, že zá-
kladním zdrojem informací je pro ně soubor jednotlivců.
Otázky kladené při těchto výzkumech jsou formulovány se
zřetelem na psychologické reakce jednotlivců. Vychází se tu-
díž z předpokladu, že institucionální strukturu společnosti,
pokud je zkoumána tímto způsobem, lze pochopit pomocí
takových údajů o jednotlivcích.

¹² „Psychologismus“ se pokouší vysvětlit sociální jevy z faktů
a teorií o povaze jednotlivců. Historicky se, jako doktrína, zakládá
na výslovném metafyzickém popření reality sociální struktury.
Jindy jeho přívrženci předkládají takovou koncepci struktury,
která ji omezuje – pokud jde o její vysvětlení – na soubor pro-
středí. Ještě obecněji a v těsnější souvislosti s naším zájmem
o běžné výzkumné postupy v sociální vědě lze říci, že psycholo-
gismus vychází z myšlenky, že zkoumáme-li určitý počet jedinců
a jejich prostředí, mohou výsledky našich výzkumů do jisté míry
přispět k poznání sociální struktury.

Uvědomit si problémy struktury a jejich význam i pro
vysvětlení individuálního chování vyžaduje mnohem širší
styl empiricismu. Například i ve struktuře americké společ-
nosti, zejména určitého amerického města v určité době,
jaké je obvykle „náhodně vybranou oblastí“, existuje tolik
společných jmenovatelů – sociálních i psychologických –,
že rozmanitost chování, již musejí sociální vědci brát
v úvahu, prostě není použitelná. Tato rozmanitost, a tím
sama formulace problémů, je použitelná pouze tehdy, jest-
liže náš pohled je dostatečně široký a zahrnuje srovnávací
a historické sociální struktury. Avšak v důsledku episte-
mologického dogmatu jsou abstraktní empiricisté zásadně
proti historickým a komparativním rozborům; zabývají se
malými oblastmi a tíhnou k psychologismu. Ani při formu-
lování problémů, ani při interpretaci svých mikroskopic-
kých zjištění nevyužívají ve skutečnosti základní myšlenky
o historické sociální struktuře.

Ani jako zkoumání prostředí nemůže být takový výzkum
příliš vnímavý. Apriorně stejně jako na základě vlastního
studia víme, že příčiny mnoha změn prostředí jsou jedin-
cům (respondentům) v konkrétních prostředích často
neznámé a že tyto změny lze pochopit pouze v souvislosti
s proměnami struktury. Tento obecný názor je ovšem pra-
vým protikladem psychologismu. Jeho důsledky pro naše
metody se zdají být jasné a prosté: volba prostředí pro de-
taillní studium musí být v souladu s problémy strukturál-
ního významu. „Proměnné“, jež je třeba izolovat a pozorovat
uvnitř prostředí, mají být shodné s těmi, jež jsme uznali
za důležité při svém zkoumání struktury. Mezi výzkumy
prostředí a výzkumy struktury by ovšem měla existovat
obousměrná interakce. Rozvoj sociální vědy si nelze před-
stavovat jako výsledek práce kroužku dam, z nichž každá
háčkuje samostatně kousek velké příkrývky. I kdyby tyto
malé kousky byly sebestačněji určeny, nelze je spojit me-
chanicky a náhodně.

V praxi abstraktních empiricistů však není vůbec ne-
obvyklé „získávat data“ a „zpracovávat je“ víceméně stan-

dardními statistickými metodami, což obvykle provádějí částečně zaškolení analytici. Teprve potom je najat jeden nebo více sociologů, aby tyto údaje „skutečně analyzovali“. Tím přecházím k dalšímu bodu.

Mezi abstraktními empiricisty bývá v poslední době běžné opatřovat empirické studie jednou nebo dvěma kapitolami, v nichž je shrnuta „literatura o problému“. To je ovšem dobré znamení a je to, jak se domnívám, do jisté míry reakce na kritiku ze strany zavedených disciplín sociálních věd. Avšak v běžné praxi se to příliš často dělá teprve tehdy, když jsou již data sebrána a „zhodnocena“. Dále: Protože to vyžaduje dosti času a trpělivosti, je v příčinlivé výzkumné instituci tento úkol svěřen příčinlivému asistentovi. Jeho podklad je pak upraven, tj. empirická studie je obložena „teorií“, aby „dostala smysl“ neboli „aby se to dalo číst“. I to je konec konců lepší než nic. Avšak mnohdy tím lze oklamat nezúčastněného čtenáře, který se může ukvapeně domnívat, že právě tento empirický výzkum byl zvolen, projektován a proveden s cílem empiricky prověřit nějakou širší koncepci nebo předpoklady.

Nevěřím, že je to běžná praxe. Mohlo by se to ve skutečnosti stát pravidlem pouze v rukou těch, kteří berou vážně „literaturu“ sociální vědy – tak důkladně a tak dlouho, že jsou schopni obsáhnout koncepcce, teorie i v nich obsažené problémy. Teprve pak by bylo možné si představit, že významy problémů a koncepcí – aniž bychom se jich zřekli – by bylo možné přeložit do konkrétnějších a menších problémů přístupných „metodě“. Takový překlad provádějí ovšem ve své práci všichni badatelé v sociálních vědách, aniž přitom omezují pojem „empirický“ na abstraktní, statistickou informaci o řadě soudobých jedinců nebo „teorii“ na soubor „vysvětlujících proměnných“.

V této souvislosti jsou používány zajímavé triky. Jsou-li studie uvedeného typu logicky analyzovány, odhalíme, že „zajímavé pojmy“, sloužící k interpretaci a objasnění „dat“, skoro vždy směřují: 1. ke strukturálním a historickým „fak-

torům“, ležícím nad úrovní dosažitelnou pomocí dotazování; 2. k psychologickým „faktorům“, ležícím v hloubce nepřístupné tazatelům. Důležité však je, že ani pojem struktury, ani pojem psychologické hloubky se neobjevují mezi termíny, v nichž je výzkum formulován a v souladu s nimiž jsou shromažďována „data“. Tyto termíny se blíží k jednomu či druhému z těchto směrů, nejsou však mezi konkrétními a „čistými“ proměnnými, které tento styl práce uznává.

Hlavní důvod pro to se zdá jasný: Víceméně ustálené dotazování – základní zdroj informací – předpokládá v praxi zvláštní druh sociálního behaviorismu. To je vzhledem k administrativním a finančním podmínkám výzkumu téměř nevyhnutelné. Je zřejmé, že tazatelé – v nejlepším případě zaškolení jen zběžně – nemohou získat – a ve skutečnosti to nedokáže ani kdokoli jiný, bez ohledu na dovednost – během dvacetiminutového nebo třeba celodenního rozhovoru hloubkové údaje, jež – jak víme z nejobratněji provedených a dlouhotrvajících rozhovorů – tam lze nalézt.¹³

Právě tak nelze získat pomocí obvyklého výběrového šetření informace o struktuře, které – jak víme – jsou dosažitelné výzkumem zaměřeným k historii.

Přesto však jsou do výzkumů prováděných ve stylu abstraktního empiricismu zavlékány pojmy struktury a hlubinné psychologie. Dílčí pozorování jsou vysvětlována s ad hoc odkazem na obecné koncepcce. Ty se používají k formulování strukturálních nebo psychologických problémů

¹³ Mimočodem musím poznamenat, že jednou z příčin suché formálnosti, či dokonce bezobsažnosti podobných studií, oplývajících fakty nijak spolu nesouvisejícími, je, že obsahují velmi málo nebo žádná pozorování provedená tazateli. „Empirická data“ jsou fakty shromažďované byrokraticky řízenou skupinou částečně zaškolených pracovníků. Zapomíná se, že sociální pozorování vyžaduje velkou dovednost a pronikavou vnímavost, že k objevu dochází často právě tehdy, když se vnímavá mysl spouští do jádra sociální reality.

v úvodních a závěrečných částech již napsané výzkumné zprávy.

V některých výzkumných institucích se někdy používá označení „jasné“, jsou-li detailní fakty nebo vztahy přesvědčivě „vysvětleny“ širšími tezemi. Jsou-li k objasnění širších problémů užívány miniaturní „proměnné“, jejichž význam je zveličen, výsledek bývá označován jako „chytrý“. Zmiňuji se o tom proto, abych ukázal, že zde vzniká výzkumnická hantýrka zahalující procedury, o nichž referuji.

To vše vlastně znamená využívání statistiky k ilustraci obecných tezí a využívání obecných tezí k ilustraci statistiky. Obecné teze nejsou ověřovány ani specifikovány, nýbrž pouze přizpůsobeny statistickým údajům, právě tak jako je uspořádání údajů přizpůsobeno obecným tezím. Obecné teze a vysvětlení mohou být použity také s jinými údaji, údajů lze používat s jinými obecnými tezemi. Podobné logické triky mají dodat těmto studiím zdánlivý strukturální, historický a psychologický smysl, přičemž právě jejich abstraktní styl takový smysl vylučuje. Naznačenými i jinými způsoby se lze věrně držet „metody“, a přesto se snažit zakrýt trivialitu jejích výsledků.

Příklady podobných procedur jsou zcela běžně dostupné v úvodních odstavcích příslušných kapitol, ve „všeobecných úvodech“ a někdy ve „vysvětlující“ kapitole nebo „vložené“ části. Nesnažím se zde detailně zkoumat jednotlivé studie. Chci pouze upozornit čtenáře, na co se má při svém vlastním zkoumání podobných studií zaměřit.

Jde prostě o toto: Sociální výzkum jakéhokoli druhu je řízen myšlenkami a fakty je pouze usměrňován. To platí o abstraktních empiricistických výzkumech typu „proč lidé volí tak a tak“ právě tak jako o historikově zkoumání postavení a vyhlídek ruské inteligence v 19. století. V prvním případě je rituál obvykle složitější a jistě okázalejší. Logický status výsledku je stejný.

Existuje konečně ještě jedno vysvětlení, proč jsou výsledky abstraktního empiricismu tak hubené; lze je nejlépe formu-

lovat jako otázku: Existuje zde nezbytné napětí mezi něčím, co je pravdivé, byť nedůležité, a něčím důležitým, co však nemusí být pravdivé? Ještě lépe by měla být otázka položena takto: S jakým stupněm verifikace by se měli spokojit badatelé v sociální vědě? Mohli bychom být ve svých požadavcích samozřejmě tak nároční, že bychom neměli než velmi podrobná pojednání. Mohli bychom ovšem být také tak nenároční, že bychom měli pouze velkolepé koncepce.

Badatelé podřizující se omezením metodologie odmítají mnohdy říci cokoli o moderní společnosti, dokud jejich údaje neprojdou elegantním mlýnkem „statistického rituálu“. Obvykle se říká, že výsledek jejich práce je pravdivý, i když nedůležitý. Nesouhlasím s tím, naopak se dívám stále víc, jak je pravdivý. Obdivuji se, kolik přesnosti, ba pseudo-přesnosti je zde zaměňováno s „pravdou“, jak je abstraktní empiricismus považován za jediný „empirický“ způsob práce. Ten, kdo za jeden dva roky důkladně prostudoval několik tisíc hodinových rozhovorů, pečlivě okódovaných a přenesených na děrné štítky, pochopí, jak „poddajné“ mohou „fakty“ ve skutečnosti být. Navíc, pokud jde o „důležitost“, jistě je důležité, když některé z neenergičtějších hlav mezi námi se vyčerpávají zkoumáním detailů, protože „metoda“, jíž jsou dogmaticky oddáni, jim nic jiného nedovoluje. Mnoho takové práce, jak jsem nyní přesvědčen, se stalo pouhým dodržováním rituálu, jenž slouží k získávání komerčních úspěchů a ocenění od nadací místo k „plnění náročných požadavků vědy“, řečeno slovy jejích mluvčích.

Přesnost není při volbě metody jediným kritériem; jistě by se neměla zaměňovat, jak se mnohdy stává, s pojmy „empirický“ nebo „pravdivý“. Při práci na problémech, jež nás znepokojují, máme být tak pečliví, jak je to jenom možné. Avšak žádná metoda sama o sobě by neměla omezovat naši volbu problémů, přinejmenším již proto ne, že nejzajímavější a největší obtíže *metody* začínají obvykle právě tam, kde nelze použít zavedených technik.

Máme-li smysl pro skutečné problémy, jež nám klade historie, otázka pravdy a závažnosti se zodpoví sama; na ta-

kových problémech musíme pracovat co nejpečlivěji a nej-
přesněji. Nejzávažnějšími díly sociální vědy obvykle bývaly
a jsou pečlivě propracované hypotézy, doložené na klíčových
místech podrobnými informacemi. Neexistuje ve skuteč-
nosti jiný způsob, alespoň doposud, jak se vypořádat s té-
maty a problémy, jež jsou obecně považovány za důležité.

Co je míněno požadavkem, aby se naše výzkumy zamě-
řovaly na důležité nebo – jak je to často řečeno – významné
problémy? Významné pro koho? Zde je třeba říci, že tím ne-
myslím pouze to, že by měly mít politický, praktický nebo
morální význam – ať už je smysl těchto pojmů jakýkoli. Je
tím především míněno, že by měly mít skutečný význam
pro naše pojetí sociální struktury a pro to, co se v ní děje.
„Skutečný význam“ zde znamená, že naše výzkumy musí
být logicky propojeny s těmito koncepcemi. „Logickým
propojením“ myslím to, že existuje otevřené a jasné spo-
jení mezi širšími pojednáními a podrobnými informacemi,
mezi problémovou a explanační fází naší práce. K politič-
kému smyslu termínu „významný“ se vrátím později. Zatím
je jistě zřejmé, že empiricismus tak opatrný a strnulý, jako je
abstraktní empiricismus, vylučuje ze svého zkoumání velké
společenské problémy a záležitosti lidstva naší epochy. Lidé,
kteří chtějí porozumět těmto problémům a poprat se s tě-
mito obtížemi, jsou nuceni uchýlit se pro objasnění k jiným
způsobům vyjádření.

5

Konkrétní metody empiricismu jsou – na rozdíl od jeho
filosofie – jistě vhodné a účelné pro práci na četných pro-
blémech a nevím, co by bylo možno proti takovému jejich
použití namítat. Můžeme být ovšem – řečeno přiměřeně
abstraktně – přesní o ničem, neboť nic není ve své podstatě
neměřitelné.

Jsou-li problémy, na nichž pracujeme, vhodné pro sta-
tistické zpracování, měli bychom toho vždy využít. Napří-
klad potřebuji-li při práci na teorii elit znát sociální původ

skupiny generálů, pokusím se přirozeně zjistit podíl jednot-
livých sociálních vrstev. Potřebuji-li zjistit pokles nebo vze-
stup reálných příjmů kategorie zaměstnanců od roku 1900,
dám zpracovat časové řady údajů o příjmech podle povola-
ní, přičemž vezmu v úvahu index cen. Nikdo však není
povinen používat těchto metod jako jedině možných nebo
považovat určitý model za absolutní kánon. Není to jediný
možný způsob empirické práce.

Dílčí a detailní příznaky, které mají být předmětem in-
tenzivního a exaktního výzkumu, bychom měli volit v sou-
ladu se svým méně přesným viděním celku a tak, abychom
vyřešili problémy související se strukturálními celky. Takový
postup odpovídá požadavkům daným našimi problémy, ni-
koli „nutnosti“ vyplývající z epistemologického dogmatu.

Myslím, že nelze nic namítat ani proti podrobnému vý-
zkumu méně významných problémů. Úzce zaměřená po-
zornost, již vyžadují, by mohla být součástí chvályhodného
úsilí o přesnost a určitost nebo částí dělby intelektuální
práce, specializace, proti níž nelze rovněž mít námitek. Jistě
jsme však oprávněni položit otázku: Prohlašuje-li se, že tyto
výzkumy jsou částí určité dělby práce, jež dohromady tvoří
úsilí sociální vědy, kde jsou ostatní úseky, jejichž částí jsou
tyto výzkumy? A kde je ta „dělba práce“, v níž mají být tyto
výzkumy sestaveny do nějakého většího obrazu?

Je třeba poznamenat, že k používání podobných hesel mají
sklon pracovníci skoro všech škol. Každý, kdo počítá vrabce
na střeše (obrazně řečeno), je si dnes velmi dobře vědom
toho, jaké důsledky to má pro pojmy, s nimiž pracuje; každý,
kdo se zabývá jemnějším rozlišováním pojmů (a právě to
mnozí dělají), si je plně vědom „paradigmatu empirické ve-
rifikace“. Všeobecně se uznává, že každé systematické úsilí
porozumět něčemu vyžaduje střídat recepci (empirickou)
a asimilaci (teoretickou); že věcné zkoumání faktů by mělo
být řízeno pojmy a idejemi a detailní badání by mělo sloužit
k ověřování a reformulování idejí.

Metodologická omezení způsobila, že badatelé uvázli ani

ne tak na empirické recepci, jako spíše na zásadních epistemologických problémech metody. Protože mnozí z nich, zejména ti mladší, toho o epistemologii moc nevědí, mají sklon přidržovat se dogmaticky soustavy kánonů, jimiž jsou ovládáni.

Fetišizace pojmu způsobila, že badatelé uvázli na velmi vysoké úrovni zobecnění, obvykle syntaktické povahy, a nejsou s to sestoupit dolů, k faktům. Obě tyto tendence nebo školy existují a vzkvétají v období, kdy si sociální věda bere oddechový čas. Avšak to, co se zdálo být jen krátkou přestávkou, stalo se – lze-li to tak říci – branou k neplodnosti.

Intelektuálně reprezentují obě tyto školy abdikaci na postavení klasické sociální vědy. Motorem této abdikace je domyšlivé přeceňování „metody“ nebo „teorie“, její hlavní příčinou malý kontakt s podstatnými problémy. Kdyby vzestup a pád doktrín a metod byl výsledkem čistě intelektuálního soutěžení mezi nimi (v němž by vhodnější a plodnější vítězily a méně vhodné a méně plodné by skončily v příkopě), „velká teorie“ ani abstraktní empiricismus by byly nezískaly to postavení, jaké nyní zaujímají. „Velká teorie“ by byla málo významným směrem ve filosofii – a snad něčím, čím musí projít mladí vědci. Abstraktní empiricismus by byl jednou z teorií filosofie vědy a užitečným spolupomocníkem mezi mnoha metodami sociálního výzkumu.

Kdyby existovaly pouze tyto dvě školy, panovačně stojící vedle sebe, byla by naše situace velmi truchlivá: obě by v praxi znamenaly jistotu, že se příliš nedovíme o člověku a o společnosti – první pro svou formální a temnou nejasnost, druhá pro svou formální a prázdnou důmyslnost.

4 Typy praxe

Zmatek v sociálních vědách je povahy morální i „vědecké“, politické i intelektuální. Snahy ignorovat tento fakt jsou příčinou, že tento stav trvá. Máme-li posoudit problémy a metody různých sociálněvědních škol, musíme rozhodovat o mnoha politických hodnotách a závažných intelektuálních otázkách, neboť dost dobře nemůžeme formulovat nějaký problém, dokud nám není jasné, čím je to problém. Co je problémem pro jednoho člověka, vůbec nemusí být problémem pro jiného; záleží na zájmech jednotlivců a na tom, jak si je uvědomují. Navíc vzniká nešťastný etický problém: Lidé se vždy nezajímají o to, co je v jejich zájmu. Každý není tak racionální, jak se o sobě často domnívají sociální vědci. To vše znamená, že všichni vědci zabývající se člověkem a společností přijímají při své práci morální a politická rozhodnutí a vycházejí z nich.

1

Práce v sociální vědě byla vždy provázena problémy hodnocení. Tradice těchto věd obsahuje dlouhou řadu mnohdy dogmatických proklamací, pokusů sedět na dvou židlích i řadu dobře uvážených a rozumných názorů. Problémům se často nečelilo přímo, nýbrž byly přijímány – nebo přejímány – pouze odpovědi dílčího charakteru, jak to činí v aplikované sociologii najímaní výzkumní technici. Takový praktik ovšem domnělou neutralitou svých technik problému neunikne – ve skutečnosti přenechává ostatním, aby jej vyřešili za něho. Intelektuál hodný tohoto jména se však jistě musí snažit konat svou práci s vědomím jejich předpokladů a důsledků, z nichž nikoli nejmenší jsou její morální a politický význam pro společnost, v níž pracuje, a pro jeho vlastní úlohu v ní.

Všeobecně se dnes uznává, že na hodnotové soudy nelze usuzovat z faktuálních tvrzení nebo z pojmových definic. To ovšem neznamená, že taková tvrzení či definice jsou pro naše soudy irelevantní. Dá se snadno zjistit, že většina závažných veřejných problémů je klubkem věcných omylů a nejasněných koncepcí, jakož i hodnotové předpojatosti. Teprve když je logicky rozmotáme, můžeme zjistit, kde-li v nich skutečně o konflikty hodnot.

Rozhodnout, zda takový konflikt existuje či nikoli, a pokud ano, rozlišit fakty od hodnocení, je ovšem jeden z hlavních úkolů sociálních věd. Někdy to vede ihned k nové formulaci problému, jež otevře cestu k jeho řešení, neboť se odhalí neslučitelnost hodnot sdílených zainteresovanou osobou: Nová hodnota nemůže být realizována, není-li stará obětována, a tak chtějí-li zainteresovaní jednat, musí jít za hodnotou, jíž si cení nejvíce.

Jde-li však o hodnoty, jež pevně a důsledně zastávají zcela protichůdně zainteresované osoby, takže konflikt nelze řešit logickou analýzou nebo věcným zkoumáním, pak je lidský rozum v koncích. Můžeme objasňovat význam a vliv hodnot, můžeme je uvádět do vzájemného souladu a zjišťovat jejich opravdové přednosti, můžeme je obklopit fakty – nakonec jsme stejně omezeni na pouhá tvrzení a protitvrzení, můžeme pouze obhajovat, nebo přesvědčovat. A nakonec – dojde-li věc až ke konci – se morální problémy stanou problémy moci a v krajním případě – dojde-li k němu – je konečnou formou moci donucení.

Podle slavného Humova výroku nemůžeme to, jak bychom měli jednat, odvozovat z toho, o čem věříme, že je. Ani to, jak by měli jednat druhí, nemůžeme odvozovat ze svého přesvědčení o tom, jak bychom měli sami jednat. V takovém případě bychom museli bít ty, kteří s námi nesouhlasí, po hlavě; doufejme, že k takovému rozuzlení dojde jen zřídka. Zatím musíme být tak rozumní, jak jen lze, a snažit se spolu diskutovat.

Hodnoty jsou obsaženy již ve výběru problémů, které zkoumáme, v některých klíčových pojmech, jichž použi-

váme k jejich formulování, hodnoty ovlivňují i naše řešení těchto problémů. Pokud jde o pojmy, mělo by být naším cílem používat tolik „hodnotově neutrálních“ pojmů, jak je jen možno, a uvědomovat si a ozřejmovat hodnotové implikace pojmů zbývajících. Pokud jde o problémy, i zde by naším cílem mělo být objasňovat hodnoty z hlediska toho, jak jsou voleny, a pokud možno se vyhýbat hodnotící předpojatosti při jejich řešení, bez ohledu na to, kam toto řešení povede, a bez ohledu na jeho morální nebo politické důsledky.

Někteří kritikové hodnotí práci v sociální vědě podle toho, zda jsou její závěry chmurné nebo slunné, negativní nebo konstruktivní. Tito sluneční moralisté vyžadují lyrické nadšení alespoň v závěru: jsou šťastní z trvalého rozpoložení upřímného optimismu, s nímž kráčíme svěží a zářící vpřed. Avšak svět, který se snažíme pochopit, nevyvolává v nás všech politické naděje a morální uspokojení a pro sociální vědce je někdy těžké dělat ze sebe usmívající se idioty. Já osobně jsem velký optimista, musím však přiznat, že jsem se nikdy nerozhodoval o něčem podle toho, zda to ve mně vzbuzovalo dobrou náladu, či naopak. Především je třeba jednat přímo, formulovat adekvátní tvrzení – když je chmurné, je to špatné, dává-li naději, tím lépe. Volání po „konstruktivním programu“ a po „optimistickém tónu“ je často známkou neschopnosti postavit se tváří v tvář faktům, byť byly stoprocentně nepříznivé – a takové volání nemá význam pro pravdu nebo nepravdu a pro posouzení kvality práce v sociální vědě.

Sociální vědec, který vynakládá intelektuální úsilí na zkoumání detailů malých prostředí, nepíše své dílo vně politických konfliktů a sil své doby. „Přijímá“, alespoň nepřímou a v podstatě, rámec své společnosti. Avšak nikdo, kdo bere plně za své intelektuální úkoly sociální vědy, nemůže tuto strukturu přijmout. Ve skutečnosti je jeho úkolem ji učinit zjevnou a zkoumat ji v její totalitě. Rozhodnutí ujmout se této práce je jeho hlavním soudem. A protože o americké

společnosti existuje tolik zkreslených představ, již její pouhý nestranný popis je mnohdy považován za „hrubý naturalismus“. Není ovšem příliš obtížné skrývat hodnoty, jež sociální vědec přejímá, přijímá nebo uznává. Jak všichni víme, máme k tomu účelu těžkopádný aparát: velká část žargonu sociální vědy a zejména sociologie je důsledkem podivné slabosti vůči manýráům neangažovaných vědců.

Každý, kdo stráví svůj život studiem společnosti a publikováním výsledků své práce, *jedná* morálně i politicky, ať si to přeje či nikoli, ať si to uvědomuje, či nikoli. Jde o to, přijme-li tuto podmínku a vyvodí-li z toho důsledky, nebo zda to sám před sebou a před jinými skrývá a zůstává morálně pasivním. Mnozí sociální vědci ve Spojených státech – řekl bych většina z nich – jsou dnes dobrovolně či proti své vůli liberály. Podřizují se převládající nechuťi projevit jakoukoli vášnivou angažovanost. *Toto*, a nikoli „vědecká objektivita“, je to, co si přejí tito vědci, když si stěžují na „tvoření hodnotových soudů“.

Vyučování nepovažují mimochodem zdaleka za totéž co psaní. Když člověk vydá knihu, stává se kniha veřejným majetkem; autor odpovídá vůči svým čtenářům pouze za to, že ji napsal, jak nejlépe uměl, přičemž je sám svým posledním soudcem. Učitel však má ještě další odpovědnost. Studenti jsou do jisté míry posluchači z donucení a závisí na svém učiteli, který je pro ně jakýmsi vzorem. Jeho úkolem je především ukázat jim co nejúplněji, jak by měla hypoteticky pracovat ukázněná mysl. Umění vyučovat je do značné míry umění přemýšlet nahlas, avšak srozumitelně. V knize se autor často snaží přesvědčit jiné o výsledcích svého přemýšlení; učitel ve třídě by se měl snažit předvést posluchačům, jak člověk přemýšlí, a současně ukázat, jaký je to pro něho krásný pocit, když se to daří. Učitel by měl podle mne velmi zřetelně vyložit předpoklady, fakty, metody a soudy. Neměl by nic zatajovat, avšak měl by přistupovat k věci velmi zvolna a stále znovu objasňovat všechny morální alternativy, než předloží svou vlastní. Psát tímto způsobem by bylo velmi nudné a nemožné sebe-

vědomé. To je příčina, proč mnoha úspěšným přednáškám nesvědčí knižní forma.

Je těžké být takovým optimistou jako Kenneth Boulding, který píše: „Přes veškeré pokusy našich pozitivistů dehumanizovat vědu o člověku zůstává tato věda stále morální vědou.“ Je však ještě těžší nesouhlasit s Lionelem Robbinsem: „Není přehnané tvrzení, že jedním z hlavních nebezpečí pro civilizaci je dnes neschopnost mozků školených v přírodních vědách pochopit rozdíl mezi ekonomickým a technickým.“¹

2

To vše samo o sobě není nic, co by mohlo člověka překvapit; a také se to všeobecně uznává, i když jen pasivně. Sociální výzkum dnes často slouží přímo generálům, sociálním pracovníkům, manažerům korporací a správcům věznic. *Toto byrokratické využívání* výzkumu se stále více rozšiřuje a není pochyb o tom, že se bude dále rozšiřovat. Výzkumů se také často využívá – ze strany sociálních vědců i jiných lidí – *k ideologickým účelům*. Ideologický význam sociální vědy ve skutečnosti přímo vyplývá z její samé existence jako sociálního faktu. Každá společnost má o své podstatě určité představy – zejména představy a hesla, jež ospravedlňují její mocenský systém a jednání držitelů moci. Představy a ideje produkované sociálními vědci mohou nebo nemusí těmto převládajícím představám odpovídat, avšak vždy pro ně mají určité důsledky. Jakmile se tyto důsledky stanou známými, stanou se předmětem sporů – a začnou se využívat:

Ospravedlňováním mocenského uspořádání a nadvlády mocných mění představy a ideje moc v autoritu.

¹ Oba citáty jsou převzaty z knihy: J. Barzun a H. Graff, *The Modern Researcher*, New York, Harcourt, Brace, 1957, s. 217.

Kritizováním nebo demaskováním vládců a panujících uspořádání zbavují autority.

Odváděním pozornosti od otázek moci a autority odvádějí pozornost od strukturálních skutečností společnosti samé.

Takové využívání sociálních výzkumů nemusí vždy vyplývat ze záměrů sociálních vědců samých. Avšak ať je tomu jakkoli, obvykle si sociální vědci bývali vědomi politického významu své práce. Někteří si toho v dnešní ideologické době vědomi nejsou, jiní si to však uvědomují velmi dobře.

Požadavky na výslovné ideologické ospravedlňování silně vzrostly, i když snad jen proto, že vznikly nové instituce vládnoucí ohromnou mocí, jež dosud nebyly legitimizovány, a že staré mocenské struktury byly zbaveny svého dřívějšího posvěcení. Například moc moderní korporace není automaticky ospravedlňována v duchu liberálních doktrín zděděných z osmnáctého století, jež jsou dosud v USA hlavním zdrojem legitimní autority. Každý zájem a každá moc, každé zaujetí a každý předsevdek, každá nenávisť a naděje se snaží získat ideologický aparát, jenž by jim umožňoval soutěžit s hesly a symboly, doktrínami a výzvami nositelů jiných zájmů. Prostředky masové komunikace se rozšířily a zintenzivnily své působení, opakováním však ztratily svou účinnost. Proto existuje trvalá poptávka po nových heslech, přesvědčeních a ideologiích. Za tohoto stavu masových komunikačních prostředků a intenzivního zpracování veřejnosti by bylo podivné, kdyby sociální výzkumy zůstaly imunní proti poptávce po ideologické výzbroji, a bylo by ještě podivnější, kdyby se výzkumníci v sociálních vědách nepodíleli na její produkci.

Ať si to sociální vědec uvědomuje či nikoli, již svou pouhou prací sociálního vědce hraje do jisté míry byrokratickou nebo ideologickou roli. Navíc jedna role snadno přechází v druhou. Používání nejformálnějších výzkumných technik pro byrokratické účely snadno vede k ospravedlňování rozhodnutí, jež jsou domněle přijímána na

základě takových výzkumů. Ideologické využívání zjištěných sociálních vědy se zase snadno stává součástí byrokratických postupů: současné pokusy legitimizovat moc a učinit určitá politická řešení přijatelnými jsou velmi často součástí „personálního řízení“ a „public relations“.

Sociální věda byla v minulosti využívána spíše ideologicky než byrokraticky. I dnes je tomu pravděpodobně taktéž, třebaže se mnohdy zdá, že se tento poměr mění. Ideologické využívání bylo do určité míry dáno tím, že se moderní sociální věda stala často nepřiznanou polemikou s dílem Karla Marxe, ohlasem na výzvy socialistického hnutí a komunistických stran.

Hlavní ideologií kapitalismu jako systému moci byla klasická ekonomie. V tomto smyslu byla často „plodně nepochopena“ – právě tak jako dnes sovětské publicisté užívají Marxova díla. Že se ekonomové pevně přimkli k metafyzice přirozeného práva a k morální filosofii utilitarismu, to objasnila kritika klasických i neoklasických doktrín, předložená historickými i institucionálními školami ekonomie. Avšak tyto školy samy lze pochopit pouze ve vztahu ke konzervativním, liberálním nebo radikálním „sociálním filosofiím“. Zejména od třicátých let, kdy se ekonomové stali poradci vlád a korporací, začali prosazovat administrativní techniky, vyjadřovat se k politickým otázkám a zavádět předepsané postupy pro detailní ekonomické dokumentace. To vše zahrnuje – i když ne vždy výslovně – velmi aktivní ideologické i byrokratické využívání.

Současný zmatek v ekonomii se týká jak politických otázek, tak metod a názorů. Stejně významní ekonomové vyjadřují naprosto protichůdné názory. Gardiner C. Means například útočí na své kolegy za to, že se přidržují představ „osmnáctého století“ s jeho atomizovanými podniky, a volá po novém modelu hospodářství, v němž by ceny určovaly a kontrolovaly obrovské korporace. Wassily Leontieff zase vyčítá kolegům, že se rozdělili na čisté

teoretiky a „sběrače faktů“, a prosazuje složitá schémata vstupů a výstupů. Colin Clark, který naproti tomu považuje taková schémata za „neúčelně detailní a zdlouhavou analýzu“, vybízí ekonomy, aby uvažovali o tom, jak zlepšit „hmotný blahobyť lidstva“ – a požaduje snížení daní. John K. Galbraith však tvrdí, že ekonomové by se měli přestat tolik starat o zvyšování hmotného blahobytu, že Amerika je již příliš bohatá a že zvyšovat dále výrobu je stupidní. Vyzývá své kolegy, aby požadovali zlepšení veřejných služeb a zvýšení daní (tj. daní z obrátu).²

Dokonce i demografie, disciplína naprosto statistická, je hluboce zapojena do politických konfliktů a do současných polemik o problémech, jež jako první vytyčil Thomas Malthus. Mnohé z nich se nyní točí kolem bývalých koloniálních území, kde se kulturní antropologie v mnoha směrech intenzivně zabývala faktem a étosem kolonialismu. Jak z liberálního, tak z radikálního stanoviska jsou hospodářské a politické problémy těchto zemí obecně definovány jako potřeba rychlého ekonomického vzestupu, především industrializace a všeho, co s ní souvisí. Kulturní antropologové se obecně k této diskusi připojili s obezřetností, která se – stejně jako obezřetnost bývalých koloniálních mocností – zdála vyhýbat revoluční vlně a napětí, jež jsou dnes nevyhnutelným průvodním jevem změn v rozvojových zemích. Obsah a dějiny kulturní antropologie ovšem nelze „vysvětlit“ žádnými fakty kolonialismu, i když nejsou ve vztahu k ní irelevantní. Tato věda sloužila liberálním, dokonce i radikálním účelům, zejména svým důrazem na integritu národů jednodušších společností a na sociální relativitu lidské přirozenosti a svou proticírkevní propagandou v západních zemích.

Někteří historikové vyvíjejí horlivé úsilí přepsat minulost ve snaze posloužit tomu, co nelze považovat než za aktuální ideologické cíle. Typickým příkladem toho je

² Srv. reportáž o ekonomech v *Business Week* z 2. srpna 1958, s. 48.

americké „přehodnocení“ obchodního a podnikatelského života v USA v období po občanské válce. Studujeme-li pečlivě americké dějiny posledních desetiletí, musíme konstatovat, že ať už historiografie je nebo by měla být jakákoli, snadno se stává také pilným přetvářením národního a třídního mýtu. Když se objevily nové možnosti byrokratického využití sociální vědy, došlo k pokusu – zejména po druhé světové válce – velebit „historický význam Spojených států“; mnozí historikové přitom využívali historiografie k podpoře konzervativních nálad a těch, kdo z nich měli ideový a materiální prospěch.

Politology nelze – zejména při jejich studiu mezinárodních vztahů po druhé světové válce – jistě obviňovat z toho, že by zkoumali politiku Spojených států s nějakou opoziční řízností. Profesor Neal Houghton možná přehání, když tvrdí, že „příliš mnoho z toho, co je považováno za oblast politické vědy, bylo jen o málo víc než marginálním vysvětlováním a omlouváním této politiky,³ avšak jeho tvrzení nelze odložit bez důkladného prozkoumání. Právě tak nelze odpovědět na otázku profesora Arnolda Rogowa „Co se stalo s velkými problémy?“⁴ neuvědomíme-li si, že velká část politické vědy byla v poslední době irelevantní pro pochopení důležitých politických skutečností, avšak již ne tak irelevantní při vědeckém aplaudování oficiální politice a jejím chybám.

Neuvádím těchto několik příkladů využívání sociální vědy a jeho důsledků ani jako kritiku, ani jako pokus usvědčovat někoho z předpojatosti. Chci pouze čtenáři připomenout, že tyto vědy jsou nezbytně důležité pro byrokratické postupy a pro ideologické otázky, což se projevuje v dnešní rozmanitosti a zmatenosti těchto věd, a že je lépe jejich politický význam zveřejňovat než zamlčovat.

³ Z projevu na zasedání Western Political Science Association dne 12. dubna 1958.

⁴ *American Political Science Review*, září 1957.

Ve druhé polovině devatenáctého století byla sociální věda ve Spojených státech přímo spjata s reformními hnutími a snahami. Tzv. sociálněvědní hnutí, jež v roce 1865 vytvořilo organizaci Americké sdružení pro sociální vědu, bylo pokusem konce devatenáctého století „aplikovat vědu“ na společenské problémy bez výslovných politických ambicí. Jeho členové se zkrátka pokoušeli přeměnit potíže nižších vrstev v potíže vrstev středních. Toto hnutí působilo do prvních desetiletí dvacátého století. Přestalo být nositelem radikální reformní ideologie středních vrstev. Jeho převážný důraz na zlepšování hmotných podmínek se přeměnil v omezený zájem o sociální práci, různé dobročinné organizace, péči o děti a reformu režimu vězeňství. Avšak z Amerického sdružení pro sociální vědu vzniklo několik vědeckých společností a v souvislosti s tím řada akademických disciplín sociálních věd.

Raná reformní sociologie středních vrstev se tak rozpadla na jedné straně na akademické disciplíny, na druhé straně na konkrétnější institucionální veřejně prospěšnou činnost. To však neznamená, že se tyto akademické disciplíny staly morálně neutrálními a vědecky sterilními.

Liberalismus byl ve Spojených státech společným politickým jmenovatelem skutečně všech sociálních výzkumů, jakož i zdrojem všech veřejných hnutí a ideologií. Všeobecně se to připisuje známým historickým podmínkám, nejvíce snad neexistenci feudalismu, a tudíž aristokratické základny pro vznik protikapitalistické elity a inteligence. Liberalismus klasické ekonomie, který dosud stále formuje názory významných částí obchodní elity, měl trvalý politický vliv; i nejpronikavější ekonomické studie se pevně přidržují myšlenky rovnováhy, ekvilibria.

S menší vyhraněností formoval liberalismus také sociologii a politickou vědu. Na rozdíl od svých evropských předchůdců tíhli američtí sociologové silně k jednomu empiric-

kému detailu, k problémům jednoho prostředí v jednom období. Měli prostě sklon rozptylovat svou pozornost. V souladu s „demokratickou teorií poznání“ se domnívali, že všechny fakty jsou si rovnocenné. Navíc zdůrazňovali, že každý sociální jev prý vyplývá z nespočetných malých příčin. Tato „pluralitní kauzalita“ velmi vyhovuje liberální politice „postupných“ reforem. Myšlenka, že příčiny sociálních jevů jsou nutně četné, rozptýlené a nepatrné, se ve skutečnosti snadno změnil v perspektivu něčeho, co by bylo možno nazvat liberální praxí.⁵

Existuje-li v americké sociální vědě historicky zjevná orientace, je to jistě náklonnost k roztržštěným výzkumům, k faktografickým přehledům a s tím souvisejícímu dogmatu o pluralitním proplétání příčin. To jsou základní rysy této liberální praxe jako stylu sociálního bádání. Neboť je-li všechno způsobeno nespočetnými „činiteli“, je dobře být co nejostřížitější při jakékoli praktické činnosti, kterou provádíme. Musíme se zabývat mnoha detaily, a proto je vhodné začít reformovat nejdříve tyto malé kousky, čekat, co to udělá, a teprve pak reformovat další malý kousek. A především nesmíme být dogmatictí a vytyčovat si velké plány: Musíme vstoupit do proudu nespočetných dílčích interakcí s trpělivým vědomím, že nemůžeme zatím dobře poznat – a snad ani nikdy nepoznáme – všechny četné působící příčiny. Jako sociální vědci zabývající se prostředím si musíme uvědomit, že v něm působí mnohé drobné příčiny; musíme jednat rozumně, jako praktičtí lidé, musíme toto prostředí reformovat po dávkách, postupně.

Někdo musel kdysi prohlásit „Kráčej opatrně!“, věci nejsou tak jednoduché. Rozdělíme-li společnost na nepatrné „činitele“, budeme jich přirozeně potřebovat ne zrovna málo, abychom něco vysvětlili, a stejně si nemůžeme být jisti, že jsme jich prozkoumali dost. Čistě for-

⁵ Srv. C. W. Mills, *The Professional Ideology of Social Pathologists*, *American Journal of Sociology*, září 1943.

mální důraz na „organický celek“, spolu s neschopností vzít v úvahu správné příčiny, jež jsou obvykle strukturální povahy, a nutnost zkoumat pouze jednu situaci v jednom okamžiku – to vše ztěžuje pochopení struktury statu quo. Pro vyvážení si připomeňme také jiné názory:

Není především zřejmé, že „zásadní pluralismus“ může být stejně dogmatický jako „zásadní monismus“? Za druhé, což nelze zkoumat příčiny, aniž jsme ubiti detaily? Není to ve skutečnosti to, co by měli sociální vědci dělat, když zkoumají sociální strukturu? Při podobných výzkumech se samozřejmě snažíme odhalit adekvátní příčiny nějakého jevu, a když je nalezneme, snažíme se zaměřit na strategické faktory, jež jako objekty politické a administrativní činnosti nabízejí lidem příležitost použít rozumu k ovlivňování lidských záležitostí.

Avšak v „organické“ metafyzice liberální praxe se klade důraz spíše na to, co tihne k harmonické rovnováze. Nahlíží-li se všechno jako „trvalý proces“, náhlé změny rytmu a revoluční odchylky – tak charakteristické pro naši dobu – se opomíjejí nebo se považují pouze za „patologické“, „neadaptované“ jevy. Formálnost a zdánlivá jednota obsažené v nevinných frázích, jako např. „mravy“ nebo „společnost“, snižují možnost vidět, co je vlastně moderní sociální struktura.

Jaké jsou příčiny fragmentární povahy liberální praxe? K čemu může sloužit sociologie mnoha drobných prostředí? Podivné členění univerzitních kateder zřejmě napomohlo fragmentaci problémů, jimiž se zabývají sociální vědci. Zvláště sociologové mnohdy cítí, že představitelé starších sociálních věd nejsou ochotni přiznat v nich místo sociologii. Snad si jako August Comte – a „velcí teoretikové“ jako Talcott Parsons – sociologové přáli mít něco vlastního, zcela odlišného od ekonomie a politické vědy. Nevěřím však, že vymezením kateder v akademickém boji – nebo všeobecným nedostatkem schopností – lze uspokojivě vysvětlit nízkou úroveň abstrakce liberální

praxe a s tím související ignorování problémů sociální struktury ze strany jejich přívrženců.

Uvažme, pro jaké čtenáře byly napsány četné knihy z oboru sociologie: Většinu „systematických“ nebo „teoretických“ děl v této disciplíně vytvořili profesori ve formě učebnic pro školní účely. Zmíněná okolnost, že sociologie získala své akademické právo na život v opozici proti jiným katedrám, poptávku po učebnicích zřejmě ještě zvýšila. Učebnice tudíž podávají fakty způsobem vhodným pro studenty, nikoli podle rostoucího počtu problémů, jimiž se zabývá výzkum. Proto se snadno stávají spíše mechanickým shrnutím faktů a slouží k ilustraci víceméně ustálených koncepcí. Výzkumné perspektivy dané novými myšlenkami nebo vzájemné ovlivňování idejí a faktů nejsou obvykle při zařazování přemíry faktů do osnovy učebnice považovány za příliš důležité. Staré myšlenky a nové fakty jsou často důležitější než nové myšlenky, jež jsou považovány za nebezpečné v tom smyslu, že mohou omezit „zavádění“ učebnice do škol. O zavedení nebo nezavedení učebnice rozhodují profesori, a tak rozhodují i o jejím úspěchu. Musíme také konečně uvážit, že napsat nové přednášky vyžaduje čas.

Pro jaké studenty jsou psány tyto učebnice? Bývají to většinou chlapci ze středních vrstev; mnozí z nich – zejména ve školách na středozápadě Spojených států – jsou synové farmářů nebo malých obchodníků. Přípravují se na práci v duševních povoláních nebo na práci nižších úředníků. Psát pro studenty tohoto typu znamená psát pro zvláštní publikum střední vrstvy na vzestupu. Autor a čtenář, profesor a student mají podobné sociální zkušenosti: stejný původ, stejné ambice a stejné překážky.

Ve starší aplikované sociologii prostředí byly politické problémy zřídka pojednávány radikálně. Liberální praxe tihne k apolitičnosti nebo k jakémusi demokratickému oportunismu. Narazí-li její přívrženci na nějaký politický problém, jsou jeho „patologické“ rysy obvykle definovány

jako „protispolečenské“ nebo „mravní zkaženost“. V jiných souvislostech se termín „politický“ zdá být ztotožňován se správným fungováním politického statu quo a je ochotně ztotožňován s právem nebo státní správou. Politické zřízení je zkoumáno velmi zřídka, neboť je považováno za naprosto stabilní a oficiální rámeček.

Liberální praxe vyhovuje lidem, kteří se z moci svého společenského postavení zabývají – většinou z pozice autority – záležitostmi jednotlivců. Soudci, sociální pracovníci, psychologové, učitelé a místní reformátoři tíhnou k myšlení v „situačních“ pojmech. Rozhled těchto lidí bývá omezen konvenčními normami a jejich povolání v nich pěstuje profesionální omezenost, která jim nedovoluje povznést se nad „případy“. Jejich zkušenosti a názory na společnost jsou příliš podobné, příliš stejnorodé, než aby dovolily soutěžení idejí a střetávání názorů, které by mohlo vést k pokusu o výklad celku. Liberální praxe v sociologii je moralizující sociologie prostředí.

Pojem „kulturní mezery“ tvoří významnou součást tohoto „utopického“ a pokrokářského stylu myšlení. Naznačuje nutnost změnit něco tak, aby se to „dostalo do souladu“ se stavem progresivní technologie. Vše, co je považováno za „zaostávající“, existuje v přítomnosti, avšak důvody toho jsou spatřovány v minulosti. Úsudky jsou tak maskovány jako tvrzení o časové posloupnosti. Jako hodnotící tvrzení o nerovnoměrném „pokroku“ je kulturní mezera velmi užitečná pro lidi liberálního a optativního založení. Napovídá jim, jaké změny se „žádají“ a jaké by „měly“ nastat, avšak nenastávají. Říká jim, kde již dosáhli pokroku a kde ještě nikoli. Odhalování patologické „mezery“ je ovšem poněkud ztíženo historickým hávem, v němž je prezentováno, a skromným programem, jenž je bez obalu vyjadřován pseudoobjektivními frázemi, např. že něco je „žádáno“.

Formulovat problémy v pojmech kulturní mezery znamená skrývat hodnocení, avšak důležitější je tato otázka: Jaké způsoby hodnocení rádi používají přívrženci liberální

praxe? Myšlenka, že „instituce“ všeobecně zaostávají za „technologíí a vědou“, je velmi populární. Obsahuje pozitivní hodnocení vědy a přiměřeně progresivních změn; je to zkrátka liberální pokračování osvícenství se vším jeho racionalismem, s jeho mesiášským a dnes politicky naivním uctíváním přírodních věd jako vzorů pro myšlení a jednání a s jeho pojetím času jako postupného pokroku. Takové pojetí pokroku na americké univerzity přinesla kdysi převládající skotská morální filosofie. Od doby po občanské válce až zhruba po předposlední generaci byly americké městské střední třídy zčásti složeny z lidí s prosperujícími podniky, kteří ovládli výrobní prostředky a získali politickou moc současně se společenskou prestiží. Mnoho akademických pracovníků starší generace sociologů pocházelo buď z těchto prosperujících vrstev, nebo se s nimi aktivně stýkalo. I jejich žáci – posluchači jejich myšlenek – byli produktem těchto vrstev. Představa postupného pokroku, jak bylo často konstatováno, vyhovuje obvykle těm, kdož postupují na žebříčku příjmů a postavení.

Ti, kdo používají pojmu kulturní mezera, nezkoumají většinou postavení zájmových skupin a rozhodovatelů, které může být příčinou rozdílného „tempa změny“ v různých oblastech společnosti. Lze říci, že ve srovnání s tempem změny, jakým by se mohla vyvíjet oblast kultury, je to mnohdy technika, která „zaostává“. To byl jistě případ třicátých let a stále to ještě platí například o technice v domácnosti a v osobní dopravě.

V protikladu k tomu, jak mnozí sociologové používají pojmu „mezera (zaostávání)“, přivedly výrazy „zaostávání, trhliny a neshody“ Thorsteina Veblena ke strukturální analýze problému „průmysl kontra obchod“. Položil si otázku: V čem vězí „zaostávání“? Pokoušel se odhalit, jak získaná neschopnost obchodníků jednat v souladu s podnikatelskými zásadami vyústila v účinnou sabotáž výroby a produktivity práce. Veblen si také do jisté míry uvědomoval úlohu tvorby zisku v soustavě soukromého vlastnictví a nestaral se příliš o „amatérské výsledky“. Jeho velkou

zásluhou však je, že odhalil strukturální mechanismus „zaostávání“. Četní sociální vědci však používají politicky obnošený termín „kulturní mezera“, který ztratil jakýkoli konkrétní a strukturální podklad. Zobecnili myšlenku, aby ji fragmentárním způsobem aplikovali na cokoli.

4

Odhalovat praktické problémy znamená provádět hodnocení. Liberální praxe mnohdy považuje za „problém“ vše, 1. co se odchyluje od způsobu života středních vrstev, 2. co není v souladu s provinčními zásadami stability a pořádku, 3. co není v souladu s optimistickým pokrokářským heslem „kulturní mezery“ a 4. co se nepřizpůsobuje přiměřenému „sociálnímu pokroku“. Avšak podstata této liberální praxe se v různých formách odhalí 5. v pojmu „přizpůsobení“ a jeho opaku, v pojmu „špatného přizpůsobení“.

Tento pojem často postrádá jakýkoli konkrétní obsah. Navíc však mnohdy vlastně je propagací konformity s normami a s rysy, jež se obvykle spojují s maloměstskými středními třídami. Tyto sociální a morální prvky jsou však maskovány biologickou metaforou obsaženou v pojmu „přizpůsobení“, jež je ve skutečnosti provázen sociálně bezobsažnými pojmy „existence“ a „přežití“. Jako biologická metafora se pojem „přizpůsobení“ stává formálním a univerzálním. Avšak způsob, jímž je používán, svědčí o akceptování cílů a prostředků typických pro prostředí malých pospolitostí. Mnozí autoři navrhuji k dosažení naznačených cílů takové techniky, které považují za méně ničivé než jiné; obvykle přitom neuvažují, mohou-li jich či nemohou určité skupiny nebo jednotlivci, ocitnuvší se v neplnoprávném postavení, dosáhnout bez modifikace institucionálního rámce jako celku.

Myšlenku přizpůsobení, zdá se, lze nejlépe aplikovat na takovou společenskou scénu, kde existuje na jedné straně „společnost“, na druhé straně „individuální přistěhovalec“. Ten se pak musí společnosti „přizpůsobit“. „Problém

přistěhovalec“ býval kdysi středem pozornosti sociologů a užívané pojmy se mohly docela dobře stát součástí obecného modelu pro formulaci všech „problémů“.

Z detailního zkoumání konkrétních případů špatného přizpůsobení lze snadno odvodit typ člověka, jež je považován za ideálně „přizpůsobeného“:

Ideální člověk dřívější generace sociologů a liberálních praktiků vůbec je „socializován“, což často znamená, že je etickým protikladem „sobce“. Protože je socializován, myslí na druhé a je k nim laskavý; nehloubá příliš o věcech a nesedí nečinně stranou. Naopak je spíše extrovertní, horlivě se „podílí“ na jednání své pospolitosti, pomáhá jí přiměřeným dílem na cestě k „pokroku“. Je duší řady místních spolků. I když třeba není vyloženě „společenský typ“, je ho vidět všude. Radostně se přizpůsobuje konvenční morálce a pohnutkám, radostně se podílí na postupném pokroku úctyhodných institucí. Jeho otec a matka se nikdy nerozvedli, klid jeho domova nebyl nikdy surově narušen. Je „úspěšný“, alespoň mírně, neboť je také jen mírně ctižádostivý; nepomýšlí na něco, co by bylo příliš nad jeho možnosti, natož aby byl „snílkem“. Jako řádný malý člověk nebaží po miliónech. Některé jeho ctnosti jsou velmi obecného charakteru a je těžko říci, co vlastně znamenají. Některé jsou však velmi konkrétní a podle nich poznáváme, že ctnosti přizpůsobeného člověka malého prostředí odpovídají očekávaným normám nižších, nezávislých středních tříd, jaké žijí v malých amerických městech doslova v duchu protestantských ideálů.

Tento milý malý svět liberální praxe – a v tom jsem ochoten souhlasit – jistě kdysi někde existoval, jinak by bylo nutné jej vymyslet. Nikdo by se k tomu nehodil lépe než řadoví američtí sociologové poslední generace a žádná koncepce by pro tento úkol nebyla vhodnější než liberální praxe.

Během posledních několika desetiletí se vedle starší praxe objevilo několik nových forem. Liberalismus se změnil z reformního hnutí spíše ve správu veřejně prospěšných sociálních služeb ve státě blahobytu; sociologie ztratila svůj reformní elán a její sklon k řešení dílčích problémů a k odhalování nesčetných malých příčin se proměnil v konzervativní uctívání korporací, armády a státu. Tyto byrokratické instituce získaly v hospodářské, politické a vojenské sféře mnohem větší vliv a slovo „praktický“ tak získalo nový smysl: je to to, co se zdá nejlépe sloužit cílům těchto mohutných institucí.⁶

Jako malý příklad nové neliberální praxe snad postačí uvést školu „human relations v průmyslu“.⁷ Zkoumáme-li všechny pojmy v „literatuře“ tohoto stylu, vztahující se k manažerům a dělníkům, zjistíme, že o manažerech se mluví nejčastěji v termínech „inteligentní – neinteligentní“, „racionální – neracionální“, „znalost – neznalost“, o dělnících pak nejčastěji v termínech „spokojený – nespokojený“, „výkonný – nevýkonný“, „dobrá morálka – špatná morálka“.

Většinu doporučení těchto vědců – výslovných nebo mlčky předpokládaných – lze stručně shrnout do těchto

⁶ Tento přesun od staré praxe k nové se odráží i na specializaci „sociální problémy“ – hlavní akademické specializaci liberální praxe. Nedotčen nezůstal ani kurs „sociální dezorganizace“. Nyní (v roce 1958) existuje u části badatelů v této oblasti mnohem subtilnější povědomí o hodnotách, jimiž se zabývají. Politicky se tato oblast stala do jisté míry součástí obecné ideologie, jednou z rozhodujících nátlakových skupin a administrativním pomocníkem státu blahobytu

⁷ Podrobná zpráva o „Mayově škole“ viz C. W. Mills, *The Contributions of Sociology to Studies of Industrial Relations, Proceedings of First Annual Meeting of Industrial Relations Research Association*, Cleveland, Ohio, 1948.

jednoduchých formulek: Chceme-li, aby dělníci byli spokojeni a výkonní a aby „spolupracovali“, musíme vybrat za manažery inteligentní, racionální a věci znalé odborníky. Je to politická formulka pro „lidské vztahy“ v průmyslu? Nebo zahrnuje i něco víc? Platí-li jen pro průmysl, nejde tu vlastně o „psychologizaci“ problémů pracovních vztahů v průmyslu? Nespočívá na klasických formulích přirozené harmonie zájmů, jejímž dosažení dnes bohužel brání nedobré vztahy mezi lidmi, v tomto případě nízká inteligence manažerů a politováníhodná neracionálnost dělníků? Do jaké míry mají rady vyvozené z těchto výzkumů pomoci personálním ředitelům zbavit se autoritativního způsobu chování a zlepšit jejich schopnosti manipulovat zaměstnanci spíše tím, že je lépe pochopí a naučí se čelit jejich neformální solidaritě vůči vedení, aby tak dosáhli hladšího, bezkonfliktního chodu podniku? To všechno úzce souvisí s pojetím morálky.

Práce je v moderní době prací v rámci určité hierarchie: na jedné straně je autorita, na druhé podřízenost. Práce je většinou polorutinní a jednotlivé pracovní postupy jsou za účelem zvýšení výroby úzce specializovány a stereotypizovány. Spojíme-li tyto dvě skutečnosti – hierarchickou podstatu průmyslového podniku a polorutinní charakter většiny pracovních postupů –, je zřejmé, že práce v moderním závodě vyžaduje kázeň – rychlé a stereotypní podřizování autoritě. Faktor moci, jímž se experti na „lidské vztahy“ zabývají tak ostýchavě, má pro pochopení problémů pracovní morálky stěžejní význam.

V továrnách se nejen pracuje, ale formují se zde i sociální vztahy. Při definování morálky musíme tedy brát v úvahu objektivní i subjektivní kritéria. *Subjektivně* znamená morálka dělat uloženou práci ochotně, s dobrou myslí a s jistým uspokojením. *Objektivně* znamená morálka pracovat efektivně, podávat největší výkon v nejkratší době s nejmenší námahou za nejnižší mzdu. Morálka v moderní americké továrně znamená tudíž z hlediska

dělníka radostnou poslušností, jejímž výsledkem je z hlediska vedení podniku efektivní provedení uložené práce.

K jasnému vymezení pojmu „morálka“ je nutné definovat hodnoty sloužící jako kritéria. Jako dvě relevantní hodnoty zde vystupují potěšení nebo uspokojení dělníka a míra jeho schopnosti ovlivňovat průběh svého pracovního života. Uvažujeme-li o věci širěji, vzpomeneme si, že existuje druh „morálky“ typický pro samostatného řemeslníka, který sám rozhoduje o své práci a jemuž to přináší potěšení. Je to smithovsko-jeffersonovský neodcizený člověk neboli, jak ho nazýval Whitman, „muž volné přírody“. Vzpomeneme si také, že všechny předpoklady, z nichž vychází taková představa člověka, se staly po zavedení hierarchicky organizované práce absurdními. Klasický socialismus lze fakticky – přísně logicky vzato – odvodit z klasického liberalismu zavedením tohoto činitele. Druhý typ „morálky“ pak lze vykreslit – a také k tomu došlo – v klasických pojmech „dělnické kontroly“. To je forma předpokládaná pro neodcizeného dělníka v objektivních podmínkách kolektivní velkovýroby.

V protikladu k oběma těmto typům je „morálka“ v pojetí expertů na „lidské vztahy“ morálkou dělníka, který je bezmocný, ale přesto šťastný. Tato kategorie zahrnuje nejrůznější lidi, avšak háček je v tom, že beze změny mocenské struktury není možné kolektivní podnikání nebo samospráva. Morálka v představě expertů na „lidské vztahy“ je morálkou lidí, kteří jsou odcizení, avšak přesto konformní s vládnoucím nebo konvenčním očekáváním „morálky“. Tito experti vycházejí z předpokladu, že existující rámec výroby je neměnný a že cíle manažerů jsou shodné s cíli všech ostatních; nezkoumají proto strukturu autority v moderním průmyslu a úlohu dělníků v ní. Definují problém morálky velmi omezeně a svými technikami se pokoušejí odhalit svým klientům (manažerům) cesty ke zlepšení morálky zaměstnanců v rámci existující mocenské uspořádání. Jejich úsilí směřuje k manipulaci. Dovolí, aby se zaměstnanci zbavili „přebytečné páry“, aniž

se změnila struktura, v níž musejí trávit svůj pracovní život. Jejich „objevy“ jsou tohoto druhu: 1. V rámci struktury autority v moderním průmyslu („formální organizace“) existují i statusová („neformální“) uskupení; 2. tato uskupení často odporují nadřazeným a jednájí v zájmu ochrany dělníků před uplatňováním autority; 3. v zájmu výkonnosti a odvrácení nekooperativních tendencí (tj. odbory a dělnická solidarita) by se manažeři neměli snažit likvidovat tato uskupení, ale spíše jich využívat pro své vlastní cíle („pro kolektivní účely celé organizace“); 4. toho lze dosáhnout lepším poznáním a studiem těchto uskupení, a tak spíše manipulovat dělníky v nich zapojenými než je pouze autoritativně řídit. Stručně řečeno: experti na „lidské vztahy“ obrátě rozšířili všeobecnou tendenci moderní společnosti k racionalizaci ve prospěch manažerské elity.⁸

⁸ Nelze se ovšem domnívat, že sociální vědci nedosáhli v této oblasti ničeho lepšího než škola „human relations“ v průmyslu. Naopak četní vědci vykonali skvělou práci a další probíhá, zmiňme např. Charlese E. Lindbloma, Johna T. Dunlapa, Williama Forma, Delberta Millera, Wilberta Moorea, V. L. Allena, Seymoura Lipseta, Rosse Stagnera, Arthura Kornhausera, Williama H. Whytea, Roberta Dubina, Arthura M. Rosse aj.

Jednou z významných tezí sociální vědy devatenáctého století je, že vývoj moderního kapitalismu přivedl lidi v důsledku strukturálních změn do bezmocného postavení a že současně se lidé stali v psychologickém ohledu vzpurnými a náročnými. Podle toho je také konstruována ústřední linie historického vývoje: S rozšířením racionálního uvědomění a znalostí přejdou dělníci v nové, kolektivní syntéze od odcizení k morálce triumfujícího proletariátu. Marx měl pravdu, pokud jde o strukturální změny, mylil se však, pokud jde o jejich psychologické důsledky.

Teoretický problém průmyslové sociologie, který dosahuje svého intelektuálního a politického vyvrcholení v pojetí morálky, je problém zkoumání několika typů odcizení a morálky, na něž narážíme, studujeme-li systematicky strukturu moci a její význam pro individuální život dělníků. Vyžaduje to zkoumat, do jaké míry jsou psychologické změny průvodním jevem změn strukturálních a proč je tomu tak. Zde spočívá naděje, že společenské vědy řeknou něco nového o pracovním životě moderního člověka.

Nová praxe postupně vede také k novým představám o sociální vědě – a o sociálních vědcích. Vznikly nové instituce, v nichž je zaváděna tato neliberální praxe: centra pro výzkum vztahů v průmyslu, výzkumná střediska při univerzitách, nová výzkumná oddělení při korporacích, letectvu a vládě. Nezabývají se zkrušenými lidskými bytostmi žijícími na dně společnosti – lidmi nekonvenčního chování, zpustlými ženami, migrujícími sezónními dělníky, neamerikanizovanými přistěhovalci atd. Naopak jsou spjaty – ve skutečnosti i v obecných představách – s nejvyššími vrstvami společnosti, zejména s osvícenými kruhy obchodní elity a s generály disponujícími velkými rozpočtovými částkami. Poprvé v dějinách svých disciplín navázali sociální vědci profesionální vztahy se soukromými i veřejnými představiteli moci na vyšší úrovni než na úrovni dobročinných organizací a okresních funkcionářů.

Mění se jejich postavení – z akademického v byrokratické; mění se veřejnost, pro kterou pracují – místo reformního hnutí jsou to nyní kruhy těch, kdo rozhodují; mění se i problémy, kterými se zabývají – místo vlastních problémů řeší nyní problémy svých nových klientů. Vědci sami tíhnou spíše k administrativní praktičnosti než k intelektuálnímu buřičství. Přijímajíce všeobecný status quo, mají sklon formulovat problémy podle toho, jakým potíží a závažným veřejným otázkám čelí podle svého vlastního pohledu administrativa. Zkoumají, jak jsme viděli, neklidné dělníky bez morálky a manažery, kteří „nerozumějí“ umění, jak řídit lidské vztahy. Pilně slouží komerčním zájmům masmédií a reklamního průmyslu.

Nová praxe je reakcí akademických kruhů na rostoucí poptávku po administrativních technicích, kteří by se zabývali „lidskými vztahy“, a po novém ospravedlnění

korporativního byznysu jako mocenského systému. Tyto nové personální i ideologické požadavky vyplývají z takových změn v americké společnosti, jako je vzestup významu odborů jako konkurenčních středisek loajality a otevřeného nepřátelství proti velkému byznysu za hospodářské krize; mohutný růst a koncentrace moci moderních korporací; rostoucí moc státu všeobecného blahobytu, jeho akceptování veřejností a jeho zvýšené zasahování do hospodářského života. Takové změny jsou součástí posunu světa velkému byznysu od něčeho, co by bylo možno nazvat ekonomicky praktickým konzervatismem, ke konzervatismu politicky rafinovanému.

Praktičtí konzervativci se svou představou utopického kapitalismu v duchu zásady *laissez faire* se ve skutečnosti nikdy nesmířili s odbory jako s nutným nebo užitečným jevem politické ekonomie. Při všech příležitostech požadují jejich zákaz nebo alespoň omezení. Jejich veřejně vyhlášeným cílem vždy byla a je svoboda soukromých zisků. Toto otevřené stanovisko stále převládá v četných méně vlivných obchodních kruzích, zejména maloobchodních, ale i ve velkých korporacích. General Motors a U.S. Steel, největší z nich, často nápadně vynikají mezi ostatními z velkému byznysu „praxí“ jimi hlášeného konzervatismu. Historicky vzato je tento konzervatismus založen na skutečnosti, že byznysmeni nepovažují za nutné mít nějakou novou nebo rafinovanější ideologii; obsah jejich ideologie se příliš přesně shoduje s obsahem velmi rozšířených a nepopíraných obecných idejí.

Když vznikají nová mocenská centra, jež dosud nepožívají legitimizace a nemohou se odít do uznávaných symbolů autority, objevuje se potřeba nových ospravedlňujících ideologií. Rafinované konzervativce, pro něž je typické používání liberálních symbolů pro konzervativní cíle, lze vystopovat zpátky až k přelomu století, kdy proti velkému byznysu útočili ti, kteří odhalovali korupci ve veřejném životě, a žurnalisté-křižáci. V atmosféře velké

krize a prosazování tzv. Wagnerova zákona* se konzervativci opět vzchopili a po druhé světové válce se začali vzmáhat.

Na rozdíl od řadových příslušníků pravice váží rafinovaní konzervativci velmi opatrně politické podmínky vytváření zisku v hospodářství, v němž mocné odbory vzdorují mocné koalici velkého byznysu v administrativním rámci mohutného liberálního státu. Uvědomují si nutnost nových symbolů oprávnění své moci v době, kdy odbory a vláda se snaží získat podporu dělníků a všech občanů.

Zájem byznysmenů na nové praxi je obvykle jasný. Ale co profesori? Jaké jsou jejich zájmy? Na rozdíl od mluvčích byznysu není jejich přednostním zájmem pekuniární, manažerský nebo politický aspekt nové praxe. Ty jsou pro ně prostředkem k dosažení jiných cílů, jimiž jsou, domnívám se, vlastní „kariéry“. Je pravda, že profesori jistě nepohrdnou zvýšeným příjmem, jehož mohou dosáhnout v souvislosti s novými výzkumnými a konzultačními činnostmi. Možná, že je uspokojuje (možná že ne), mohou-li pomoci manažerům řídit podniky rentabilněji a s menší námahou; mohou se cítit povzneseni (nebo také ne), vytvoří-li nové a přijatelnější ideologie pro konstituovanou moc byznysu. Pokud však zůstávají vědci, jejich mimointelektuální zájmy se nemusí nutně soustřeďovat na uspokojení tohoto druhu.

Jejich účast na nové praxi je do jisté míry reakcí na nové pracovní možnosti, jež jsou součástí všeobecného růstu a byrokratizace velkého byznysu a vládních úřadů i nových institucionálních vztahů mezi korporacemi, vládou a odbory. Tento vývoj vyvolává zvýšenou poptávku po expertech, a tím možnost kariéry jak v rámci univerzit, tak

*Wagnerův zákon, platný od 5. června 1935, dal pracujícím právo vyjednávat prostřednictvím jimi zvolených odborů a zaměstnavatelům zakazoval do odborové činnosti zasahovat. Srv. podrobněji George B. Tindall a David E. Shi, *USA*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 574n. (Pozn. překl. a red.)

mimo ně. Na tuto externí poptávku reagují vysoké školy stále více tím, že produkují zdánlivě apolitické techniky.

Pro ty, kdo zůstávají v rámci univerzit, se naskytá nový druh kariéry, odlišný od kariéry staromódního profesora; lze ji nazvat kariérou „nového podnikatele“. Tento ambiciózní typ poradce může podpořit svou kariéru uvnitř univerzity tím, že si zajistí prestiž, či dokonce jistou moc, mimo ni. Především je s to vybudovat v rámci univerzity slušně financovaný výzkumný a vzdělávací ústav, kterým se akademická pospolitost dostává do živého kontaktu s reprezentanty byznysu a státní správy. Mezi svými méně cílými kolegy se může takový nový podnikatel snadno stát vůdčí osobností v záležitostech univerzity.

Je třeba přiznat, že ctižádostivé osoby v Americe mnohdy nemohla uspokojit pouhá kariéra v akademickém povolání. Prestiž této profese nebyla často úměrná finanční oběti s tím spojené; příjem a tudíž i životní styl byly často mizerné a nespokojenost mnoha vědců zvyšovalo i vědomí, že mnohem méně schopní lidé než oni získali moc a prestiž nabízející se v jiných odvětvích. Pro tyto nespokojence nabízí dnešní rozvoj administrativního využívání sociální vědy dostatečnou příležitost stát se „řediteli“, aniž se stanou děkany.

A přece se tu a tam objevují, dokonce i mezi mladými nedočkavými muži, náznaky, že tyto nové kariéry sice vynesly profesory z jejich akademické dráhy, že je však možná zavedly někam, kde jsou přinejmenším právě tak nespokojeni. V každém případě to není všechno tak jednoduché a noví akademičtí podnikatelé mnohdy nevědí, jaké by měly vlastně být jejich nové cíle; ve skutečnosti se často zdá, že ani dobře nevědí, v jakých pojmech lze dosažení těchto mlhavých cílů definovat. Není snad tato skutečnost zdrojem jejich úzkostného stavu silného rozrušení?

Akademická obec ve Spojených státech je jako celek nové praxi morálně otevřena a zapojila se do ní. V rámci univerzit i mimo ně se lidé ze středisek vzdělanosti stali experty v administrativní mašinerii. To nepochybně zužuje

jejich pozornost a politický rozhled. Američtí sociální vědci byli jako skupina jen málokdy (anebo vůbec nikdy) ve větším měřítku politicky angažováni. Jejich sklony k úloze techniků posilovaly jejich apolitičnost, omezovaly (pokud to bylo ještě více možné) jejich politickou aktivitu a často umrtvovaly jejich schopnosti vůbec chápat politické problémy. To je jeden z důvodů, proč mnozí žurnalisté jsou často politicky ostražitější a informovanější než sociologové, ekonomové a zejména, bohužel, politologové. Americký vysokoškolský systém poskytuje jen zřídka nebo vůbec ne politické vzdělání, málokdy učí, jak se dívat na všudypřítomný boj o moc v moderní společnosti. Většina sociálních vědců má jen slabé nebo nemá vůbec žádné trvalé kontakty s opozičními kruhy; neexistuje žádný levicový tisk, s nímž by normální akademičtí pracovníci v průběhu své kariéry přicházeli do vzájemně prospěšného styku. Neexistuje hnutí, které by poskytovalo podporu nebo prestiž politickým intelektuálům, nemluvě o uplatnění, a akademická obec má jen slabé nebo nemá vůbec žádné kořeny v odborovém hnutí.

To vše dovoluje americkému vědci zapojit se do nové praxe bez jakéhokoli ideologického přemetu, bez pocitu politického provinění. Bylo by proto naivní a nevhodné nadhazovat, že se někdo „prodává“, neboť této drsné fráze by o něm bylo možno použít pouze tehdy, kdyby bylo něco na prodej.

5 Byrokratický étos

V posledním čtvrtstoletí došlo k rozhodující změně v administrativním využívání a politickém významu sociální vědy. Starší liberální praxe „sociálních problémů“ pokračuje, byla však zastíněna novou, konzervativní praxí manažerského a manipulativního typu. Tato nová a neliberální praxe nabývá různých forem, jde však o obecnou tendenci postihující humanitní disciplíny jako celek. Rád bych zahájil kapitolu o jejím étosu příkladem její hlavní racionalizace:

„Je třeba dát poslední výstrahu studentovi, který se chce stát sociologem,“ píše Paul F. Lazarsfeld.

Bude ho zneklidňovat situace ve světě. Nebezpečí nové války, konflikt mezi dvěma společenskými systémy, prudké sociální změny ve vlastní zemi v něm vyvolaly pocit, že studium společenským problémů je velmi naléhavé. Nebezpečí je v tom, že se bude domnívat, že je s to řešit všechny současné problémy, i když se zabývá sociologií teprve několik let. Tak tomu bohužel nebude. Naučí se lépe chápat, co se kolem něho děje. Občas se mu podaří nalézt vodítko k úspěšnému sociálnímu jednání. Avšak sociologie nedosáhla dosud takové úrovně, aby se stala *spolehlivou základnou sociálního inženýrství*... Přírodním vědám trvalo 250 let – od Galilea k počátkům průmyslové revoluce –, než získaly významný vliv na dějiny světa. Empirický sociální výzkum je starý teprve třicet či čtyřicet let. Budeme-li od něho očekávat rychlé vyřešení nejzávažnějších světových problémů, či alespoň okamžité praktické výsledky, narušíme tím jen jeho přirozený průběh.¹

To, co bylo v poslední době nazváno „novou sociální vědou“, zahrnuje nejen abstraktní empiricismus, ale také

¹ P. F. Lazarsfeld, cit. dílo, s. 19–20. Kurziva C. W. Mills.

novou a neliberální praxi. Tento termín se vztahuje jak na metody, tak na jejich uplatňování, a to zcela právem: technika abstraktního empiricismu a její byrokratické využívání vystupují dnes zpravidla společně. Tvrdím, že výsledkem takového spojení je vznik byrokratické sociální vědy.

Abstraktní empiricismus, jak je dnes běžně praktikován, je každým rysem své existence a svého působení „byrokratický“: 1. Ve snaze standardizovat a racionalizovat každou fázi sociálního výzkumu se i samy intelektuální činnosti v duchu abstraktního empiricismu „byrokratizují“. 2. Tyto činnosti mají umožnit kolektivní a systematické provádění výzkumů. Ve výzkumných ústavech, pracovištích a střediscích, v nichž se prosadil abstraktní empiricismus, jsou - přinejmenším ve snaze o zvýšení efektivnosti - zaváděny stejně rutinérské techniky jako v účtárnách velkých korporací. 3. Obě tyto tendence pak ovlivňují výběr a formování nových duševních schopností - intelektuálních i politických - u přívrženců této školy. 4. Protože „nová sociální věda“ se uplatňuje v hospodářském životě (zejména v oblasti reklamy), v ozbrojených silách a stále více i na univerzitách, musí plnit jakékoli úkoly, jež jí její byrokratičtí chlebovárci uloží. Ti, kdož prosazují a provozují tento styl výzkumu, se ochotně přizpůsobují politickým názorům svých klientů a nadřízených, což ovšem často znamená, že je přejímají. 5. Tou měrou, jak tyto výzkumy dosahují vytčených praktických cílů, napomáhají zvyšovat účinnost a autoritu, a tím i převahu byrokratických forem ovládání v moderní společnosti. Ať již těchto explicitních cílů dosahují či nikoli (otázka zůstává nezodpovězena), v každém případě napomáhají pronikání byrokratického étosu do ostatních oblastí kulturního, duchovního a intelektuálního života.

Může to znít ironicky, ale právě lidé, kteří se nejvíce zabývají vývojem morálně sterilních metod, se nejhorněji angažují v „aplikované sociální vědě“ a „řízení lidských zdrojů“*. Protože výzkum prováděný v duchu abstraktního empiricismu je nákladný, mohou si jej dovolit jen velké instituce. Jsou to korporace, armáda, státní správa a různá jejich reklamní oddělení a oddělení pro public relations. Jsou tu sice ještě nadace, avšak jejich odpovědní pracovníci mají často sklon jednat podle nových, tj. byrokratických pravidel této praxe. Proto se tento styl výzkumu postupně prosazoval v určitých institucionálních oblastech: od dvacátých let v reklamních a marketingových agenturách, od třicátých let v korporacích a v agenturách pro výzkum veřejného mínění, od čtyřicátých let v akademickém světě - v několika výzkumných střediscích. Konečně po druhé světové válce se usadil ve výzkumných odděleních institucí federální vlády. Oblast působení tohoto stylu se dále rozšiřuje, ale uvedené instituce zůstávají jeho oporami.

Díky své formalizaci jsou tyto nákladné techniky mimořádně způsobilé poskytovat žádaný druh informací tomu, kdo může a je ochoten za ně zaplatit. Pro nový směr je typické zaměření na konkrétní problémy s cílem zjistit optimální varianty pro praktickou, tj. finanční nebo administrativní činnost. Vůbec není pravda, že teprve po objevení „obecných zásad“ je sociální věda s to dávat „spolehlivý praktický návod“. Často potřebuje některá instituce znát určité podrobné fakty a vztahy a to je vše, co potřebuje. Protože provozovatelé abstraktního empiricismu si zřídka vytyčují vlastní základní úkoly, přenechávají tím ochotněji volbu výzkumných problémů svým zákazníkům.

Sociolog zabývající se aplikovaným sociálním výzkumem se většinou neobrací na „veřejnost“; má své konkrétní

* V originále je „human engineering“. Podle kontextu zde a dále překládáme tento pojem jako „řízení lidských zdrojů“ nebo „sociální inženýrství“. (Pozn. překl. a red.)

zákazníky s jejich zvláštními zájmy a požadavky. Tento přesun od veřejnosti k zákazníkům podryvá důvěru v nadpozemskou objektivitu jejich činnosti. Taková představa se dříve zakládala na tom, že badatel byl citlivý na neurčité a nekonkrétní tlaky a že tedy zaměřoval své bádání spíše podle svých individuálních zájmů, takže mohl tomuto působení alespoň minimálně čelit a nebýt jím ovlivňován.

Všechny „myšlenkové školy“ mají porozumění pro kariéru vědce. „Dobrá práce“ se definuje tak, jak to vyhovuje těmto školám, a akademický úspěch je tak závislý na aktivním přijetí doktríny vládnoucí školy. Pokud existuje více nebo alespoň několik rozdílných „škol“ – zejména za podmínek rozšiřujícího se profesního trhu –, není obtížné tento požadavek splnit.

Individuálnímu badateli v sociální vědě nebrání v tom, aby dosáhl ve své činnosti nejvyšší úrovně, nic než jeho individuální schopnosti. Avšak takoví nezávislí vědci nemohou provádět výzkum v duchu abstraktního empiricismu v potřebném rozsahu, neboť takovou činnost nelze provozovat, pokud není výzkumná agentura rozvinuta natolik, že disponuje vhodným materiálem, či spíše bych měl říci neustálým přílivem práce. Abstraktní empiricismus vyžaduje výzkumnou instituci a – řečeno akademicky – bohaté fondy. Protože náklady na výzkumy vzrůstají a vznikají výzkumné týmy, je i sám pracovní styl stále nákladnější, a proto je nutné shora řídit dělbu práce. Představa univerzity jako kroužku učenců, z nichž každý má k dispozici asistenta a zabývá se svým oborem, se mění v představu univerzity jako soustavy výzkumných byrokracií, v nichž existuje složitá dělba práce, a tudíž i specializovaní technici. Příkladnějším v zájmu jejich efektivního využití je třeba co nejvíce kodifikovat výzkumné procedury, aby bylo snadné je zvládnout.

Výzkumná instituce je také z velké části střediskem výuky. Stejně jako jiné instituce si vybírá určité intelektuální typy a systémem odměn preferuje rozvíjení určitých dušev-

ních schopností. A tak se vedle již poněkud staromódních učenců a vědců objevily na akademické scéně dva nové typy lidí.

Jsou to za prvé intelektuální administrátoři, organizátoři výzkumů, o nichž nemohu říci nic, co by nebylo v akademických kruzích důvěrně známo. Jejich akademická reputace se opírá o mocenské postavení na univerzitě: jsou členy výboru nebo správní rady; mohou vám zajistit výhodné místo, studijní cestu nebo finanční prostředky na výzkum. Je to zajímavý nový typ byrokratů. Jsou to organizátoři mozků, odborníci na public relations specializovaní na práci v nadacích. Stejně jako u ředitelů a vysokých funkcionářů všude na světě i u nich nahrazuje oběžník knihu. Dovedou co nejefektivněji organizovat nové výzkumné projekty nebo instituce, řídí vydávání „knih“. Prohlašují o sobě, že jejich pracovní výkon dosahuje „miliardy člo- věkohodin“. Přitom však u nich nesmíme předpokládat nějaké podstatné vědomosti: nejdříve je prý nutné provést četné metodologické výzkumy – výzkumu i jeho metod – a potom ještě pilotní průzkumy. Mnozí správci nadací poskytují rádi prostředky na velké projekty, které lze snadněji „řídít“ než řadu mnoha projektů menších, a na vědecké projekty s velkým V (což často neznamená nic jiného, než že jsou triviální, a tím naprosto „neškodné“), které nemohou vyvolat nežádoucí politický ohlas. Velké nadace tak podporují rozsáhlé byrokratické výzkumy podružných problémů a hledají pro ně intelektuální administrátory.

Druhým typem jsou mladí nováčkové vědy, spíše výzkumní technici než sociální vědci. Uvědomují si, že je to dost silné tvrzení, ale volím je po dobré úvaze. Abychom pochopili společenský význam určitého stylu myšlení, musíme vždy rozlišovat vůdce od přívrženců, novátory od rutinérů, „první generaci“ zakladatelů od druhé a třetí generace realizátorů. Všechny úspěšné školy obsahují oba tyto typy lidí; je to vlastně kritérium jejich „úspěchu“. Tento fakt je také klíčem k pochopení intelektuálních důsledků úspěchu.

Často existuje výrazný rozdíl mezi typickými duševními schopnostmi řadových stoupců a schopnostmi novátorů a zakladatelů. Jednotlivé myšlenkové školy se v tomto ohledu dost podstatně liší. Tyto rozdíly do jisté míry závisí na typu společenské organizace, jež styl práce každé jednotlivé školy toleruje nebo podporuje. Alespoň někteří z tvůrců a organizátorů směru, který zde zkoumáme, jsou intelektuálně na vysoké úrovni. Ve svém mládí, dříve než se tento směr rozvinul, vstřebali nejlepší vzory myšlení západního světa. Mají mnohaleté kulturní a intelektuální zkušenosti. Jsou to skutečně vzdělaní lidé, vědomí si své inteligence a schopní neustálého sebezdokonalování.

Avšak druhá generace, mladí lidé pocházející z intelektuálně nevalného prostředí amerických středních škol (předpokládám, že v tom se mnou souhlasíte), nemá za sebou podobné zkušenosti a často ani odpovídající práci na univerzitě. Přinejmenším chovám podezření – i když si tím nejsem docela jist –, že pro činnost ve výzkumných ústavech nejsou vybíráni zrovna ti nejbystřejší z nich.

Málokdy jsem viděl některého z těchto mladých mužů, když byl náhodou zaskočen, ve stavu opravdových intelektuálních rozpaků. Také jsem u nich nikdy nepoznal náruživou zvědavost ve vztahu k nějakému velkému problému, zvědavost, jež nutí rozum hledat nové cesty a nové prostředky, zcela se přeorientovat, je-li to nutné, abychom *něco objevili*. Tito mladí mužové jsou spíše těkaví než metodičtí, spíše trpěliví než tvořiví, a především jsou dogmatictí – ve všech historických a teologických významech tohoto slova. Vyplyvá to ovšem částečně z nízké intelektuální úrovně mnoha dnešních studentů amerických vysokých škol, domnívám se však, že to je patrnější mezi výzkumnými techniky pracujícími v duchu abstraktního empiricismu.

Tito mladí mužové považují sociální výzkum za kariéru; velmi brzy se vrhli na krajní specializaci a k „sociální filosofii“ – což je pro ně totéž jako „sepisování knih podle jiných knih“ nebo „pouhé hloubání“ – pocítují lhotejnost a pohrdání. Nasloucháme-li, o čem se baví, abychom tak

zjistili míru jejich zvědavosti, nalezneme silnou myšlenkovou omezenost. Sociální světy, které jsou pro tolik učenců věčnou záhadou, je vůbec nevzrušují.

Větší část vděčí za svou působivost tomu, že se tato věda dovolává „vědecké metody“; její přitažlivost pak vyplývá z poměrně snadného zaškolování pracovníků a z možnosti rychlého uplatnění v oboru se zajištěnou budoucností. V obou případech jsou hlavním klíčem k úspěchu podrobně kodifikované a částečně zaškoleným technikům snadno přístupné metody. Někteří ze zakladatelů této školy používají empirických technik jako prostředku uplatnění vědecké imaginace, jež se u nich trvale projevuje, i když je zvláštním způsobem potlačena. Při rozhovoru s nimi si člověk neustále uvědomuje, že jedná s intelektuálními osobnostmi. Avšak s mladíkem, který pracuje v tomto oboru tři čtyři roky, nelze opravdově mluvit o problémech zkoumání moderní společnosti. Jeho postavení a kariéra, jeho ambice a samolibost jsou založeny z velké části na jednom názoru, na jednom slovníku, na jedné soustavě technik. Nic jiného nezná.

U některých těchto pracovníků je inteligence odtržena od osobnosti a je pro ně jakousi šikovnou hračkou, kterou lze výhodně zpeněžit. Jsou ochuzeni o lidskost, odvolávají se na hodnoty, jež nelze odvodit z úcty k lidskému rozumu. Jsou to energičtí a ctižádostiví technici, jimž nedostatečné vzdělání a korumpující poptávka znemožňují nabyt sociologické imaginace. Lze jen doufat, že až dostatečný počet těchto mladých mužů dosáhne ve své kariéře úrovně mimořádných profesorů, dojdou jakousi intelektuální transmutací k poznání, že nejsou závislí na svých císařích bez šatů.

Abstraktní empiricismus, jeho metodologická omezení, cíle, na něž se v praxi zaměřuje, a duševní schopnosti jím vybíraných a školených pracovníků – to vše před nás klade stále naléhavěji otázku společenské angažovanosti sociálních věd. Tento byrokratický styl a instituce, které ho ztě-

lesňují, spadají vjedno s převládající vývojovou tendencí moderní sociální struktury a jejími typickými způsoby myšlení. Domnívám se, že jej nelze vysvětlit, natož jej plně pochopit, neuvědomíme-li si tuto skutečnost. Uvedené společenské tendence neovlivňují pouze sociální vědy, ale veškerý intelektuální život ve Spojených státech a vůbec úlohu rozumu v dnešním světě.

Je jasné, oč jde: Není-li sociální věda nezávislá, nemůže být ani odpovědná vůči společnosti. Protože výzkumné nástroje jsou stále mohutnější a nákladnější, je zde tendence k jejich „vyvlastnění“. Sociální věda se tudíž může stát opravdu nezávislou pouze tehdy, až se sociální vědci kolektivně chopí řízení těchto výzkumných nástrojů. Pokud je jednotlivý sociální vědec při své práci závislý na byrokracii, ztrácí postupně svou osobní nezávislost. Pokud se sama sociální věda byrokratizuje, ztrácí postupně svou společenskou a politickou nezávislost. Chtěl bych zde zdůraznit toto „pokud“, neboť jsem zde podrobil kritice určitou, byť hlavní tendenci, nikoli celkovou situaci.

2

Chceme-li pochopit, co se odehrává v jakékoli oblasti kulturní a intelektuální činnosti, musíme pochopit její bezprostřední společenské souvislosti. Musím se proto nyní stručně zabývat akademickými klikami. Je pravda, že má-li určitá idea trvalejší platnost a význam, může být jakákoli osobnost nebo klika jejím pouze dočasným symbolem. Avšak celá záležitost s „klikami“, „osobnostmi“ a „školy“ je poněkud složitější a její význam při formování vývoje sociálních věd si zaslouhuje, abychom jí z naší strany brali více na vědomí. Musíme se jí zabývat přinejmenším proto, že každá kulturní činnost vyžaduje určité finanční prostředky a určité auditorium, které jí napomáhá svou kritikou. Ani jedno není poskytováno výhradně na základě objektivního posouzení hodnoty, přičemž bývá sporná jak objektivita posuzování, tak tato hodnota.

Funkcí akademické kliky není pouze regulovat soutěžení, ale i stanovit jeho podmínky a udělovat odměny za činnosti vykonávané v souladu s těmito podmínkami. Nejdůležitějšími intelektuálními rysy kliky jsou kritéria, podle nichž jsou hodnoceni lidé a posuzováno jejich dílo. Zmínil jsem se již o „étosu techniků“ byrokratické sociální vědy – o jejich duševních schopnostech, o jejich vlivu na vytváření reputace, a tím i na módy vládnuocí v sociálních vědách a na převládající kritéria pro hodnocení. Chtěl bych k tomu ještě dodat, že prostředky, jimiž klika dosahuje svých vnitřních cílů, zahrnují: „přátelské“ rady mladým vědcům; nabídky dobrých míst nebo doporučení na „povýšení“; zasílání recenzních výtisků knih přátelsky nakloněným recenzentům; ochotu přijímat články a knihy k publikování; přidělování prostředků na výzkumnou činnost; „přihrání“ čestných funkcí v různých odborných společnostech a redakčních radách odborných časopisů nebo podpora při jejich získávání atd. Všechny tyto prostředky určují míru prestiže, která zase podstatně rozhoduje o akademické kariéře, a ovlivňují tudíž finanční situaci jednotlivých vědců a jejich vědeckou reputaci.

Akademická reputace se kdysi dávno zakládala na autorství knih, studií a monografií, prostě na produkci idejí a vědeckých děl a na jejich hodnocení akademickou obcí i vzdělanými laiky. Důvodem, proč tomu tak bývalo i v sociálních a humanitních vědách, bylo to, že schopnost nebo neschopnost každého vědce bylo možno veřejně posoudit, neboť starý akademický svět nesestával z privilegovaných pozic daných pravomocí. Je obtížné dobrat se poznání, zda je údajná kompetence ředitele korporace založena na jeho osobních schopnostech, nebo na moci a možnostech daných jeho postavením. Takové pochybnosti nepřicházely v úvahu u učenců věnujících se plně svému oboru, jak tomu bývalo u profesorů starého typu.

Nový typ akademického politika získal (stejně jako vysoký úředník v podniku nebo vojenský pohlavár) díky své prestiži

schopnosti, jež je nutno odlišovat od jeho schopností osobních, jež však v jeho reputaci splývají vjedno. Mít k dispozici stálého asistenta, úředníka běhajícího po knihovnách, elektrický psací stroj, diktafon, kopírku a tři čtyři tisíce dolarů ročně na knihy a časopisy – i takové minimální materiální a personální vybavení významně přispívá ke zvýšení dojmu o schopnostech takového vědce. Každý vysoký úředník v podniku se jen pohrdlivě usměje nad takovými skromnými prostředky, ne tak univerzitní profesori – málokterí z nich, i ti nejschopnější, mají zaručeno podobné vybavení. Takové vybavení však je prostředkem k uplatnění schopností a ke kariéře a stálý člen kliky je získá mnohem snáze než nezávislý vědec. Prestiž kliky zvyšuje možnost dostat takové vybavení, a to zase zvyšuje vyhlídky na získání reputace.

To podle mne pomáhá objasnit, jak mohou někteří vědci získat reputaci, aniž toho – ruku na srdce – mnoho vytvořili. O jednom takovém vědci poznamenal zcela přátelsky jeho kolega a designovaný následník: „Dokud bude žít, bude nejvýznamnějším mužem ve svém oboru; za čtrnáct dní po jeho smrti si na něho nikdo ani nevzpomene.“ Toto trpké konstatování svědčí o mučivé nejistotě, jež asi často děsí univerzitní politiky ve světě akademických klik.

Soutěží-li v určité vědní oblasti několik klik, jsou jejich strategie určovány jejich vzájemným postavením. Vůdčí kliky očekávají, že malé a nevýznamné kliky vypadnou ze hry. Jejich členové jsou pak buď ignorováni, získáni nebo odsunuti do pozadí a vymírají, aniž po sobě zanechají žáky. Je třeba mít stále na mysli, že důležitou funkcí kliky je vychovat novou akademickou generaci. Říci o klice, že je nevýznamná, znamená, že na tento proces nebude mít valný vliv. Existují-li však například dvě hlavní školy, jejichž vůdci mají velkou moc i prestiž, vzniká často tendence vyřešit jejich vzájemné vztahy sloučením a vytvořením většího kartelu. Je-li některá škola vystavena útoku malých nebo ostatních klik, je jednou z prvních forem obranné strategie popřít, že klika nebo škola vůbec existuje; právě při takových příležitostech si získávají „zásluhy“ univerzitní politici.

Úkoly významné pro kliku jsou často vydávány za významné pro práci celé školy. U mladých vědců to ovlivňuje vyhlídky na kariéru; starší vědce pak klika odměňuje za administrativní, propagační a politické schopnosti nebo za přátelské vztahy. Zejména u starších vědců se může reputace utvářet takto dvojznačně. Outsideri se mohou ptát: Vyplývá jejich vysoká reputace z intelektuální hodnoty jejich díla, nebo z jejich postavení uvnitř kliky?

Uvažujeme-li o vztazích mezi klikami, narazíme ihned na muže, kteří nejsou mluvčími jediné kliky, nýbrž celé vědní „oblasti“. Nejsou to ředitelé jediné firmy, ale mluvčí celého průmyslového odvětví. Uchazeč o roli takového reprezentanta celé oblasti musí obvykle popírat existenci skutečných intelektuálních rozdílů, dejme tomu mezi dvěma velkými klikami. Jeho hlavním intelektuálním úkolem jako společného mluvčího je ukázat, že „ve skutečnosti obě směřují k témuž cíli“. Stává se prestižním symbolem toho, co každá klika označuje za svou specialitu; a právě tak symbolem jejich „skutečné“ nebo alespoň možné jednoty. Tím, že si vypůjčuje prestiž z obou klik, ji také současně oběma propůjčuje. Je vlastně jakýmsi makléřem, jenž přiděluje prestiž oběma týmům.

Dejme tomu, že v nějaké vědní oblasti existují dvě vůdčí školy – „teorie“ a „výzkum“. Úspěšný univerzitní politik udržuje živé kontakty s oběma – zdá se, jako by patřil oběma a současně jako by byl někde mezi nimi. Díky své prestiži jakoby sliboval, že „teorie“ i „výzkum“ jsou nejen kompatibilní, ale jsou součástí společné práce v sociálních vědách jako celku. On sám je symbolem tohoto příslibu. Tento příslib se však neopírá o nějaké jeho knihy nebo výzkumy, nýbrž věc se má takto: V každém vychvalovaném díle „výzkumu“ hledá náš politik „teorii“ – a protože přání je otcem myšlenky, přirozeně ji tam nachází. Obdobně se pídí v uznávaném díle „teorie“ po „výzkumu“ – a i zde nachází, co hledal. Tyto „objevy“ mají podobu rozsáhlejších knižních recenzí a jsou spíše formou přidělování prestiže než opravdovým hodnocením výsledků vědecké činnosti. Výsledná studie,

v níž „teorie“ i „výzkum“ vystupují jako jedno tělo, je – jak jsem poznamenal – příslibem, symbolem. Přitom prestiž univerzitního politika není založena na této studii a ve skutečnosti se zřídka kdy vůbec zakládá na nějaké studii.

Všechny podobné role univerzitních politiků v sobě mají rysy tragédie. Jejich herci jsou často prvotřídními intelektuály – průměrní lidé je ve skutečnosti ani hrát nemohou, i když mnozí se je snaží slovně napodobovat. Státnická role vzdaluje svého ztělesňovatele od skutečné vědecké práce. Prestiž, kterou nashromáždil, je tak neúměrně vysoká ve srovnání s tím, co skutečně dokázal, naděje, již vyvolal, je tak velká, že mu často přímo brání vrátit se zpět k „vědecké práci“. Pokud se významně podílí na nějakém výzkumu nebo knize, váhá s dokončením nebo publikováním, i když ostatní je již považují za dokončené. Stěžuje si na výborové schůze a na ostatní státnické povinnosti, ale současně přijímá – a dokonce vyhledává – další a další. Právě jeho role politika se najednou stává příčinou a výmluvou, že se nedostane k práci. Říká často, že se cítí uštván, ale ve skutečnosti se musí neustále sám štvát – jinak by druzí i on sám mohli zjistit, že jeho role státníka je pouhou výmluvou.

Akademická obec se však neskládá jenom z klik. Jsou zde také nezávislí vědci různého typu, zabývající se různou činností. Ze stanoviska vedoucí kliky se tito nezávislí vědci chovají vůči její škole buď přátelsky, nebo alespoň neutrálně; také mohou být ve své činnosti „eklektiky“ nebo jsou prostě „nespolečenšší“. V případě, že jejich dílo vyvolává příznivý ohlas a je považováno za záslužné, užitečné nebo cenné, mohou se členové kliky snažit přilákat je, přivést na „správnou“ cestu a eventuálně je získat mezi sebe. Nestáčí, vychvalují-li se členové kliky jenom navzájem mezi sebou.

Avšak mezi nezávislymi vědci mohou být také takoví, kteří nechtějí hrát tuto hru a nechtějí realizovat své nároky na prestiž. Někteří z nich jsou prostě indiferentní a zabraní do své práce, někteří jsou vyloženi proti klice a kritizují díla její školy. Pokud to jde, klika oba tyto typy

vědců i jejich práci ignoruje. Tato jednoduchá strategie je vhodná a spolehlivá pouze tehdy, požívá-li klika skutečně velkou prestiž. Navíc ji lze uplatňovat opravdu důstojně jen za podmínky, že klika ovládá celou badatelskou oblast a je naprosto monolitní. To ovšem nebývá běžné – obvykle jsou v téže oblasti ještě neutrálové, eklektikové nebo další kliky. Existují dále příbuzné badatelské oblasti a kromě toho neakademická veřejnost, jejíž zájmy nebo sympatie narušují – alespoň prozatím – monolitickou kontrolu prestiže, reputace nebo kariéry ze strany kliky.

Nelze-li tedy kritiky ignorovat, je nutno použít jiné strategie. Všechny prostředky interního ovládnutí přívrženců školy se samozřejmě používají i proti jejím vnějším nepřítelům. Popíšu stručně jeden z nich: recenzování knih – nejběžnější prostředek přidělování prestiže. Dejme tomu, že nezávislý vědec vydá knihu, již je věnována taková pozornost, že ji nelze ignorovat. Bylo by neobratné svěřit její recenzování významnému členu kliky, zejména je-li vůči autorovi v postavení konkurenta, je-li vůči jeho názorům dokonce nepřátelsky naladěný či má-li blíže k protichůdným názorům. Rafinovanější je svěřit tento úkol méně významnému, teprve se prosazujícímu členovi kliky, který sám dosud příliš nepublikoval a jehož názory tudíž nejsou široce známy. To má četné výhody. Mladý muž má možnost projevit svou loajalitu a současně si získat ostruhy kritikou staršího a známějšího vědce. Tím je také knize přisouzen menší význam, než kdyby ji recenzoval proslulý vědec. Pro mladého muže je to role naprosto bezpečná: známější vědec už z jistého snobství asi sotva na recenzi odpoví; nebývá ani obvyklé, aby autor odpovídal na kritiku odborného recenzenta. Ve skutečnosti to některé vědecké časopisy dokonce záměrně ztěžují nebo znemožňují. Avšak i kdyby odpověď byla uveřejněna, na věci to nic nemění. Každý, kdo nejen recenzuje, ale i sám píše knihy, ví, že nejsnadnějším intelektuálním úkolem je „strhat“ jakoukoli knihu ve dvou až třísloupcové recenzi a že je nemožné odpovědět na ni ve stejném rozsahu. Nebylo by to nemožné, kdyby knihu četli

trochu důkladněji všichni čtenáři účastníci se této výměny názorů. To však nelze předpokládat, což dává recenzentovi zdrcující převahu.

Vzbudí-li však dotyčná kniha opravdu mimořádnou pozornost uvnitř badatelské oblasti, mimo ni nebo v obou případech, nezbyvá, než aby recenzi napsal významný člen kliky, nejlépe sám politik. Ten ji přiměřeně vychválí, aniž věnuje příliš místa jejímu obsahu, a poukáže rovněž na její přínos pro převládající a perspektivní tendence v dané badatelské oblasti. Jedinou věc nesmí opravdová a věci oddaná klika za žádnou cenu dopustit: nechat knihu recenzovat jinému nezávislému vědci, který by především jasně a přesně seznámil čtenáře s jejím obsahem a za druhé by ji podrobil kritice podle měřítek naprosto nezávislých na jakékoli škole, klice nebo módě.

3

Jedno z nejběžnějších hesel různých sociálněvědních škol zní: „Úkolem sociální vědy je předvídat a řídit lidské chování.“ V některých kruzích se dnes také často mluví o tzv. „sociálním inženýrství“*, což je neurčitý termín, mnohdy považovaný za jasný a určitý program, protože je založen na domněle nesporné analogii mezi „ovládnutím přírody“ a „ovládnutím společnosti“. Uživatelé podobných frází patří většinou k těm, kdož se nejusilovněji snaží „přeměnit sociální výzkumy v opravdovou vědu“ a považují svou vlastní práci za politicky neutrální a morálně irelevantní. Základní myšlenka je obvykle formulována jako „zaostávání“ sociální vědy za přírodními vědami a z toho plynoucí nutnost tento rozdíl překonat. Mezi „vědci“, o nichž jsem právě psal, jsou podobná technokratická hesla a slogany náhražkou za politickou filosofii. Domnívají se, že mohou učinit se společností totéž, co podle nich učinili přírodovědci s přírodou. Jejich politická filosofie je obsažena v pro-

* Viz pozn. na str. 113.

stoduchém názoru, že kdyby bylo „vědecké metody“, jež vedla k ovládnutí atomu, použito k „řízení společenského chování“, byly by problémy lidstva brzy vyřešeny a nastala by říše míru a hojnosti pro všechny.

Za těmito frázemi se skrývají podivné, nejasné a žalostně zmatené představy o moci, rozumu a dějinách. Používání takových frází odhaluje racionalistický a prázdný optimismus, založený na neznalosti toho, kolik rolí může hrát rozum ve vztahu k vědě, významu morálního jednání a jejímu vztahu k záležitostem lidstva, podstatě moci a jejímu vztahu k vědě, významu morálního jednání a místu vědě v něm, podstatě dějin a skutečnosti, že lidé nejsou pouze výtvořem dějin, nýbrž také tvůrci v jejich rámci i tvůrci dějin samých. Dříve než přistoupím k problémům týkajícím se politického významu sociálních věd, chtěl bych stručně rozebrat hlavní heslo technokratických filosofů – heslo o předvídání a řízení.

Mluvit tak nenuceně o předvídání a řízení znamená zaujmout postoj byrokrata, pro něhož je svět, jak poznamenal Marx, pouhým objektem jeho úředního jednání. Pro objasnění uvažujme tento extrémní případ: Pokud nějaký člověk má k dispozici propracovaný a dostatečně účinný prostředek kontroly nad údivizí vojáků na izolovaném ostrově bez nepřátel, pak nesporně – a s tím musíte souhlasit – zaujímá řídicí postavení. Využívá-li plně své moci podle připravených plánů, může předvídat téměř přesně, co učiní každý obyvatel ostrova v určitou hodinu určitého dne určitého roku. Může dobře předvídat i pocity jednotlivých lidí, neboť jimi manipuluje jako předměty; má moc překazit jejich plány a může se považovat ze všemocného vládce. Protože může řídit, může i předvídat. Je pánem nad „pravidelnostmi“.

Jako sociální vědci však nesmíme vycházet z předpokladu, že se zabýváme předměty tak vysoce manipulovatelnými nebo že jsme osvícenými vládci nad lidmi. Přijmout jeden z těchto předpokladů znamená přinejmenším zaujmout politický postoj, jaký je pro vědce poněkud neobvyklý. Žádná

historická společnost není vytvořena v tak strnulém rámci jako moje hypotetická společnost s jednou divizí vojáků. Právě tak nejsou sociální vědci – bohudík – generály historie. Avšak mluvit jedním dechem o „předvídaní a řízení“, jak to mnozí činí, znamená předpokládat takový druh jednostranného řízení, jaký uskutečňuje můj pomyslný generál, jehož moc jsem pro názornost poněkud přehnal.

Chci to objasnit proto, abych odhalil politický význam byrokratického étosu, jenž se využívá převážně v nedemokratických oblastech společnosti – ve vojenských zařízeních, v reklamních agenturách či ve správních odborech federální vlády – a pro jejich cíle. K práci v těchto byrokratických organizacích a pro ně byli přizváni mnozí sociální vědci a mají se v nich zabývat stejnými problémy jako nejvýkonnější členové této administrativní mašinerie.

Nechápu, jak někdo může důvodně nesouhlasit s Robertem S. Lyndem, který v komentáři o knize *The American Soldier* (Americký voják) napsal:

Tyto svazky popisují, jak se vědy velmi obratně využívají k výběru a řízení lidí pro cíle neodpovídající jejich vůli. Je příznačným měřítkem neschopnosti liberální demokracie, že musí stále více využívat sociálních věd v zájmu demokracie nikoli přímo, nýbrž po straně a oklikou; tyto vědy musí sbírat drobtý ze stolu soukromých výzkumných firem o problémech, jak zjišťovat reakce posluchačů, a podle nich sestavovat rozhlasové pořady a natáčet filmy, nebo například v tomto případě využívat výsledků armádního průzkumu k převýchově vyděšených nováčků v otrlé válčnický, kteří budou bojovat za cíle jim cizí. Pokud bude sociální věda využívána k podobným mimospolečenským účelům, povede každý pokrok v jejím využívání k možnosti, že se stane nástrojem masové kontroly, a tudíž další hrozbou pro demokracii.²

² 2 The Science of Inhuman Relations, *The New Republic* z 27. srpna 1949.

Hesla hlášaná koncepcí řízení lidských zdrojů slouží k dalšímu šíření byrokratického étosu nad dosavadní rámce uplatnění tohoto stylu myšlení a metody zkoumání. Používání podobných hesel jako tvrzení o tom, co „hodláme dělat“, znamená akceptovat byrokratickou roli, aniž ji třeba vykonáváme. Tato role je zkrátka velmi často založena na předpokladu *jako kdyby*. Přijme-li sociální vědec technokratický postoj a pokouší-li se podle něho jednat, znamená to, že jedná, *jako kdyby* opravdu byl sociálním inženýrem. Veřejná úloha sociálního vědce je dnes často pojímána právě v tomto byrokratickém smyslu. Hraje-li si někdo na sociálního inženýra, může to snad být zábavné ve společnosti, kde široce a demokraticky vládne lidský rozum. To však není případ Spojených států. Ať již je tento stát jakýkoli, jedno je jisté: Je to společnost, v níž je funkčně racionálních byrokracií stále více využíváno k řízení záležitostí lidí a k přijímání historicky závažných rozhodnutí. Stupeň, v němž historické změny probíhají bez vědomé kontroly lidí a za jejich zády, není ve všech obdobích stejný. Zdá se, že v naší době jsou stále více zdrojem historických změn klíčová rozhodnutí (nebo fakt, že tato rozhodnutí nebyla učiněna) byrokraticky organizovaných elit. Navíc jde o období a o společnost, v nichž růst a centralizace prostředků ovládnutí, tj. zahrnuje rozsáhlé využívání sociální vědy pro cíle, jež mohou libovolně stanovit držitelé těchto prostředků ovládnutí. Mluvit o „předvídaní a řízení“ a neuvážit přitom, jaké problémy takový vývoj vyvolává, znamená vzdát se možné morální a politické nezávislosti.

Je možno mluvit o „řízení“ v jiném pojetí než byrokratickém? Ovšemže ano. Uvažuje se přece o různých typech „kolektivního sebeřízení (samosprávy)“. Vhodná definice jakékoli takové představy zahrnuje jako ideje a hodnoty všechny otázky svobody a rozumného jednání. Zahrnuje také ideu „demokracie“ jako typ sociální struktury a soustavu politických očekávání. Demokracie znamená, že lidé řízení zákonem mají moc a svobodu změnit tento zákon

podle dohodnutých pravidel – a změnit dokonce i tato pravidla. Ale nejen to – znamená to určitou formu kolektivního sebeřízení strukturálních mechanismů samotných dějin. Je to složitá a obtížná idea, o níž později pojednám podrobněji. Zde bych chtěl pouze naznačit, že chtějí-li sociální vědci diskutovat seriózně o problémech „předvídání a řízení“ ve společnosti usilující o demokracii, musí je velmi pečlivě promýšlet.

Lze mluvit o „předvídání“ v jiném pojetí než byrokratickém? Ovšemže ano. Předvídání může být založeno spíše na „nezamýšlených pravidelnostech“ než na direktivním řízení. Bez možnosti řídit můžeme předvídat nejlépe v těch oblastech společenského života, v nichž nemůže řídit ani kdokoli jiný nebo v nichž je „dobrovolná“ a nerutinizovaná činnost omezena na minimum. Například jazykový úzus se mění nebo přetrvává „za zády lidí“. Obdobné pravidelnosti se snad projevují v souvislosti se strukturálním mechanismem dějin. Pochopíme-li to, co John Stuart Mill nazýval „principia media“ určité společnosti, pochopíme-li její hlavní tendence, pochopíme-li zkrátka strukturální přeměny naší epochy, můžeme mluvit o tom, že jsme získali „základnu pro předvídání“.

Musíme si však uvědomovat, že v konkrétním prostředí lidé často kontrolují způsob svého jednání. Jedním z předmětů našeho zkoumání právě je, do jaké míry tak mohou činit. Měli bychom si uvědomovat, že stejně jako hypotetičtí generálové existují i generálové skuteční, že existují skuteční ředitelé korporací a skutečné hlavy států. Navíc fakt, že lidé nejsou pasivními objekty, znamená, že si mohou uvědomovat předpovědi, jež se týkají jejich činností, že se tudíž mohou podle nich zařídit a také tak činit; mohou předpovědi falzifikovat, nebo splnit. Jejich budoucí činnost není zatím předmětem zcela spolehlivého předvídání. Dokud si lidé udržují určitou úroveň svobody, nelze jejich možnou činnost snadno předvídat.

Jde však o toto: Tvrdit, že „skutečným a konečným cílem sociálního inženýrství“ nebo „sociální vědy“ je „předví-

dání“, znamená nahrazovat technokratickým heslem to, co by se mělo stát uváženou morální volbou. Znamená to také akceptovat byrokratickou perspektivu, která – je-li jednou plně přijata – dává mnohem menší možnost morální volby.

Byrokratizace sociálních výzkumů je naprosto obecnou tendencí. Pravděpodobně se postupně, v příhodnou dobu, uskuteční v jakékoli společnosti, v níž nade vším převládne byrokratické rutiny. Je přirozeně provázena poněkud lstivou a nabubřelou teorií, která však příliš neovlivňuje administrativní výzkum. Dílčí výzkumy, obvykle statistické povahy a určené pro administrativní účely, neovlivňují další zpracování „pojmu“; to zase nemá přímou souvislost s výsledky dílčích výzkumů, ale spíše s legitimizačním režimem a jeho měnicími se rysy. Pro byrokrata je svět světem faktů, s nimiž nutno zacházet podle pevných pravidel. Pro teoretika je svět světem pojmů, s nimiž lze manipulovat, mnohdy bez jakýchkoli jasných pravidel. Teorie slouží mnoha způsoby ideologickému ospravedlnování autority. Výzkum pro byrokratické potřeby slouží ke zvýšení účinnosti autority a výkonnosti tím, že poskytuje informace užitečné pro autoritativní plánovače.

Abstraktní empiricismus je využíván byrokraticky, i když samozřejmě obsahuje jasné ideologické významy, jichž bývá někdy jako takových využíváno. „Velká teorie“, jak jsem naznačil, není bezprostředně byrokraticky použitelná; její politický smysl je ideologický, a v tom může být její použitelnost. Kdyby tyto dva pracovní styly – abstraktní empiricismus a „velká teorie“ – měly získat intelektuální „duopol“, nebo se dokonce staly převládajícími styly vědecké práce, byly by vážnou hrozbou pro intelektuální naděje vkládané do sociálních věd i pro politické naděje vkládané do úlohy rozumu v lidských záležitostech, tak jak byla tato úloha klasicky pojímána v západní civilizaci.

6 Různé filosofie vědy

Mělo by dnes být jasné, že zmatení v sociálních vědách je zastíráno dlouhotrvajícím sporem o povahu „vědy“. Mnozí badatelé o společnosti budou jistě souhlasit s tím, že jejich vděčné přijímání „vědy“ je obvykle stejně nejasné jako formální. „Vědecký empiricismus“ může znamenat mnoho věcí a neexistuje jediná přijatelná verze, natož aby byla systematicky používána. Profesionální očekávání jsou zcela zmatená a smysl pro dokonalost lze realizovat pomocí naprosto rozdílných modelů zkoumání. To je zčásti důvodem, proč epistemologické modely filosofů přírodních věd mají takovou přitažlivost.¹

Mnozí vědci uznávají existenci mnoha stylů práce v sociálních vědách a horlivě souhlasí s tím, že „bychom je měli dát dohromady“. Někdy je takový program předkládán velmi přesvědčivě: Úkolem příštích desíletí je sjednotit velké problémy a teoretické dílo devatenáctého století, zejména díla německé školy, s výzkumnými technikami převládajícími ve století dvacátém, zejména ve Spojených státech. Tato dialektická syntéza se stane základem pozoruhodného a trvalého pokroku při vytváření mistrovských koncepcí a exaktních výzkumných technik.

„Dát“ tyto prvky „dohromady“ není příliš obtížným filosofickým problémem.² Nabízí se však případná otázka: Dejme tomu, že je „dáme dohromady“ ve formě toho či onoho velkého modelu zkoumání – jak bude tento model užitečný pro práci v sociální vědě, pro zvládnutí jejích hlavních úkolů?

¹ Viz kapitolu 3, část 1.

² Viz např. poněkud hravý pokus ve stati *Two Styles of Research in Current Social Studies*, *Philosophy of Science*, roč. 20, č. 4, říjen 1953, s. 266-275.

Domnívám se, že taková filosofická práce má jistý význam pro práci sociálních vědců. Takový model by nám umožnil, abychom si hlouběji uvědomili a ujasnili své koncepce a procedury. Poskytl by nám k tomu jazyk. Avšak význam takového modelu by byl obecného charakteru: žádný sociální vědec jej nemusí brát příliš vážně. Měli bychom jej chápat především jako osvobození vlastní imaginace a jako zdroj námětů pro vlastní postupy, a nikoli jako omezení svých problémů. Omezovat ve jménu „přírodních věd“ problémy, jimiž bychom se měli zabývat, se mi zdá být projevem zvláštní bojácnosti. Chtějí-li se ovšem částečně zaškolení výzkumní technici omezit na takové problémy, může to být moudrá sebekontrola; jinak nemá takové omezení žádný smysl.

1

Klasický sociální analytik se vystříhal jakékoli strnulé soustavy výzkumných procedur: snažil se při své práci rozvíjet a využívat sociologickou imaginaci. Odpuzovalo jej spojování a rozpojování pojmů a používal propracovanějších pojmů pouze tehdy, měl-li dobrý důvod věřit, že tím prohloubí svou citlivost vůči problémům, zvýší přesnost při ověřování faktů a hloubku své argumentace. Nenechal se omezovat určitými metodami a technikami. Klasický způsob byl uplatňováním intelektuálního mistrovství.

Z drobných poznámek v průběhu vědecké práce nebo během přípravy na ni vznikají obyčejně užitečné diskuse o metodě i teorii. „Metoda“ souvisí především s tím, jak klást otázky a dávat na ně odpovědi a být si přitom alespoň trochu jist, že odpovědi budou mít více či méně trvalou platnost. „Teorie“ souvisí především s tím, jak věnovat soustředěnou pozornost používaným termínům, zejména stupni jejich obecnosti a jejich logickým vztahům. Hlavním účelem je v obou případech dosáhnout jasné koncepce a úsporné procedury – a pokud jde o současnost, je

tím nejvýznamnějším spíše uvolnění než omezení sociologické imaginace.

Ovládnout „metodu“ i „teorii“ znamená stát se sebevědomějším myslitelem, mužem práce, být si vědom všech předpokladů a důsledků, jež z toho vyplývají. Být ovládnut „metodou“ nebo „teorií“ znamená být prostě odtržen od práce, od úsilí odhalit alespoň něco z toho, co se odehrává ve světě. Bez proniknutí do způsobu vykonávání řemesla jsou výsledky zkoumání nespolehlivé; nejsme-li přesvědčeni, že výzkum může vést k podstatným výsledkům, je každá metoda předstíráním zbaveným smyslu.

Pro sociální vědce klasického typu není ani metoda, ani teorie autonomní sférou; určité metody zkoumání jsou vhodné pro některé problémy, určité teorie jsou vhodné pro vysvětlení některých jevů. Jsou jako řeč země, v níž člověk žije. Člověk se nemůže chlubit tím, že ji ovládá, ale je zahanbující a nepohodlné, když ji neovládá.

Sociální vědec si musí při práci plně uvědomovat význam problému, jímž se právě zabývá. To obvykle znamená, že se musí velmi dobře a do hloubky obeznámit se stavem vědění v oblasti, jíž se týkají jeho výzkumy. Do jisté míry, kterou lze těžko výslovně určit, to také znamená, že takové dílo lze nejlépe uskutečnit, zabývá-li se několik studií podobnou oblastí zkoumání. A konečně není pro takovou práci nevhodnější, je-li výsadní specializací jednoho vědce, zejména mladého, který má za sebou dosud malé (nebo žádné) dílo a podílel se na výzkumech prováděných pouze v duchu jednoho stylu.

V přestávkách mezi výzkumy, kdy uvažujeme o teorii a o metodě, přináší největší užitek, formulujeme-li znovu své problémy. To snad je důvod, proč v běžné praxi musí být každý sociální vědec svým vlastním metodologem i svým vlastním teoretikem, což znamená pouze tolik, že musí ovládat umění intelektuální práce. Každý se ovšem může něčemu přiučit z pokusů o kodifikaci metod, i když mnohdy nejde o víc než o všeobecnou orientaci. To je také

důvod, proč „halasné programy“ v metodologii asi sociálním vědám v jejich pokroku příliš nepomohou. Proto nelze od metod očekávat skutečný užitek, nejsou-li zaměřeny důsledně k vlastní práci na sociálních výzkumech; smysl pro významné problémy a zaujetí pro jejich vyřešení, jež dnes tak často chybějí, nemohou pak v mysli sociálního vědce sehrát svou roli.

Pokroku v metodách se nejspíše dosáhne opatrným zevšeobecnováním na bázi probíhající práce. Měli bychom proto ve své individuální praxi a při organizování své disciplíny trvat na těsné interakci metod a probíhající práce. Obecným diskusím o metodologii by měla být věnována vážná pozornost jen tehdy, mají-li bezprostřední vztah k naší aktuální práci. Takové diskuse o metodě mezi sociálními vědci probíhají a později, v Dodatku, se pokusím naznačit jeden z možných způsobů, jakým mohou být realizovány.

Tvrzení o metodě a diskuse o nich, rozlišování teorie a jiná rozlišování, jakkoli podnětná nebo zábavná, jsou pouze příslibem. Tvrzení o metodě nám slibují lepší způsoby zkoumání, i když jde ve skutečnosti mnohdy o způsoby zkoumání ničeho. Propracovávání teorií, systematické i nesystematické, slibuje upozornit nás na rozdíl mezi tím, co vidíme, a tím, co z viděného děláme, když je interpretujeme. Avšak ani „metoda“, ani „teorie“ nemohou být samy o sobě považovány za součást běžné práce v sociálních bádáních. Ve skutečnosti jsou zcela protikladné: obě jsou - na vysoké úrovni - ústupem od problémů sociální vědy. Jak jsme viděli, jsou obvykle založeny na nějakém velkém modelu výzkumu, který slouží k potírání ostatních vědců. Že takový velký model není všestranně použitelný, snad není příliš důležité, neboť ho lze používat rituálním způsobem. Obvykle je vytvořen, jak jsem vysvětlil, z nějaké filosofie přírodních věd a nejčastěji z nějaké filosofické glosy o fyzice, obvykle poněkud zastaralé. Takové pohrávání vede spíše než k pokroku v práci k jakési vědecké ignoranci, o níž Max Horkheimer napsal: „Neustálé varo-

vání před předčasnými závěry a nepřesnými generalizacemi vede – není-li dostatečně kvalifikované – k možnému tabuizování jakéhokoli myšlení vůbec. Kdyby každá myšlenka musela být odkládána, dokud není plně potvrzena, nebyl by možný žádný základní přístup a museli bychom se omezit na pouhé náznaky.³

Často se poukazuje na to, že mladí vědci bývají málo pevní, není však zvláštní, jak i starší sociální vědci bývají zvykláni ve své jistotě pretenzemi filosofů vědy mezi námi? Mnohem rozumnější a poučnější než halasná prohlášení některých amerických sociologů je poznámka z rozhovoru švýcarského a anglického ekonoma, která je dobrou ilustrací klasického názoru na místo metody: „Mnozí vědci se instinktivně pouštějí do řešení problémů správným způsobem. Jakmile však prostudují metodologii, uvědomí si četné léčky a jiná nebezpečí, která na ně číhají. Výsledkem toho je, že ztratí svou dřívější jistotu a bloudí nebo se dají nesprávnou cestou. Vědci tohoto typu se mají vystříhat metodologie.“⁴

Naším heslem by mělo být:

Každý vědec svým vlastním metodologem!

Metodologové, dejte se do práce!

I když taková hesla nelze brát příliš doslovně, musíme se přece jako činní sociální vědci bránit. S přihlédnutím k podivnému a nevědeckému zápalu některých našich kolegů lze snad omluvit i naše vlastní přehánění.

³ *Tensions That Cause Wars*, ed. Hadley Cantril, Urbana, Illinois, University of Illinois Press, 1950, s. 297.

⁴ W. A. Johr a H. W. Singer, *The Role of the Economist as Official Adviser*, London, George Allen & Unwin, 1955, s. 3-4. Tato kniha je mimochodem příkladem správného způsobu diskuse o metodách v sociální vědě. Je příznačné, že byla napsána ve formě rozhovoru mezi dvěma zkušenými vědci.

Každodenní empirismus zdravého rozumu obsahuje plno předsudků a stereotypů o té či oné části společnosti, neboť zdravý rozum nám předpisuje, co vidíme a jak to máme interpretovat. Pokusíte-li se z toho uniknout abstraktním empiricismem, skončíte na mikroskopické nebo subhistorické úrovni a budete usilovně hromadit bezvýznamné detaily. Pokusíte-li se uniknout empirismu zdravého rozumu prostřednictvím „velké teorie“, zbavíte pojmy, jimiž se zabýváte, jejich jasných a skutečně empirických referencí, a nejste-li dost opatrní, ocitnete se zcela opuštěni ve vlastnoručně vytvořeném transhistorickém světě.

Koncepcie je myšlenka s empirickým obsahem. Je-li myšlenka pro obsah příliš rozsáhlá, hrozí vám, že upadnete do „velké teorie“. Pohltní-li obsah myšlenku, jste v nebezpečí, že spadnete do léčky abstraktního empiricismu. Tento obecný problém bývá často formulován jako „potřeba ukazatelů“ a je jedním z hlavních technických úkolů běžné práce v soudobé sociální vědě. Uvědomují si jej příslušníci všech škol. Abstraktní empiricisté mnohdy řeší problém ukazatelů tím, že eliminují rozsah a význam toho, co je domněle indikováno. Ani „velká teorie“ se s tímto problémem dostatečně nevypořádává a vytváří nadále pojmy, jež jsou ve srovnání s ostatními stejně abstraktní.

To, co abstraktní empiricisté nazývají empirickými „daty“, je velmi abstraktní pohled na každodenní sociální svět. Zabývají se například věkovou skupinou určitého pohlaví s určitým příjmem ve městě střední velikosti. To jsou čtyři proměnné – mnohem více, než se vůbec mnozí z nich snaží zahrnout do svých záběrů světa. A je zde ovšem ještě jedna „proměnná“: tito lidé žijí ve Spojených státech. Mezi detailními, přesnými a abstraktními proměnnými, z nichž se skládá empirický svět abstraktních empiricistů, však tento „údaj“ chybí. Aby „ho“ tam dostali, museli by mít koncepci sociální struktury a současně méně strnulou ideu empiricismu.

Většina klasických děl (jež bývají v této souvislosti nazývána *makroskopickými*) leží mezi abstraktním empiricismem a „velkou teorií“. Tato díla jsou rovněž zobecněním pozorování každodenního prostředí, které však směřuje k odhalení sociálních a historických struktur. Klasické problémy sociální vědy a jejich nabízená řešení byly formulovány na úrovni historické reality, tj. z hlediska konkrétních sociálních a historických struktur.

Taková díla nejsou o nic méně empirická než díla abstraktního empiricismu, ba někdy jsou ještě empiričtější; mnohdy jsou blíže světu každodenních významů a zkušeností. Závěr je prostý: Neumannova studie o sociální struktuře nacismu (citovaný „Behemoth“) je přinejmenším stejně „empirická“ – a „systematická“ – jako Stoufferova zpráva o morálce vojenského útvaru č. 10079; Weberova studie o čínském mandarínovi, studie Eugena Staleyho o rozvojových zemích či zkoumání Barringtona Moora o Sovětském svazu jsou stejně „empirické“ jako Lazarsfeldovy výzkumy veřejného mínění v okrese Erie nebo v městečku Elmira.

Většina *idejí* používaných na subhistorických a transhistorických úrovních výzkumů vychází právě z těchto klasických děl. Vzešla však nějaká skutečně plodná myšlenka, nějaká koncepce člověka, společnosti a jejich vzájemných vztahů z abstraktního empiricismu nebo „velké teorie“? Obě tyto školy – pokud jde o myšlenky – parazitují na tradici klasické sociální vědy.

3

Problémem empirické verifikace je, jak se „dostat dolů k faktům“, nebýt však jimi pohlcen; jak připoutat ideje k faktům, a přitom tyto ideje neutopit. Problém je především, *co* verifikovat a za druhé *jak* to verifikovat.

Ve „velké teorii“ probíhá verifikace deduktivně; předmět ani způsob verifikace nejsou zatím považovány za výslovný problém.

V abstraktním empiricismu není stanovení předmětu verifikace často považováno za vážný problém. Způsob verifikace je téměř automaticky zajišťován pomocí termínů, v nichž je problém formulován: ty pak vstupují do korelačních a jiných statistických procedur. Dogmatický požadavek takovéto verifikace je ve skutečnosti často jedinou starostí, takže mnohdy omezuje nebo determinuje pojmy, jichž používají badatelé angažující se v tomto mikroskopickém pracovním stylu, i problémy, které si vytyčují.

V klasické praxi je předmět verifikace obvykle považován za velmi důležitý, nebo dokonce za důležitější než způsob verifikace. Ideje jsou vypracovávány v těsném sepětí se souborem podstatných problémů; volba předmětu verifikace je determinována v souladu s některými z těchto zásad: Snaž se ověřit ty aspekty propracovávané ideje, jež slibují nejvíce závěrů relevantních pro její propracování. Tyto aspekty nazýváme „stěžejními“ – je-li *toto* takto, vyplývá z toho, že to, to a to musí být rovněž takto. Není-li tomu tak, následuje řada dalších závěrů. Jedním z důvodů pro takový postup je požadavek ekonomie práce: Empirická verifikace, důkazní materiál, dokumentace, vymezení faktu – to vše je časově velmi náročné a mnohdy únavné. Proto vědec od této práce požaduje, aby poskytla co nejvíce pro ideje a teorie, s nimiž pracuje.

Vědec klasického typu nevytváří obvykle jediný velký projekt jediného velkého empirického výzkumu. Jeho záměrem je umožnit a vyvolávat neustálou konfrontaci mezi makroskopickými koncepcemi a výkladem podloženým detailními údaji. Dosahuje toho tím, že plánuje svou činnost jako řadu menších empirických zkoumání (která samozřejmě mohou obsahovat i mikroskopickou a statistickou práci), z nichž každé je stěžejní pro některou část propracovávaného řešení. Toto řešení je buď potvrzeno, modifikováno nebo odmítnuto v souladu s výsledky těchto empirických studií.

Způsob verifikace jednotlivých zjištění, tvrzení a domnělých skutečností není v klasické praxi tak obtížný, jak tvrdí

badatelé pracující mikroskopickým způsobem. Vědec klasického typu ověřuje určité zjištění tak, že je konfrontuje s relevantním detailním materiálem. Opakují, že považujeme-li za potřebné volit koncepcce a pracovat s nimi v sepětí s našimi problémy tímto způsobem, můžeme někdy provádět detailní dokumentaci abstraktním a exaktnějším způsobem – statistickým výzkumem. V případě jiných problémů a koncepcí budeme provádět verifikaci jako historikové; to je pak otázka důkazního materiálu. Je ovšem pravda, že nikdy nemáme jistotu, zdali ve skutečnosti často „nehádáme“, není však pravda, že každý odhad má stejnou naději ukázat se jako správný. Ke cti klasické sociální vědy budiž řečeno, že je mimo jiné pokusem zvýšit naše šance činit správné odhady o důležitých problémech.

Verifikovat znamená racionálně přesvědčit ostatní stejně jako sebe sama. Abychom tak však mohli učinit, musíme dodržovat určitá přijatá pravidla, především že dílo má být prezentováno tak, aby bylo ve všech fázích přístupné kontrole ostatních. Neexistuje „jediný způsob“, jak to dělat, vždy to však vyžaduje naprostou pečlivost a pozornost k detailům, návyk být jasný, skeptické zkoumání domněle nesporných faktů, neúnavnou zvědavost o jejich možném smyslu, o jejich vlivu na ostatní fakty a pojmy. Vyžaduje to pořádek a smysl pro systematickosti, zkrátka důsledné a trvalé uplatňování etiky vědecké práce. Bez ní nevede žádná technika ani metoda k cíli.

4

Každý způsob práce na sociálních výzkumech, každá volba výzkumného tématu a metod jeho zkoumání předpokládá „teorii vědeckého pokroku“. Každý bude jistě souhlasit s tím, že vědecký pokrok je kumulativní proces: Není výtvořem jednoho člověka, nýbrž mnoha lidí, kteří prověřují a kritizují úsilí jiných, přidávajíc k němu svůj díl nebo z něho sami čerpajíc. Má-li mít naše vlastní práce cenu, musíme ji uvést do spojitosti s prací jiných, s prací již dříve

vykonanou i právě uskutečňovanou. Je to nutné v zájmu komunikace i v zájmu „objektivity“. Je třeba konstatovat, co bylo vykonáno, takovým způsobem, aby to ostatní mohli prověřit.

Představa pokroku je u abstraktních empiricistů velmi zvláštní a docela slibná: Umožněte nám nahromadit mnoho mikroskopických studií; pomalu a přesně, tak jako mravenci vytvářejí z nesčíslených malých zrníček hromadu, i my „vybudujeme vědu“.

Představa „velkých teoretiků“ je asi taková: Jednou kdesi vstoupíme do živého kontaktu s empirickým materiálem; až tento den nastane, budeme připraveni jej „systematicky“ zpracovat. Pak pochopíme, co znamená vytvářet systematickou teorii logicky dostupnou vědeckému způsobu empirické verifikace.

Těm, kdož se snaží naplnit příslib klasické sociální vědy, nedovoluje jim sdílená teorie vědeckého pokroku domnívat se, že nahromaděním mikroskopických výzkumů se nutně vytvoří „plně rozvinutá“ sociální věda. Nejsou ochotni předpokládat, že tento materiál může sloužit k jiným účelům, než slouží dnes. Nechtějí zkrátka akceptovat teorii vývoje sociálních věd „od cihly k budově“ (nebo starých dam háčkujících jednu přikrývku). Nedomnívají se, že se z takové práce zrodí nový Newton nebo Darwin a „shrne ji“. Stejně tak nejsou toho názoru, že tito dva géniové „shrnovali“ mikroskopické údaje, jaké dnes hromadí sociální věda pracující mikroskopickým způsobem. Vědec klasického typu nechce rovněž vycházet jako „velcí teoretikové“ z předpokladu, že důmyslné propracování a rozlišování pojmů bude mít někdy systematizující význam pro empirický materiál. Nevidí důvod věřit tomu, že toto propracování pojmů se může stát něčím jiným, než je dnes.

Klasická sociální věda zkrátka ani „nebuduje“ z mikroskopických výzkumů, ani „nededukuje“ z pojmových konstrukcí. Její přívrženci se snaží budovat i dedukovat současně, v témž procesu výzkumu, a činit tak pomocí vhodných for-

mulací a reformulací problémů a jejich vhodným řešením. Uplatňovat takové pojetí – musím to znovu opakovat, ale je to bohužel to hlavní – znamená zabývat se podstatnými problémy na historické úrovni reality; formulovat tyto problémy v pojmech jim přiměřených; bez ohledu na to, jakých výšin dosahuje teorie, a bez ohledu na to, jak úmorná je práce s detaily, pak při dokončení každé fáze výzkumu formulovat řešení z makroskopického hlediska problému. Znamená to zkrátka soustředit pozornost na podstatné problémy, jejichž povaha vymezuje a určuje použité metody a koncepce i způsob jejich uplatňování. Polemika o různých názorech na „metodologii“ a „teorii“ je vedena v těsném a trvalém sepětí s těmito podstatnými problémy.

5

Pořadí problémů, jež si vědec zvolí, způsob, jak si je zformuluje, a priorita, již každému z nich přisoudí – to vše se zakládá na metodě, teorii a hodnotách, ať si to vědec uvědomuje či nikoli.

Je však nutno připustit, že mnozí pracovníci v sociální vědě nemají pohotově odpověď na důležitou otázku o pořadí svých vlastních problémů. Nepovažují to za potřebné, neboť ve skutečnosti neurčují problémy, na nichž pracují. Pro některé z nich se tak stávají pracovními problémy obtíže obyčejných lidí v jejich každodenním prostředí; jiní přijímají jako orientaci pro svou práci závažné problémy formulované oficiálně nebo neoficiálně mocenskými autoritami nebo zájmy. Naši kolegové z východní Evropy a ze Sovětského svazu o tom jistě vědí více než my, neboť u nás nikdy neexistovala politická organizace, jež by oficiálně řídila intelektuální a kulturní sféru. To však naprosto neznamená, že tento jev na Západě neexistuje, zejména ve Spojených státech. V důsledku ochotného, ba horlivého přizpůsobování se sociálních vědců může převládnout zaměření na problémy politické a ještě spíše komerční sféry.

Liberální sociologové minulosti se zabývali osobními obtížemi lidí až příliš na úrovni těchto obtíží samých; neobjasňovali při tom hodnoty, na jejichž podkladě byly problémy zjištěny, ani nerozpracovali či neporovnávali strukturální podmínky, díky nimž je bylo možno pochopit. Práce bývaly přetíženy nestrávenými fakty; vědci neměli k dispozici intelektuální techniky nutné k osvojení a klasifikaci těchto faktů, což vedlo k romantické myšlence plurality příčin. Hodnoty, jež tito liberálně zaměřeni sociální vědci předpokládali – ať již je sami zastávali či nikoli – byly nyní většinou přejaty do soustavy administrativního liberalismu státu blahobytu.

V byrokratické sociální vědě, v níž je abstraktní empiricismus nejvhodnějším nástrojem a „velká teorie“ průvodním jevem nedostatku teorie, je veškeré úsilí sociální vědy zaměřeno ke službě vládnoucím autoritám. Ani někdejší liberální praxe, ani byrokratická sociální věda se nezabývají závažnými veřejnými problémy a osobními starostmi lidí tak, aby je učinili součástí problémů sociální vědy. Intelektuální ráz a politickou použitelnost těchto škol (a v tomto případě všech sociálněvědních škol) nelze od sebe snadno oddělit; do postavení, jež nyní v sociální vědě zaujímají, je přivedlo jak jejich politické využívání, tak jejich intelektuální ráz (a jejich akademická organizace).

V klasické sociálněvědní tradici jsou závažné veřejné problémy formulovány tak, že jejich definice zahrnuje řadu konkrétních prostředí a soukromých obtíží mnoha různých jedinců; tato prostředí zase jsou součástí větších historických a sociálních struktur.

Žádný závažný veřejný problém nelze správně formulovat, nejsou-li definovány s ním související hodnoty a zjevné příznaky jejich ohrožení. Tyto hodnoty a jejich ohrožení jsou aspekty problému samého. Hodnotami klasické sociální analýzy byly vždy, jak se domnívám, svoboda a rozum. Někdy se zdá, že síly, jež je dnes ohrožují, se kryjí s hlavními tendencemi soudobé společnosti, pokud

nejsou přímo charakteristickými rysy naší epochy. Hlavní problémy sociálních výzkumů mají dnes společné to, že předmětem jejich zájmu jsou podmínky a tendence, jež se zdají ohrožovat tyto dvě hodnoty, a důsledky této hrozby pro podstatu člověka a pro průběh dějin.

Neznepokojuje mne zde však ani tak škála problémů, včetně problémů mého zájmu, jako spíše nutnost, aby sociální vědci uvažovali o naléhavých problémech, z nichž ve skutečnosti vycházejí ve své práci a ve svých plánech. Jen ve světle takových úvah mohou přesně a pečlivě zkoumat své problémy a jejich možné alternativy; jen tak mohou zůstat objektivními. Objektivita při práci v sociální vědě totiž vyžaduje neustálé úsilí přesně si uvědomovat vše, co souvisí s problémem, vyžaduje rozsáhlou a kritickou vzájemnou konfrontaci těchto úsilí. Ani s pomocí dogmatického modelu „vědecké metody“, ani ambiciózním vyhlášením „problémů sociální vědy“ nemohou vědci rozvíjet svou disciplínu skutečně plodným způsobem.

Při formulování vlastních problémů by měla být věnována výrazná pozornost naléhavým veřejným problémům a osobním obtížím lidí; ty by měly být otevřeny pro zkoumání kauzálních souvislostí mezi prostředím a sociální strukturou. Ve své formulaci problémů musíme objasnit hodnoty reálně ohrožované v těchto naléhavých veřejných problémech a soukromých obtížích, objasnit, kdo je přijímá jako hodnoty a kdo nebo co je ohrožuje. Tento úkol je mnohdy nesmírně komplikován skutečností, že ohrožené hodnoty nejsou vždy shodné s těmi, jež považují za ohrožené jednotlivci nebo celá veřejnost, nebo to přinejmenším nejsou pouze ony. Musíme si proto klást otázky tohoto druhu: Jaké hodnoty považují aktéři za ohrožené? Kdo nebo co je podle nich ohrožuje? Kdyby si byli těchto hodnot plně vědomi, byli by znepokojeni jejich ohrožením? Tyto hodnoty, pocity, důvody a obavy je naprosto nezbytné zahrnout do naší formulace problémů, neboť naděje a očekávání, jakkoli mohou být nesprávné a pochybné, jsou vlastním jádrem závažných veřejných problémů i osobních obtíží.

Navíc řešení problému, pokud existuje, musí být částečně prověřeno svou upotřebitelností při objasňování těchto závažných problémů a osobních obtíží, jež lidé zakoušejí.

Mimochodem, „základní problém“ a odpověď na něj obvykle vyžadují věnovat pozornost jak znepokojení rodí- címu se z „hloubky“ lidské individuální biografie, tak lhostejnosti vyplývající ze samé struktury určité historické společnosti. Svou volbou a formulací problémů musíme především přeměnit lhostejnost v závažný problém, stísněnost v osobní starost jednotlivců. Za druhé musíme tyto problémy a starosti zahrnout do své formulace problému. V obou fázích se musíme snažit dotyčné hodnoty a hrozby definovat tak jednoduše a přesně, jak jen lze, a pokusit se uvést je do vzájemné souvislosti.

Každá správná „odpověď“ na problém bude zase obsahovat přehled strategických bodů pro zákrok, „pák“, jimiž může být struktura zachována, nebo pozměněna, a určení těch, kdo jsou v takovém postavení, že mohou zakročit, ale nečiní tak. Existuje mnohem více momentů souvisejících s formulováním problémů, chtěl jsem je však zde pouze nastínit.

7 Rozmanitost lidstva

Podrobil jsem dosti obšírné kritice řadu převládajících tendencí v sociální vědě. Nyní bych se chtěl zabývat pozitivnějšími, programatickými myšlenkami, jež tato věda nabízí. Je možné, že sociální věda prochází nyní obdobím zmatení, avšak je lépe tohoto zmatení využít než nad ním truchlit. Snad je chorá, avšak uznání této skutečnosti může a mělo by být považováno za výzvu k diagnóze a za příznak nadcházejícího uzdravení.

1

Sociální věda se vlastně zabývá rozmanitostí lidského rodu, zahrnující všechny světy a prostředí, v nichž lidé žili, žijí a budou žít. Tyto světy zahrnují primitivní pospolitosti, jež se, pokud víme, za tisíce let jen málo změnily, ale i mocné říše, které se náhle pozvedly k mohutnosti. Byzanc a Evropa, stará Čína a antický Řím, Los Angeles a říše Inků – všechny tyto lidem známé světy jsou dnes předmětem našeho zkoumání.

V těchto světech existují osamělé osady, nátlakové skupiny, chlapecké gangy a Navahové na naftových polích, vojenské letectvo připravené zničit velká města, policisté na obchůzce, důvěrné kroužky i široká veřejnost, zločinecké gangy, davy na křižovatkách a náměstích večerních měst, děti indiánského kmene Hopi, obchodníci s otroky v Arábii, politické strany v Německu, společenské třídy v Polsku, mennonitské školy, choromyslní v Tibetu, síť rozhlasových stanic obepínající celý svět. Příslušníci různých ras a etnických skupin se setkávají v kinech či jsou přísně segregováni; manželé se milují či nenávidí; jsou obsazeny tisíce míst v obchodě i průmyslu, ve vládních úřadech i v obecních správách různých zemí. Denně se uskuteční

milióny drobných obchůdků a všude existuje více „malých skupin“, než kolik jich vůbec můžeme napočítat.

Rozmanitost lidského rodu zahrnuje i mnoho individuálních lidských bytostí, jimiž se musí sociologická imaginace zabývat a snažit se je pochopit. Indický bráhmaň z roku 1850 v ní stojí vedle farmáře-pionýra z Illinois, britský gentleman z osmnáctého století vedle australského domorodce, čínského rolníka z doby před několika stáletími, soudobého bolivijského politika, feudálního rytíře z Francie, anglické sufražetky za hladové stávkou v roce 1914, hollywoodské hvězdičky a římského patricijce. Psát o „člověku“ znamená psát o všech těchto mužích a ženách – o Goethovi stejně jako o mladém děvčeti odnaproti.

Sociální vědec se snaží porozumět rozmanitosti lidstva a nalézt v ní určitý řád, avšak uvážíme-li její šíři a hloubku, můžeme se zeptat: Je to vůbec možné? Není snad zmatení v sociálních vědách nevyhnutelným odrazem skutečnosti, kterou se vědci této oblasti snaží zkoumat? Podle mne není tato rozmanitost tak „neuspořádaná“, jak naznačuje pouhý výčet jejich jednotlivých prvků, a snad ani ne tak neuspořádaná, jak by se dalo soudit podle seznamu přednášek na univerzitách. Řád stejně jako neuspořádanost je relativní: Porozumět člověku a společností znamená zkoumat je z různých hledisek, jež musí být natolik jednoduchá, aby umožnila pochopení, avšak natolik obsažná, aby zahrnovala celou šíři i hloubku rozmanitosti lidského rodu. Úsilí o nalezení takových hledisek je jednou z hlavních a trvalých snah sociální vědy.

Každé takové hledisko se ovšem opírá o řadu otázek a hlavních otázek sociálních věd (jež jsem naznačil v první kapitole) se snadno vynořují v mysl, jež má pevnou orientující koncepci sociální vědy jako zkoumání biografie, historie a problémů vyplývajících z jejich protínání v sociální struktuře. Zkoumat tyto problémy a porozumět přítomné rozmanitosti lidského rodu vyžaduje, aby naše činnost měla trvalý a těsný vztah k rovině historické reality – a k jejímu

významu pro jednotlivé muže a ženy. Naším cílem je definovat tuto realitu a odhalit tyto významy; z tohoto hlediska jsou také formulovány problémy klasické sociální vědy a takto jsou porovnávány závažné veřejné problémy a osobní obtíže lidí obsažené v těchto problémech. Vyžaduje to, abychom usilovali o plně komparativní pochopení sociálních struktur, jež vznikly a jsou dnes součástí světových dějin. Vyžaduje to, aby mikroprostředí byla vybírána a zkoumána jako součást velkých historických struktur; abychom se vyhýbali svévolnému tříštění akademických pracovišť; abychom svou práci neustále zaměřovali podle témat a především podle problémů; abychom přitom brali v úvahu perspektivy a ideje, materiál a metody ze všech vhodných studií o člověku jako aktéru dějin.

V minulosti věnovali sociální vědci největší pozornost politickým a ekonomickým, ale i vojenským, příbuzenským, náboženským a výchovným institucím. Taková klasifikace podle objektivních funkcí, jež tyto instituce plní, je až podezřele jednoduchá, ale přitom stále užitečná. Pochopíme-li vzájemný vztah těchto oblastí, pochopíme i „sociální strukturu“ společnosti, která právě v obvyklém pojetí tohoto pojmu je sestavou institucí klasifikovaných podle jejich funkcí ve společnosti. V takovém pojetí je to nejobsažnější jednotka, s níž sociální vědci pracují. Jejich cílem v nejširším smyslu je tudíž pochopit všechny typy sociálních struktur, pochopit ji v jejích jednotlivých složkách i v její totalitě. Termín „sociální struktura“ bývá definován různě, pro týž pojem jsou používány i jiné termíny, avšak máme-li na mysli rozlišování mezi prostředím a strukturou a současně pojem instituce, nebude jistě nikoho, kdo by neuznal myšlenku „sociální struktury“, narazí-li na ni ve své práci.

2

V naší době jsou sociální struktury organizovány obvykle v rámci politického státního zřízení. V podmínkách moci

a v mnoha jiných souvislostech je dnes nejobsažlejší sociální strukturou národní stát. Tato forma nyní ve světě převládá a je nejdůležitější skutečností v životě každého člověka. Národní stát v různém stupni a různým způsobem rozštěpil a opět spojil „civilizace“ a kontinenty. Rozsah tohoto procesu a stupeň jeho vývoje jsou hlavními klíči k pochopení moderní společnosti a lidských dějin vůbec. V rámci národních států jsou nyní organizovány politické a vojenské, kulturní a ekonomické prostředky rozhodování a moci; všechny instituce a konkrétní prostředí, v nichž většina lidí prožívá svůj veřejný i soukromý život, jsou organizovány v některém národním státě.

Sociální vědci se ovšem nezabývají pouze studiem národních sociálních struktur, neboť národní stát je většinou pouze rámcem, v němž jsou formulovány problémy menších i větších jednotek. Ostatní „jednotky“ jsou pak nejnázve chápány jako „prenacionální“ nebo „postnacionální“. Národní jednotky mohou „patřit“ k jedné „civilizaci“, což obvykle znamená, že jejich náboženské instituce patří k tomu či onomu „světovému náboženství“. Tyto a četné jiné fakty „civilizace“ mohou naznačit způsoby, jak srovnávat existující rozmanitost národních států. Avšak například Toynbeeho pojetí „civilizací“ se mi zdá příliš rozplízlé a nepřesné, než aby mohly být základními jednotkami, „ujasněnými oblastmi bádání“ sociálních věd.

Zvolíme-li za výchozí pracovní jednotku národní sociální strukturu, získáme vhodnou úroveň obecnosti: umožňuje nám to nezříkat se vlastních problémů a navíc obsáhnout i strukturální síly související zjevně s mnoha detaily i potížemi v činnosti lidí. Volba národní sociální struktury nám navíc umožňuje zabývat se hlavními problémy veřejného zájmu, neboť právě v rámci národních států a mezi nimi jsou dnes pevně organizovány – v dobrém či ve zlém – účinné, a tím do jisté míry průběh dějin ovlivňující mocenské prostředky.

Je ovšem pravda, že všechny národní státy nemají stejný vliv na průběh dějin. Některé z nich jsou tak malé a závislé

na jiných, že procesy uvnitř nich lze pochopit pouze v souvislosti s působením velmocí. To je však pouze další problém objevující se při užitečné klasifikaci našich jednotek - států - a při jejich nezbytně komparativním studiu. Je také pravda, že všechny národní státy na sebe vzájemně působí a některá jejich uskupení jsou výsledkem působení obdoby tradic. To však platí o každé větší jednotce, jež by mohla být předmětem našeho zkoumání. Přitom zejména od první světové války získaly životaschopné národní státy vyšší stupeň nezávislosti.

Většina ekonomů a politologů považuje samozřejmě za svou základní jednotku národní stát; i když se zabývají „mezinárodní ekonomikou“ nebo „mezinárodními vztahy“, musí tak činit v souvislosti s různými konkrétními národními státy. Kulturní antropologie je ovšem svými podmínkami a svou praxí předurčena zkoumat společnost nebo „kulturu“ jako „celek“; pokud se zabývá soudobými společnostmi, snaží se s různým úspěchem chápat národy jako celky. Avšak pro sociology, či přesněji pro výzkumné techniky, kteří nemají pevnou představu o sociální struktuře, je stát příliš velkou a nejasnou jednotkou. Je to zřejmě důsledek jejich záliby ve „sběru dat“, který lze méně nákladně provozovat pouze v malých jednotkách. To ovšem znamená, že volba jednotek u nich nevyplývá z problémů, jež si vybírají ke zkoumání, ale že naopak problémy i jednotky jsou determinovány zvolenými metodami.

V jistém smyslu je celá tato kniha polemikou proti této předpojatosti. Domnívám se, že pro většinu sociálních vědců, jakmile přistoupí seriózně ke zkoumání významného problému, je velmi obtížné formulovat jej v mezích jednotky menší než národní stát. To platí pro výzkumy stratifikace a hospodářské politiky, veřejného mínění a podstaty politické moci i volného času. Ani problémy místní samosprávy nelze správně formulovat izolovaně od celostátního rámce. Národní stát jako jednotka zkoumání poskytuje tudíž bohatý empirický materiál, jenž je k dispozici každému zkušenému pracovníku v sociální vědě.

3

Myšlenka sociální struktury, spolu s tvrzením, že je obecně použitelnou jednotkou sociálních věd, je historicky nejtěsněji spjata se sociologií a sociologové byli jejími klasickými představiteli. Tradičním předmětem sociologie i kulturní antropologie byla společnost jako celek nebo, jak říkají antropologové, „kultura“. Co je konkrétně „sociologické“ ve zkoumání jakéhokoli dílčího rysu společnosti jako celku, je snaha vztahovat tento rys k jiným rysům, aby se došlo k pochopení celku. Sociologická imaginace, jak jsem se zmínil, je do značné míry výsledkem výcviku v takovémto snažení. Dnes se však takový přístup a taková praxe zdaleka neomezují pouze na sociologii a kulturní antropologii. Co bylo kdysi v těchto disciplínách perspektivou, stalo se dnes v sociálních vědách přinejmenším vážnou praxí, jakož i cílevědomou snahou.

Kulturní antropologii v její klasické tradici i v dnešní vývojové fázi nepovažují za zásadně odlišnou od sociologických výzkumů. Dokud byly k dispozici jen nečetné nebo vůbec žádné studie o soudobých společnostech, museli antropologové sami sbírat materiál o preliterárních společnostech na vzdálených místech. Ostatní sociální vědy, zejména historiografie, demografie a politická věda, byly od svého vzniku odkázány na zachovaný dokumentární materiál společností používajících písmo. Tato skutečnost způsobila oddělení těchto disciplín. Nyní však jsou ve všech sociálních vědách používány nejrůznější „empirické výzkumy“, jejichž techniky byly nejvíce rozvinuty v psychologii a sociologii v souvislosti s výzkumem historických společností. V poslední době ovšem i kulturní antropologové zkoumali rozvinuté pospolitosti, a dokonce národní státy, často ze značného odstupů, a sociologové a ekonomové se zase zabývali „zaostalými národy“. V metodách a ve vymezení předmětu dnes neexistuje nic, co by skutečně odlišovalo kulturní antropologii od ekonomie nebo sociologie.

Ekonomie a politická věda se většinou zaměřovaly na speciální institucionální oblasti sociální struktury. O „ekonomice“ a o „státu“ byly vybudovány – spíše zásluhou ekonomů nežli politologů – „klasické teorie“, jež přetrvaly po celé generace. Tito vědci vytvořili zkrátka modely, přičemž politologové (společně se sociology) si tradičně uvědomovali toto vytváření modelu slaběji nežli ekonomové. Klasická teorie je ovšem spojením koncepcí a předpokladů, z nichž jsou odvozovány závěry a zobecnění; ty jsou pak porovnávány s různými empirickými výpověďmi. Přitom jsou koncepce, postupy a dokonce i otázky přinejmenším implicitně kodifikovány.

Potud je to v pořádku. Avšak existují dvě tendence (platí to o ekonomii určitě, o politické vědě a o sociologii do jisté míry) ke snižování významu formálních modelů státu a ekonomiky, jež mají jasné, tj. formální – a do značné míry vzájemně se vylučující – hranice: 1. ekonomický a politický vývoj tzv. rozvojových zemí; 2. tendence forem „politické ekonomie“ dvacátého století – totalitních i formálně demokratických. Pro pozorné teoretiky ekonomie a pro všechny sociální vědce hodné tohoto jména byly důsledky druhé světové války současně ničivé i plodné.

„Teorie cen“ jako teorie pouze ekonomická může být logicky přesná, avšak nemůže být empiricky správná. Vyžaduje vzít v úvahu řízení velkých podniků a úlohu rozhodovatelů uvnitř nich a mezi nimi; věnovat pozornost psychologii očekávání cen a zejména mezd; tvorbě cen ze strany menších obchodních kartelů, přičemž je třeba znát mentalitu jejich ředitelů atd. Podobně k pochopení „úrokové míry“ je často nutná znalost oficiálních i osobních vztahů mezi bankéři a úředníky vlády, jakož i znalost neosobních ekonomických mechanismů.

Domnívám se, že pro všechny badatele v sociálních vědách není jiné cesty než zapojit se do sociální vědy, jež se musí stát plně komparativní vědou; to je dnes, jak se domnívám, velmi silný společenský zájem. Komparativní práce – teoretická i empirická – je dnes nejslibnější cestou

k rozvíjení sociální vědy a může se nejlépe uskutečňovat v rámci sjednocené sociální vědy.

4

Každá sociální věda zesiluje během svého vývoje své interakce s ostatními vědami. Předmětem ekonomie se znovu stává to, čím byla na počátku – „politická ekonomie“, která je stále více chápána jako součást celkové sociální struktury. Ekonom John Galbraith je právě tak politologem jako Robert Dahl nebo David Truman; jeho práce o soudobé struktuře amerického kapitalismu je ve skutečnosti právě tak sociologickou teorií politické ekonomie jako Schumpeterovy názory na kapitalismus a demokracii nebo názory Earla Lathama na skupinovou politiku. Harold D. Lasswell, David Riesman nebo Gabriel Almond jsou právě tak sociology nebo psychology jako politology. Jsou uvnitř i vně sociálních věd, a tak je tomu i u všech ostatních. Ovládně-li vědec některou z těchto „oblastí“, je nucen vkročit i do hájemství těch druhých, tj. do sféry toho všeho, co náleží ke klasické tradici. Může se samozřejmě specializovat na jednu institucionální oblast, avšak jakmile obsáhne vše, co je v ní podstatného, chce pochopit její místo v celé sociální struktuře, a tím i její vztahy k ostatním institucionálním oblastem; vždyť, jak se ukazuje, její veškerá realita se do jisté míry skládá z těchto vztahů.

Tváří v tvář velké rozmanitosti sociálního života ovšem nelze předpokládat, že sociální vědci si svou práci rozdělili racionálně. Především, každá disciplína sociálních věd vyrostla z vlastních potřeb a jako reakce na zcela konkrétní požadavky a podmínky; žádná z nich nebyla vyvinuta jako část nějakého celkového plánu. Za druhé ovšem existují četné rozdíly v názorech na vztahy mezi těmito disciplínami a na vhodný stupeň specializace. Rozhodující však je, že tyto rozdíly lze dnes považovat spíše za skutečnosti týkající se akademického života než za intelektuální obtíže,

a jak se domnívám, i akademický aspekt nyní ustupuje do pozadí a ztrácí svůj význam.

Z intelektuálního hlediska je dnes podstatná skutečnost, že přechody mezi disciplínami jsou dnes stále plynulejší, že koncepce snadněji přecházejí z jedné disciplíny do druhé. Existuje několik pozoruhodných případů kariér založených výhradně na ovládnutí slovníku jednoho oboru a na jeho dovedném používání v tradiční sféře jiného oboru. Specializace existuje a bude existovat i nadále, avšak nikoli v rámci víceméně náhodně vytvořených disciplín, jak je známe dnes. Bude se soustřeďovat kolem určitých problémů, k jejichž řešení je nutná intelektuální výzbroj příslušející tradičně několika disciplínám. Všichni sociální vědci stále častěji užívají podobných koncepcí a metod.

Každá ze sociálních věd byla formována svým vnitřním intelektuálním vývojem; při tom byla rozhodně ovlivňována i institucionálními „náhodami“, jak o tom svědčí skutečnost, že v hlavních západních zemích vznikla každá z nich rozdílnými cestami. Tolerance nebo lhostejnost ze strany již zavedených disciplín, tj. filosofie, historiografie a humanitních disciplín, často podmiňovaly sféru působení sociologie, ekonomie, kulturní antropologie, politické vědy a psychologie. Na některých vysokých školách tolerance nebo intolerance rozhodovala vůbec o existenci sociálních věd s vlastními katedrami. Například v Oxfordu a Cambridgi „katedry sociologie“ neexistují.

Nebezpečí, že dělení sociální vědy podle dělení vysokých škol bude bráno příliš vážně, spočívá na průvodním předpokladu, že politické, ekonomické a jiné společenské instituce jsou autonomní systémy. Jak jsem naznačil, tento předpoklad ovšem byl a je používán k budování „analytických modelů“, které jsou často velmi užitečné. Tak jak jsou zobecněny a petrifikovány v katedrách vysokých škol, odpovídají však klasické modely „státu“ a „hospodářství“ přibližně struktuře Anglie a zejména Spojených států na počátku devatenáctého století. Z historického hlediska je nutno ekonomii a politickou vědu jako speci-

ální disciplíny do jisté míry interpretovat jako historické fáze moderního západního světa, v němž každý institucionální řád byl považován za autonomní. Je však jasné, že model společnosti sestávající z autonomních institucionálních řádů není jediný možný model vhodný pro práci v sociální vědě. Tento jeden model si nemůžeme zvolit za vhodnou základnu pro celou naši dělbu intelektuální práce. Pokud si to uvědomíme, bude to jedním z impulsů vedoucích ke sjednocení sociálních věd. Velmi aktivní fúze několika oborů politické vědy a ekonomie, kulturní antropologie a historiografie, sociologie a přinejmenším jedné významné části psychologie již probíhá v oblasti přípravy učebních plánů a plánování výzkumů.

Intelektuální problémy vyplývající z jednoty sociálních věd souvisí především se vzájemnými vztahy institucionálních řádů – politického a ekonomického, vojenského a náboženského, rodiny a výchovy – v daných společnostech a obdobích; jsou to, jak jsem již řekl, důležité problémy. Četné praktické problémy vyplývající z pracovních vztahů mezi sociálními vědami souvisí s přípravou učebních plánů a akademickou kariérou vědců, s jistým zmatením jazyků a se zavedeným trhem pracovních příležitostí pro absolventy vysokých škol každého z těchto oborů. Velkou překážkou společné práce v sociální vědě jsou jednooborově zaměřené úvodní učebnice. Právě učebnice spíše než ostatní intelektuální produkce ovlivňují to, zda dojde k integraci, nebo k vymezování „oblastí“. Těžko si lze představit méně vhodnou scénu. Avšak velkoobchod s učebnicemi má velký zájem na jejich výrobě, i když autoři či čtenáři přitom vyjdou zkrátka. Společně s integrací učebnic probíhají pokusy integrovat sociální vědy spíše v koncepcích a metodách než v problémech a tématech. Představa oddělených „oblastí“ je tudíž založena spíše na staniolových „pojmech“ než na železných problémových oblastech. Tyto pojmy je však přesto obtížné překonat a nevím, jestli se to podaří. Je tu však naděje, že jisté strukturální tendence uvnitř akademických disciplín postupně

zvítězí nad těmi, kteří – často zabarikádování a tvrdošijní – setrvávají v zajetí své specializace.

Mnozí nezávislí badatelé v sociálních vědách si mezitím jistě uvědomují, že ve „svých vlastních disciplínách“ mohou nejlépe dosáhnout svých cílů tím, že přijmou explicitně za své obecné orientační úkoly sociální vědy. Nezávislý vědec dnes může zcela ignorovat „náhodný“ vývoj kateder, zvolit a vyvářet si vlastní specializaci bez ohledu na jejich rámec. Má-li zdravý smysl pro významné problémy a je-li vášnivě soustředěn na jejich vyřešení, je často nucen zvládnout i myšlenky a metody, jež vznikly v jedné nebo několika jiných disciplínách. Žádná specializace sociálních věd mu nebude v intelektuálním smyslu uzavřena. Uvědomí si také, že ve skutečnosti „dělá“ sociální vědu, ne pouze jednu z jejích disciplín, a že tudíž nezáleží na tom, jakou dílčí oblastí společenského života se nejvíce zabývá.

Často se tvrdívá, že nelze mít encyklopedické znalosti a nebyť přitom diletantem. Nevím, je-li to pravda, ale je-li tomu tak, nelze získat alespoň něco z encyklopedického ducha? Je zcela nemožné skutečně zvládnout všechny materiály, pojmy, metody všech disciplín. Navíc pokusy „integrovat sociální vědy“ „překladem pojmů“ nebo detailní interpretací materiálu jsou obvykle zcela nesmyslné; to platí i pro cykly přednášek na téma „obecná sociální věda“. Podobné zvládnutí, překládání, interpretace nebo přednášky nejsou to, co je myšleno pod pojmem „jednota sociálních věd“.

Je tím míněno toto: Formulovat a vyřešit jakýkoli významný problém naší doby vyžaduje vybrat materiál, koncepce a metody z více než jedné disciplíny. Sociální vědec nemusí „ovládnout obor“, aby se dostatečně seznámil s jeho materiálem a perspektivami a využil jich při objasňování problémů, jež ho zajímají. Specializace by měla mít spíše formu soustředění na aktuální „problémy“ než dodržování akademických hranic. Zdá se mi, že se to nyní děje.

8 Využívání historie

Sociální věda se zabývá biografií, historií a jejich protínáním v rámci sociální struktury. Tyto tři prvky jako souřadnice pro důkladné studium člověka byly hlavní platformou, z níž jsem kritizoval několik soudobých sociologických škol, jejichž přívrženci se vzdali klasické tradice. Problémy naší doby, zahrnující nyní problém skutečné podstaty člověka, nelze správně formulovat bez trvalého uplatňování názoru, že osou výzkumů o společnosti je historie, a bez uznání nutnosti dále rozvíjet psychologii člověka, jež je sociologicky podložena a historicky relevantní. Bez využívání historie a bez historického přístupu k psychologickým otázkám nemůže sociální vědec správně formulovat problémy, jež by se dnes měly stát orientačními body jeho činnosti.

1

Únavná diskuse o tom, zda historiografie má či nemá být považována za sociální vědu, není ani důležitá, ani zajímavá. Výsledek záleží zjevně na tom, o jakých historických nebo sociálních vědcích hovoříte. Někteří historikové zjevně hromadí domnělé fakty a chtějí se vyhnout jejich „interpretaci“; zabývají se, často plodně, některým úsekem dějin a vzpěčují se zařadit jej do širších souvislostí. Někteří stojí nad dějinami zahloubání – často plodně – v transhistorických vizích nadcházející záhuby nebo slávy. Historiografie jako disciplína vybízí nejen k „dolování“ detailů, ale podněcuje i k širšímu pohledu, který by zapojil hlavní události epochy do vývoje sociálních struktur.

Snad nejvíce historiků se snaží „prověřit fakty“ nutně k pochopení historické přeměny společenských institucí a interpretovat je, obvykle popisným způsobem. Četní

historikové navíc neváhají zahrnout do svých výzkumů všechny oblasti společenského života. Jejich optika je tedy optikou sociální vědy, ačkoli se jako jiní sociální vědci mohou specializovat na politické či hospodářské dějiny nebo na dějiny idejí. Pokud historikové zkoumají typy institucí, mají tendenci zdůrazňovat změnu v čase a pracovat nekomparativním způsobem, zatímco sociální vědci při zkoumání typů institucí postupují spíše komparativně než historicky. Jde však jistě pouze o rozdíl v důrazu nebo ve specializaci v rámci společného úkolu.

Mnozí američtí historikové jsou dnes velmi ovlivněni koncepcemi, problémy a metodami několika sociálních věd. Barzun a Graff nedávno naznačili, že „sociální vědci neustále vybízejí historiky, aby modernizovali své techniky“, neboť sociální vědci jsou příliš zaměstnaní, takže nemají čas „číst historii“ a „nepoznávají svůj vlastní materiál, je-li podán jiným způsobem“.¹

V každém historickém díle je ovšem více metodologických problémů, než se historikům vůbec zdá. Někteří z nich však dnes sní ani ne tak o metodách jako spíše o epistemologii, a to způsobem, jenž může skončit jediné ústupem od historické reality. Vliv jistých druhů „sociální vědy“ na některé historiky je často velmi nešťastný, není však dosud tak silný, aby bylo nutno věnovat mu zde větší pozornost.

Nejvyšším úkolem historika je uchovat správný letopis lidstva. To je však ve skutečnosti až zrádně jednoduché vytyčení cíle. Historik je organizovanou pamětí lidstva a tato paměť jako psaná historie je velmi poddajná. Mění se, často velmi drasticky, od jedné generace historiků ke druhé – a je tomu tak nejen proto, že zevrubnější výzkum přinesl nové údaje a dokumenty. Mění se také v důsledku změny zájmů a běžného rámce, v němž je psaná historie vytvářena. Jsou to kritéria výběru z nesčetných existujících

¹ Jacques Barzun a Henry Graff, *The Modern Researcher*, New York, Harcourt, Brace, 1957, s. 221.

faktů a současně kritéria interpretace jejich smyslu. Historik se nemůže vyhnout výběru faktů, ačkoli se může pokusit zastřít to vychytralou a opatrnou interpretací. Nepotřebujeme Orwellovo tvůrčí vcítění, abychom poznali, jak snadno lze deformovat historii jejím neustálým přepisováním, ačkoli jeho dílo 1984 to dramaticky zdůraznilo, a doufejme, že některé naše kolegy historiky řádně vyděsilo.

Všechna tato úskalí historikovy práce činí z historiografie jednu z teoreticky nejnáročnějších humanitních disciplín, což je ve světle klidné nevědomosti některých historiků tím působivější, byť také poněkud zneklidňující. Domnívám se, že kdysi existovala období, jejichž strnulá a monolitická perspektiva dovolovala žít v blahé nevědomosti o tématech považovaných za samozřejmá. Naše doba je však jiná; nemají-li historikové „teorii“, mohou snad opatrovat materiál pro psaní historie, avšak nemohou ji sami psát. Mohou snad být zajímaví, nemohou však vést správné zápisy. Tento úkol nyní vyžaduje soustředit explicitní pozornost na mnohem více než na „fakty“.

Produkcí historiků lze považovat za velkou zásobárnu materiálu, nepostradatelnou pro všechny sociální vědy – to je myslím správný a plodný názor. Historiografie jako disciplína je také často považována za souhrn všech sociálních věd – byť jen ze strany několika pobloudilých „humanistů“. Mnohem důležitější než tyto dva názory je myšlenka, že každá sociální věda, nebo lépe řečeno každá promyšlená sociální studie, vyžaduje, aby její koncepce měla historickou dimenzi a aby se v ní bohatě využíval historický materiál. Tato jednoduchá představa je hlavní myšlenkou, již chci nyní obhajovat.

Nejdříve bychom se snad měli zabývat jednou častou námitkou proti užívání historického materiálu v sociálních vědách: prý není dost přesný, nebo dokonce dost známý, aby ho bylo možno co do upotřebitelnosti srovnávat s lépe ověřeným a přesnějším materiálem soudobým. Tato námitka samozřejmě míří k velmi obtížnému problému

sociálních výzkumů, platí však pouze tehdy, omezujeme-li druh přípustných informací. Jak jsem již dokazoval, při sociální analýze v duchu klasické tradice by měly být a vždy byly nejvyšším zřetelem spíše požadavky vlastního problému než omezení daná jakoukoli strnulou metodou. Uvedená námitka je navíc relevantní jen ve vztahu k určitým problémům a lze ji ve skutečnosti mnohdy také obrátit: V případě četných problémů můžeme získat správné informace *pouze* o minulosti. Existence státního i neoficiálního tajemství a rozsáhlé využívání public relations jsou skutečnosti, které je dnes jistě nutno vzít v úvahu, posuzujeme-li spolehlivost informací o minulosti a současnosti. Tato námitka je pouze jinou verzí metodologických omezení a často rysem ideologie „nevědomosti“ těch, kdo jsou politicky neteční.

2

Důležitější než to, do jaké míry jsou historikové sociálními vědci nebo jak by měli jednat, je ještě spornější otázkou, zda samy sociální vědy nejsou historickými disciplínami. Mají-li sociální vědci splnit své úkoly nebo je alespoň správně vytyčit, musí využívat historického materiálu. Nepředpokládáme-li nějakou transhistorickou teorii o podstatě dějin nebo názor, že člověk ve společnosti je nehistorickou entitou, lze se domnívat, že žádná sociální věda nemůže existovat mimo historii. Každá sociologie hodná toho jména je „historickou sociologií“. Je to podle skvělého výroku Paula Sweezyho snaha psát „přítomnost jako historii“. Zde je několik důvodů pro takový důvěrný vztah historie a sociologie:

1. Už sama naše formulace toho, co má být vysvětleno, vyžaduje větší rámec, který lze získat pouze znalostí historické rozmanitosti lidské společnosti. Jestli na stejnou otázku, například po vztazích mezi formami nacionalismu a typy militarismu, musí být dána nestejná odpověď podle

toho, jaká společnost a v jakém období tuto otázku klade, znamená to, že sama otázka musí být mnohdy přeformulována. Potřebujeme rozmanitost, již nám poskytuje historie, dokonce už jen proto, abychom mohli správně klást sociologické otázky, spíše než abychom na ně mohli odpovídat. Naše odpovědi nebo vysvětlení mají často, ne-li obvykle, formu srovnání. Musíme srovnávat, abychom pochopili základní podmínky čehokoli, čemu se snažíme porozumět, ať již jde o formy otroctví, o konkrétní podoby zločinu, o typy rodin, vesnické pospolitosti nebo kolektivního hospodaření v zemědělství. Musíme pozorovat všechny jevy, o něž se zajímáme, za nejrůznějších okolností, jinak jsme omezeni na jejich povrchní popis.

Chceme-li se dostat nad pouhý popis, musíme zkoumat celou dostupnou šíři sociálních struktur – jak historických, tak současných. Nevezmeme-li ji dostatečně v úvahu (což ovšem neznamená zabývat se všemi existujícími případy), nemohou být naše tvrzení empiricky adekvátní a pravidelnosti nebo možné vztahy mezi několika aspekty společnosti nelze jasně odhalit. Historické typy jsou prostě velmi důležitou součástí předmětu našeho zkoumání, jsou také nezbytné k jeho vysvětlení. Vyloučit z našeho zkoumání podobné materiály, tj. záznamy o všem, co lidé vytvořili a čím se stali, by bylo jako snažit se zkoumat proces zrození a ignorovat přitom mateřství.

Omezíme-li se při studiu na jednu národní jednotku jedné soudobé společnosti (obvykle západní), můžeme sotva doufat, že zachytíme mnoho skutečně podstatných rozdílů mezi lidskými typy a společenskými institucemi. Tato obecná pravda má pro práci v sociální vědě poněkud specifický význam: V klíčovém okamžiku může být v určité společnosti tolik společných jmenovatelů víry, hodnoty či institucionální formy, že ať je naše zkoumání jakkoli detailní a exaktní, nenalezneme v daném okamžiku v dané společnosti mezi lidmi a institucemi skutečně významné rozdíly. Výzkumy jednoho prostředí v jednom čase ve skutečnosti často předpokládají či implikují homogenitu,

jež – i kdyby byla skutečností – by měla být sama považována za problém. Není možné jej úspěšně zredukovat, jak se často stává v běžné výzkumné praxi, na problém procedury výběrového šetření, ani formulovat jako problém týkající se jednoho okamžiku a jednoho prostředí.

Zdá se, že společnosti se liší mírou variability konkrétních jevů v nich právě tak jako, v obecnějším smyslu, stupněm své sociální homogenity. Morris Ginsberg poznamenal, že jestli předmět našeho zkoumání „vykazuje dostatek individuálních variant uvnitř téže společnosti nebo v témž časovém období, je možné odhalit skutečné vztahy, aniž vyjdeme za rámec této společnosti nebo tohoto období“.² To bývá mnohdy pravda, obvykle však není zcela jisté, zda to lze prostě předpokládat. Abychom poznali, je-li to pravda nebo ne, musíme často projektovat své výzkumy jako srovnávání sociálních struktur. Správný postup obvykle vyžaduje, abychom využili rozmanitosti, již nám poskytuje historie. Problém sociální homogenity nelze – ani v soudobé masové společnosti, ani naopak ve společnosti tradiční – vůbec správně formulovat, natož správně řešit, nesrovnáváme-li soudobé společnosti se společnostmi historickými.

Bez takového srovnávání nelze například objasnit význam klíčových témat politické vědy, jako jsou „veřejnost“ a „veřejné mínění“. Nerozšíříme-li při studiu svůj záběr, odsuzujeme se tím k povrchním a zavádějícím závěrům. Nedomnívám se například, že by někdo mohl polemizovat s tvrzením, že politická lhostejnost je jednou z hlavních skutečností politického života v současných západních společnostech. Avšak v nekomparativních a nehistorických výzkumech „politické psychologie voličů“ nenalezneme dokonce ani klasifikaci „voličů“ – neboli „politických lidí“ –, jež by reálně brala v úvahu tuto lhostejnost. Přitom historicky konkrétní představu o této

² Morris Ginsberg, *Essays in Sociology and Social Philosophy*, sv. II, London, Heinemann, 1956, s. 39.

politické lhostejnosti, spíše než o jejím významu, nelze formulovat s pomocí obvyklých pojmů volebních výzkumů.

Říci o rolnických předprůmyslové éry, že jsou „politicky lhostejní“, nemá stejný význam, jako řekneme-li totéž o člověku moderní masové společnosti. Za prvé význam politických institucí pro způsob života a pro jeho podmínky je v těchto dvou typech společnosti zcela rozdílný. Za druhé se v nich liší i formální příležitost stát se politicky angažovaným. A konečně ani očekávání politické zainteresovanosti, vyvolané celým vývojem buržoazní demokracie v moderním západním světě, v předprůmyslovém světě neexistovala. Pochopit „politickou lhostejnost“, vysvětlit ji a porozumět jejímu významu pro moderní společnost vyžaduje vzít v úvahu zcela různé typy a podmínky této lhostejnosti, k čemuž je nutné zkoumat historické a komparativní materiály.

2. Ahistorické výzkumy obvykle tíhnou ke statickému nebo časově velmi ohraničenému zkoumání omezených prostředí. To lze konečně očekávat, neboť větší struktury si snadněji uvědomujeme, když se mění, a tyto změny si spíše uvědomíme, rozšíříme-li svůj záběr na přiměřené rozpětí historického času. Možnost porozumět tomu, jak na sebe navzájem působí menší prostředí a větší struktury a možnost porozumět širším příčinám působícím v těchto omezených prostředích od nás vyžaduje, abychom se zabývali historickým materiálem. Uvědomění si struktury, ve všech významech tohoto ústředního pojmu, jakož i správná formulace potíží a problémů omezených prostředí, vyžaduje, abychom uznali a v praxi aplikovali sociální vědy jako historické disciplíny.

Historický přístup nejenže zvyšuje naše možnosti uvědomit si strukturu, ale ani jednoduché společnosti, byť statické, nelze porozumět bez využití historického materiálu. Obraz jakékoli společnosti je obraz historicky konkrétní. To, co Marx nazýval „principem historické konkrétnosti“, je v jednom svém významu vodítkem: každá společnost

musí být pochopena v podmínkách konkrétního období, v němž existuje. Ať již definujeme toto „období“ jakkoli, vytvářejí instituce, ideologie a typy mužů a žen převládající v daném období jedinečný vzorec. To neznamena, že takový historický typ nelze srovnávat s jinými, nebo že dokonce tento vzorec lze pochopit pouze intuitivně. Znamená to však – a to je druhý význam zmíněného principu –, že uvnitř tohoto historického typu dochází k určitému konkrétnímu druhu protínání různých mechanismů změny. Právě těmto mechanismům, jež Karl Mannheim podle Johna Stuarta Milla nazýval „principia media“, chce porozumět sociální vědec zabývající se sociální strukturou.

Dřívější sociální teoretici se snažili formulovat neměnné zákony společnosti – zákony, jež by platily ve všech společnostech, stejně jako abstraktní postupy přírodních věd vedly k odhalení zákonů, které omezily kvalitativní rozmanitost „přírody“. Domnívám se, neexistuje žádný takový transhistorický „zákon“ formulovaný sociálním vědcem, což ovšem nesmí být vztahováno na konkrétní strukturu určité epochy. Ostatní „zákony“ se nakonec ukázaly být prázdnými abstrakcemi nebo nejasnými tautologiemi. „Sociální zákonitosti“ nebo dokonce „pravidelnosti“ mají význam pouze jako „principia media“, jež lze odhalit, nebo chcete-li, zkonstruovat pro určitou sociální strukturu v určité historicky konkrétní epoše. Neznáme nějaké univerzální principy historické změny; mechanismy změn, jež známe, varíují podle zkoumané struktury, neboť historická změna je změna sociální struktury, vztahů mezi jejími jednotlivými součástmi. Stejně jako existují rozmanité sociální struktury, existují i rozmanité principy historické změny.

3. To, že znalost dějin společnosti je často nepostradatelná pro její pochopení, se stane každému ekonomovi, politologovi nebo sociologovi zcela zřejmým, jakmile opustí svou rozvinutou průmyslovou společnost a začne zkoumat instituce v odlišné sociální struktuře – na Středním

východě, v Asii nebo v Africe. Při zkoumání „vlastní země“ se často pouštěl do historie a její znalost je ztělesněna právě v koncepcích, s nimiž pracuje. Rozšíří-li svůj záběr a srovnává-li, uvědomí si silněji, že historický aspekt není pouze „všeobecným pozadím“ jevu, jež se snaží pochopit, ale že je tomuto jevu vlastní.

Problémy západních společností jsou dnes téměř nevyhnutelně světovými problémy. Je snad příznačné pro naši dobu, že v ní na sebe poprvé závažně, rychle a zjevně vzájemně působí různé sociální světy. Zkoumání naší epochy musí být komparativním studiem těchto světů a jejich vzájemného působení. To je snad důvod, proč se dřívější exotické rezervace antropologů změnilly v „rozvojové země“, jež se staly normálním předmětem studia ekonomů, politologů i sociologů. Proto část dnešní opravdu nejlepší sociologie jsou práce o oblastech a krajích celého světa.

Komparativní a historické výzkumy spolu velmi úzce souvisí. Nemůžete porozumět rozvojovým či komunistickým zemím ani politické ekonomii soudobého kapitalismu pomocí povrchních a nehistorických analogií. Musíte rozšířit časový záběr své analýzy. Chcete-li pochopit a vysvětlit porovnávané skutečnosti v jejich dnešní podobě, musíte znát historické fáze a příčiny rozdílného tempa a směru vývoje společnosti nebo jejího ustrnutí. Musíte například vědět, proč kolonie založené západními zeměmi v Severní Americe a Austrálii v šestnáctém a sedmáctém století se staly průmyslově rozvinutými kapitalistickými zeměmi, zatímco kolonie založené v Indii, Latinské Americe a Africe zůstaly chudými, agrárními a zaostalými zeměmi až do dvacátého století.

Historické hledisko tak vede ke komparativnímu zkoumání společností: Hlavní vývojové fáze, jimiž prošel moderní západní stát, nebo jeho dnešní podobu, nemůžete pochopit a vysvětlit pouze v rámci jeho vlastních národních dějin. Nemám na mysli pouze to, že v minulosti byl ovlivňován i vývojem jiných společností. Chci tím říci i to, že historické a sociologické problémy této jedné sociální

struktury nelze ani formulovat, nechápeme-li je v protikladu a ve srovnání s jinými společnostmi.

4. I tehdy, není-li naše práce vyložene komparativní, tj. zabýváme-li se nějakou omezenou oblastí jedné národní sociální struktury, potřebujeme historický materiál. Pouze abstrakcí, která nezbytně znásilňuje sociální realitu, se můžeme pokusit získat jakousi momentku skutečnosti. Můžeme samozřejmě vytvářet statické záběry nebo dokonce panoramata, nemůžeme však uzavřít svou práci pouze takovými konstrukcemi. Protože víme, že předmět našeho zkoumání podléhá změnám, musíme si na nejjednodušší popisné úrovni položit otázku: Jaké jsou nejvýznačnější tendence těchto změn? K odpovědi na tuto otázku musíme přinejmenším definovat „od čeho“ a „k čemu“.

Zjištěná vývojová tendence může být zcela krátkodobá, nebo může zahrnovat celou epochu, což plně závisí na námi vytčeném cíli. Obvykle však – ať pracujeme v jakémkoli měřítku – potřebujeme znát trvalejší tendence. Je to nutné už proto, abychom překonali jistou historickou provinčnost, která považuje přítomnost za jakýsi zdroj samoplození.

Chceme-li porozumět dynamickým změnám v soudobé sociální struktuře, musíme se snažit rozpoznat její vývoj v delším časovém rozpětí a v jeho duchu si položit otázku: Jaké jsou mechanismy vyvolávající tyto tendence a změny sociální struktury? Takové otázky jsou vyvrcholením našeho zkoumání těchto tendencí. Souvisejí s přechodem od jedné historické epochy ke druhé a s něčím, co by bylo možno nazvat strukturou epochy.

Sociální vědec chce pochopit podstatu soudobé epochy, nastínit obrysy její struktury a odhalit hlavní síly, jež v ní působí. Každá epocha, je-li správně definována, je „ujasněná oblast bádání“, která odhaluje jí vlastní mechanismus utváření dějin. Například úloha mocenských elit při utváření dějin se mění podle míry centralizace institucionálních prostředků rozhodování.

Pojem struktury a dynamiky „moderní doby“ a jejich základních a jedinečných rysů je ústředním, i když často nepřiznaným bodem sociálních věd. Politologové se zabývají moderním státem, ekonomové moderním kapitalismem. Sociologové formulují – zejména ve svém dialogu s marxismem – četné ze svých problémů jako „význačné rysy moderní doby“ a kulturní antropologové využívají svého jemného smyslu pro moderní svět při výzkumech preliterárních společností. Nejklaštější problémy moderní sociální vědy – politické vědy a ekonomie stejně jako sociologie – ve skutečnosti souvisely s jednou poněkud specifickou historickou interpretací: s interpretací růstu, složek a formy městských průmyslových společností moderního Západu – obvykle v protikladu k epoše feudalismu.

Mnohé koncepce nejčastěji používané v sociální vědě souvisí s historickým přechodem od feudální venkovské pospolitosti k městské společnosti moderního věku: Mainova „stavovská“ a „smluvní“ společnost, Tönniesova „pospolitost“ a „společnost“, Weberovy pojmy „status“ a „třída“, Saint-Simonova „tři stadia“, Spencerova „vojenská“ a „průmyslová“ společnost, Paretova „cirkulace elit“, Cooleyho „primární a sekundární skupiny“, Durkheimova „mechanická“ a „organická“ solidarita, Redfieldovy „venkovské“ a „městské“ pospolitosti, Beckerova „sakrační“ a „profánní“ společnost nebo Lasswellova „smlouvající společnost“ a „kasárenský stát“ – to vše jsou bez ohledu na své praktické zobecnění historicky zakořeněné koncepce. I ti vědci, kteří se domnívají, že nepracují historicky, prozrazují obvykle používáním podobných termínů, že mají jisté ponětí o historických tendencích a dokonce smysl pro epochu.

Obvyklému zájmu sociálních vědců o „tendence“ je třeba rozumět jako pozornosti k formě a dynamice „moderní doby“ a k podstatě jejích krizí. Zkoumáme tendence ve snaze proniknout za události a pochopit správně jejich smysl. Přitom se často snažíme vidět každou tendenci

s jistým předstihem a – co je důležitější – sledovat všechny tendence současně jako pohyblivé součásti celkové struktury dané epochy. Je ovšem intelektuálně snazší (a politicky vhodnější) potvrdit jednu tendenci v jedné době a vidět je izolovaně, než se snažit vidět je všechny dohromady. Pro literárního empiricistu, píšícího nestranné eseje hned o tom, hned o onom, se jeví každý pokus „vidět vcelku“ jako „extrémní přehánění“.

Ve snaze „vidět vcelku“ se samozřejmě skrývají četná intelektuální úskalí. Za prvé, to, co jeden vidí jako celek, vidí druhý pouze jako část; takový pokus se někdy v důsledku nedostatečné schopnosti synoptického vidění utopí v popisnosti. Pokus může být samozřejmě zaujatý, nemyslím však ve smyslu výběru přesně zkoumatelného detailu bez vztahu k jakékoli představě jakéhokoli celku, neboť takový výběr musí být svévolný. V historicky pojaté práci máme také sklon zaměřovat „předpověď“ s „popisem“. Není však třeba tyto dva pojmy ostře oddělovat a nejsou to jediné možné způsoby, jak se dívat na tendence. Tendence můžeme zkoumat ve snaze odpovědět na otázku „Kam směřujeme?“ – a o to sociální vědci často usilují. Při tomto způsobu se snažíme spíše zkoumat dějiny než se do nich stahovat, věnovat pozornost současným tendencím, aniž se stáváme „pouhými žurnalisty“, odhadovat z nich budoucnost, aniž se stáváme věštcí. To vše je velmi obtížné. Musíme mít na mysli, že se zabýváme historickým materiálem, který se velmi rychle mění, že existují i tendence opačné. Musíme vždy vyvažovat bezprostřednost krátkého okamžiku s obecností nezbytnou k tomu, abychom pochopili význam konkrétních tendencí pro období jako celek. Především však se sociální vědec snaží sledovat několik hlavních tendencí spíše společně, strukturálně, než jako náhodné události v roztržitém prostředí, jež nepřidávají mnoho nového, resp. vůbec nic. Tento cíl dodává zkoumání tendencí význam pro pochopení určitého období a vyžaduje plné a dovedné využívání historického materiálu.

3

V dnešní sociální vědě existuje jeden dosti běžný způsob „využívání historie“, který je spíše rituální než věcný. Mám na mysli různou „vatu“ známou jako „nástin historického pozadí“, jíž jsou často v předmluvách opatřeny studie o soudobé společnosti, a *ad hoc* postupy známé jako „historické výklady“. Takové výklady, opírající se o minulost jedné jediné společnosti, jsou zřídka kdy adekvátní. V této souvislosti je nutné zmínit se o třech bodech:

Za prvé je nutno přiznat, že často zkoumáme historii, abychom se jí zbavili. Tím chci říci, že tyto historické výklady by bylo lépe považovat za součást výpovědi o tom, co má být vyloženo. Spíše než „vykládat“ něco jako „přežitek minulosti“ bychom se měli tázat „Proč to přežilo?“ Obvykle zjistíme, že odpověď se liší podle fází, jimiž náš předmět zkoumání prošel. Pro každou z těchto fází se pak můžeme pokusit zjistit, jakou roli hrál a jak a proč přešel do další fáze.

Za druhé: Při studiu soudobé společnosti je často, jak se domnívám, velmi dobrou zásadou snažit se vysvětlovat její soudobé rysy z jejich soudobých funkcí. To znamená zařadit je a vidět je jako části, nebo dokonce jako rysy vyvolané jinými rysy jejich dnešního uspořádání. I když jde pouze o to je definovat, jasně vymežit a specifikovat jejich složky, je nejlépe začít s více či méně omezeným, ovšem stále historickým časovým úsekem.

Zdá se, že někteří neofreudisté – a z nich snad nejvýrazněji Karen Horneyová – dospěli k podobnému postupu. Teprve když vědec vyčerpá současné rysy jevu a stanoví jeho povahu, může se vrátit zpět k jeho genetickým, biografickým příčinám. Klasická diskuse se o tom rozvinula mezi funkcionální a historickou školou v kulturní antropologii. Jedním z důvodů toho je, že „historické výklady“ se často mění v konzervativní ideologii: instituce se velmi dlouho vyvíjely, a proto s nimi nesmíme zacházet nijak ukvapeně. Dalším důvodem je, že historické vědomí se nejednou stává zdrojem

jakési radikální ideologie: instituce jsou konec konců pomíjivé, a proto ani tyto konkrétní instituce nejsou „věčné“ nebo „přirozené“ a také ony se změní. Oba názory se často zakládají na jakémisi historickém determinismu nebo dokonce přesvědčení o nevyhnutelnosti, jež může snadno vést k nečinnému postoji – a k chybné představě o tom, jak se dějiny utvářely a jak mohou být utvářeny. Nechtěl bych zde potlačit smysl pro historičnost, který jsem sám obtížně získal, avšak právě tak bych nechtěl podpírat svůj způsob výkladu konzervativním nebo radikálním využíváním pojmu historické osudovosti. Jak později ještě objasním, neuznávám „osud“ za univerzální historickou kategorii.

Můj poslední bod je ještě spornější, je-li však správný, má velkou závažnost: Domnívám se, že epochy a společnosti se liší tím, zda k jejich pochopení je nebo není třeba odvolávat se přímo na „historické faktory“. Historická podstata dané společnosti v dané epoše může být taková, že „historická minulost“ nemá pro její pochopení bezprostřední význam.

Je ovšem zcela jasné, že k pochopení zvolna se vyvíjející společnosti, která uvázla na staletí v koloběhu bídy, tradice, nemoci a nevědomosti, je třeba zkoumat historické příčiny a přetrvávající mechanismus jejího strašlivého uváznutí ve vlastní historii. Vysvětlení tohoto cyklu a mechanismu jeho jednolivých fází vyžaduje velmi hlubokou historickou analýzu, přičemž je nutné vysvětlit především mechanismus celého cyklu.

Avšak například Spojené státy, země severozápadní Evropy nebo Austrálie v jejich dnešních podmínkách neuvázly v nějakém železném koloběhu dějin. Nejsou uzavřeny do takového koloběhu, jako je tomu v pouštním světě Ibn Chaldúna.³ Všechny pokusy pochopit je pomocí podob-

³ Viz Muhsin Mahdi, *Ibn Khaldoun's Philosophy of History*, London, George Allen & Unwin, 1957; dále *Historical Essays*, London, Macmillan, 1957, jež obsahují objevný komentář H. R. Trevora-Ropera.

ných pojmů podle mne ztroskotaly a stávají se transhistorickým nesmyslem.

Význam historie je zkrátka sám podřízen principu historické konkrétnosti. Lze jistě říci, že „všechno“ vždy „přišlo z minulosti“, avšak smysl tohoto slovního obratu záleží na tom, co máme na mysli. Někdy se na světě objeví něco zcela nového, takže se „historie“ někdy „opakuje“ a někdy ne; záleží to na sociální struktuře a na období, jehož dějiny se zabýváme.⁴

Tento sociologický princip lze uplatnit na dnešní Spojené státy, neboť pro naši společnost a pro naše období má historický výklad menší význam než pro jiné společnosti a období. To nám navíc, jak se domnívám, pomáhá pochopit několik důležitých rysů americké sociální vědy: 1. Proč četní sociální vědci, zabývající se pouze soudobými západními společnostmi nebo dokonce pouze Spojenými státy, považují studium historie pro svou práci za irrelevantní. 2. Proč někteří historikové hovoří nyní – poněkud vzrušeně, jak se mi zdá – o „vědecké historiografii“ a snaží se

⁴ Na podporu uvádím příklad z Galensonova vynikajícího přehledu o historii práce: „marginální výnos z obdělávání staré půdy bývá nevalný... z nedostatku... důležitého nového materiálu... To však není jediné oprávnění k tomu, abychom se soustředili na novější události. Soudobé dělnické hnutí se liší od hnutí před třiceti lety nejen kvantitativně, ale také kvalitativně. Do roku 1930 bylo sektářské povahy, jeho rozhodnutí nebyla hlavním ekonomickým faktorem a zabývalo se spíše úzkými vnitřními problémy než celonárodní politikou.“ (Walter Galenson, *Reflections on the Writing of Labor History, Industrial and Labor Relations Review*, říjen 1957.) V souvislosti s kulturní antropologií ovšem trvala diskuse mezi „funkcionálním“ a „historickým“ výkladem dosti dlouho. Kulturní antropologové musejí samozřejmě používat funkcionálního přístupu právě proto, že nemohou objevit nic o historii „kultur“, jimiž se zabývají. Musejí se skutečně snažit vysvětlovat přítomnost přítomností a hledat vysvětlení ve významných vzájemných vztazích různých soudobých rysů společnosti. O nedávné diskusi viz Ernest Gellner, *Time and Theory in Social Anthropology, Mind*, duben 1958.

používat při své práci vysoce formálních, či dokonce vyloženě nehistorických procedur. 3. Proč v nás jiní historikové tak často vyvolávají dojem, zejména v přílohách nedělních novin, že historie je vlastně humbuk, že to je vytváření mýtů o minulosti pro ideologické účely dneška – liberální i konzervativní. Minulost Spojených států je přitom podivuhodným zdrojem vhodných obrazů; právě tato skutečnost – mám-li pravdu, pokud jde o současnou irelevanci mnoha historických prací – takové ideologické využívání historie ještě více usnadňuje.

Význam historické práce pro cíle a příslib sociální vědy není ovšem omezen pouze na „historické výklady“ sociální struktury „amerického typu“. Navíc taková představa o měnícím se významu historického výkladu je sama historickou myšlenkou, již je třeba podrobit diskusi a ověřit na historických základech. I v případě tohoto typu soudobé společnosti lze při konstatování irelevance historie snadno zajít příliš daleko. Pouze komparativním výzkumem si lze uvědomit *absenci* určitých historických fází společnosti, což je často zcela základní pro pochopení jejího nynějšího stavu. Skutečnost, že americká společnost neprošla obdobím feudalismu, je základní podmínkou mnoha jejích rysů, mezi jinými i charakteru její elity a mimořádné nestálosti statusu, která byla mnohdy zaměňována s neexistencí třídní struktury a „absencí třídního uvědomění“. Sociální vědci se mohou snažit – a někteří tak dnes činí – zbavit svou práci historičnosti tím, že se podrobí přehnané formalizaci koncepce a procedury. To však vyžaduje, aby přijali takové pojetí podstaty dějin a společnosti, které není ani plodné, ani správné. Takový ústup od historie znemožňuje – a říkám to uváženě – pochopit přesně většinu současných rysů právě této společnosti, jež je historickou strukturou a již nelze porozumět, neřídíme-li se sociologickým principem historické konkrétnosti.

Problémy sociální a historické psychologie jsou dnes v mnoha směrech nejobtížnější oblastí studia. V ní se dramaticky setkávají hlavní intelektuální tradice naší epochy, *de facto* tradice západní civilizace. Právě v této oblasti byla uvedena v pochybnost „podstata lidské přirozenosti“ – obecná představa o člověku zděděná z osvícenství –, a to v důsledku vzniku totalitních režimů, etnografického relativismu, odhalení silného potenciálu iracionality v člověku a rychlosti, s níž zřejmě lze historicky přetvářet muže a ženy.

Poznali jsme, že biografie mužů a žen, jednotlivců různých utvářených, nelze pochopit, nevezmeme-li v úvahu historické struktury, v jejichž rámci je organizováno prostředí jejich každodenního života. Historické přeměny mají význam nejen pro individuální způsoby života, ale přímo pro charakter – meze a možnosti – lidské bytosti. Dynamický národní stát jako jednotka vytvářející dějiny je současně jednotkou, v níž jsou vybírání a formování, osvobozování a utlačování nejrůznější muži a ženy, je jednotkou vytvářející člověka. To je jeden z důvodů, proč konflikty mezi státy a koalicemi států jsou také boji o typy lidských bytostí, které nakonec převládnou na Středním východě, v Indii, Číně či ve Spojených státech; to je příčina dnešního úzkého sepětí mezi kulturou a politikou. To také vyvolává nutnost a potřebu sociologické imaginace, neboť „člověka“ nelze správně pochopit jako izolovaného biologického tvora, jako hromádku reflexů nebo instinktů, jako „ujasněnou oblast“ nebo jako systém o sobě a pro sebe. Ať je člověk cokoli, je především společenským a historickým aktérem a je nutno ho chápat v těsném a složitém vzájemném působení se sociálními a historickými strukturami.

O vztazích mezi „psychologií“ a „sociálními vědami“ probíhají ovšem nekonečné diskuse. Mnohé z nich byly formálními pokusy sjednotit rozmanité představy o „jedinci“ a o „skupině“. Všechny jsou nepochybně svým způsobem

pro někoho užitečné; pro náš pokus formulovat širší záběru sociální vědy nás bohudík nemusí zajímat. Ať již psychologové, ekonomové, sociologové, politologové, kulturní antropologové či historikové definují svou oblast bádání jakkoli, všichni musejí při zkoumání lidské společnosti vycházet z určitých předpokladů o „podstatě člověka“. Ty jsou nyní obvykle obsahem mezní disciplíny „sociální psychologie“.

Zájem o tuto oblast se zvýšil, neboť psychologie stejně jako historiografie má pro práci v sociálních vědách fundamentální význam; a protože psychologové se těmto problémům nevěnovali, museli se badatelé v sociálních vědách stát svými vlastními psychology. Ekonomové, po dlouhou dobu pracovníci nejformalizovanější disciplíny, došli k poznání, že dřívější „homo oeconomicus“ se svým hédonismem a vypočítavostí již nemůže být považován za psychologický základ správného zkoumání ekonomických institucí. V kulturní antropologii vznikl již dávno silný zájem o „osobnost a kulturu“, v sociologii stejně jako v psychologii je nyní „sociální psychologie“ velmi živou oblastí studia.

Někteří psychologové reagovali na tento intelektuální vývoj tím, že se pustili do řady prací ze „sociální psychologie“, jiní se snažili různými způsoby redefinovat psychologii tak, aby zůstala disciplínou zbavenou zjevných sociálních faktorů, a někteří omezili svou činnost na fyziologii člověka. Nechci zde nyní zkoumat jednotlivá odvětví psychologie, jež je dnes velmi roztržštěná, tím méně je hodnotit.

Existuje jeden styl psychologického myšlení, který obvykle nezastávali vyloženě akademičtí psychologové, který však na ně nicméně měl velký vliv – stejně jako na celý náš intelektuální život. V psychoanalýze, a zejména ve Freudově díle, je problém podstaty lidské přirozenosti formulován v nejširších souvislostech. Během poslední generace učinili zkrátka méně zkostnatělí psychoanalytici a jimi ovlivnění badatelé dva kroky vpřed:

Za prvé, byla překonána fyziologie individuálního organismu a bylo zahájeno zkoumání oněch rodinných kroužků, v nichž se odehrávají tak strašlivá melodramata. O Freudovi lze říci, že objevil z nečekaného úhlu – lékařského – analýzu jednotlivce v jeho rodinném prostředí. „Vliv“ rodiny na člověka byl ovšem znám; nové bylo to, že rodina jako sociální instituce podle Freuda určuje charakter a životní úděl jednotlivce.

Za druhé, sociální prvek se ve světle psychoanalýzy podstatně rozšířil, zejména díky sociologickým pracím o tzv. superegu. K tradicím psychoanalýzy ve Spojených státech se připojila další, pramenící ze zcela jiných zdrojů – sociální behaviorismus Georga H. Meada. Pak ovšem nastalo jisté omezení či váhání. Úzký prostor „interpersonálních vztahů“ je nyní zjevný; chyběl zde širší kontext, v nichž by byly tyto vztahy i jednatel sám umístěny. Existují ovšem výjimky, jmenovitě Erich Fromm, který zkoumal vztahy mezi ekonomickými a náboženskými institucemi a odhalil jejich význam pro typologii jednatelů. Jednou z příčin obecné váhavosti je omezená sociální role psychoanalytika: jeho činnost a perspektiva jsou profesionálně spjaty s jednotlivými pacienty; problémy, jež si může ve zvláštních podmínkách své praxe uvědomovat, jsou omezené. Psychoanalýza se bohužel nestala trvalou a integrální součástí akademického výzkumu.⁵

Jako další krok v psychoanalytických výzkumech bude nutno učinit v jiných institucionálních oblastech to, co zahájil tak skvěle Freud v příbuzenských institucích vybra-

⁵ Jiným významným důvodem pro tendenci ke zkoumání „interpersonálních“ vztahů je nevyhraněnost a omezenost pojmu „kultura“, v němž bylo zjištěno a postulováno mnoho ze sociálního obsahu v lidském nevědomí. V protikladu k sociální struktuře je pojem „kultura“ jedním z nejméně určitých pojmů sociální vědy, i když – a možná právě proto – v rukou odborníka velmi užitečný. V praxi znamená pojem „kultura“ častěji volný vztah k sociálnímu prostředí plus „tradice“ než adekvátní představu sociální struktury.

ného typu. K tomu je nezbytná představa sociální struktury jako souboru institucionálních řádů, z nichž každý je třeba podrobit psychologickému zkoumání, jako to učinil Freud u některých příbuzenských institucí. V psychiatrii – terapii „interpersonálních vztahů“ – jsme již nastolili otázky o ožehavém ústředním bodě: o tendenci hledat hodnoty a normy v domnělých potřebách jednotlivce *per se*. Nelze-li však opravdovou podstatu jednotlivce pochopit bez těsného vztahu k sociální realitě, musíme ji analyzovat v tomto vztahu. Tato analýza zahrnuje nejen umístění jednotlivce jako biografické entity uvnitř rozmanitých interpersonálních prostředí, nýbrž i umístění těchto prostředí v sociální struktuře, kterou vytvářejí.

5

Na základě rozvoje psychoanalýzy a sociální psychologie jako celku lze nyní krátce stanovit psychologické aspekty sociálních věd. Uvádím zde co nejstručněji pouze ty návrhy, které považuji za nejplodnější anebo alespoň za rozumné nápady činného sociálního vědce.⁶

Život jednotlivce nelze správně pochopit bez jeho vztahu k institucím, v jejichž rámci žije. Tento život se skládá ze získávání, ztráty a modifikace rolí, a zejména z velmi niterného přecházení z jedné role do druhé. Člověk je postupně dítětem v určité rodině, potom kamarádem v určité dětské partě, studentem, dělníkem, vedoucím, generálem, matkou atd. Značnou část lidského života zaujímají role v rámci konkrétních institucí. Abychom porozuměli biografii jednotlivce, musíme pochopit smysl a význam rolí, které hrál a hraje; abychom porozuměli těmto rolím, musíme pochopit instituce, jejichž jsou částí.

⁶ Zevrubně jsou tyto názory vyloženy v práci H. H. Gerth a C. W. Mills, *Character and Social Structure*, New York, Harcourt, Brace, 1953.

Avšak pohled na člověka jako na sociální bytost nám umožňuje jít mnohem dál za jeho pouhou vnější biografii jako řadu sociálních rolí. Takový pohled vyžaduje, abychom pochopili nejniternější a „nejpsychologičtější“ rysy člověka, zejména jeho představy o sobě, jeho vědomí a jeho duševní vývoj. Snad nejradikálnějším objevem soudobé psychologie a sociální vědy je objev, že četné nejniternější rysy osobnosti se řídí sociálními vzory, a jsou dokonce vštěpovány. V širokých mezích neuroendokrinního systému je třeba chápat strach, nenávisť, lásku a hněv v celé jejich rozmanitosti v těsném a trvalém vztahu k sociální biografii a sociálnímu kontextu, v němž jsou prožívány a vyjadřovány. V širokých mezích fyziologie smyslových orgánů se řídí sociálními vzory a je sociálně omezeno naše vnímání přírodního světa, rozlišování barev, vůní a zvuků. Motivace lidské činnosti, a dokonce i různý rozsah, v němž si je různé typy lidí typicky uvědomují, je třeba chápat v souvislosti se „slovníky motivů“ převládajících ve společnosti a se sociálními změnami a nejasnostmi v nich.

Biografii a charakter jednotlivce nelze pochopit pouze z podmínek jeho prostředí a zcela jistě ne pouze z podmínek jeho raného prostředí – dětství. Správné pochopení vyžaduje, abychom znali vzájemné působení těchto intimních prostředí a jejich širšího strukturálního rámce, abychom brali v úvahu přeměny tohoto rámce a jejich důsledky pro prostředí. Pochopíme-li působení sociální struktury a strukturálních změn na intimní prostředí a na zkušenost, můžeme porozumět příčinám chování jednotlivců a pocitům, jež si lidé ve svém konkrétním prostředí ani sami neuvědomují. Správnost představy o určitém typu člověka si nemůžeme ověřovat podle toho, zda ji jednotlivci tohoto typu shledávají v souladu se svými vlastními představami o sobě samých. Protože lidé žijí v ohraničených prostředích, neznají – a nelze to od nich ani očekávat – všechny příčiny své podmíněnosti a meze své individuality. Skupiny lidí, které mají o sobě a o svém postavení ve společnosti správné představy, jsou opravdu vzácné. Předpokládat opak, jak

tomu často nasvědčují metody některých sociálních vědců, znamená předpokládat určitý stupeň racionálního uvědomění a znalosti sama sebe, což nepřipouštěli ani psychologové osmnáctého století. Weberova idea „puritána“, jeho motivací a funkce v náboženských a hospodářských institucích nám umožňuje porozumět mu lépe, než rozuměl on sám sobě: používání pojmu struktury umožnilo Weberovi překonat vědomí „jednotlivce“ o sobě samém a svém prostředí.

Význam raných zážitků, „váha“ dětství v psychologii dospělého záleží na typu dětství a sociální biografie, jež převládá v různých společnostech. Dnes je například zřejmé, že role „otce“ při utváření osobnosti je dána konkrétním typem rodiny a jejím postavením v sociální struktuře, jejíž je součástí.

Myšlenka sociální struktury nemůže být vybudována pouze na myšlenkách či faktech o konkrétních řadách jednotlivců a jejich reakcích na prostředí. Pokusy vysvětlit sociální a historické události na základě psychologických teorií o „jednotlivci“ vycházejí často z předpokladu, že společnost není vlastně nic jiného než množství jedinců, a tudíž známe-li vše o těchto „atomech“, můžeme to nějakým způsobem shrnout, a tak poznat vše o společnosti. To není plodný předpoklad. Ve skutečnosti nemůžeme poznat ani to nejzákladnější o „jednotlivci“, budeme-li ho psychologicky zkoumat jako tvora sociálně izolovaného. Pro ekonoma nemůže být výchozí představou „homo oeconomicus“ (s výjimkou abstraktního modelu, který může být užitečný). Právě tak nemůže psychiatr rodinného života (a všichni psychiatři jsou prakticky specialisty na tuto oblast sociálního života) vycházet z představy klasického „oidipovského člověka“. Tak jako jsou dnes pro pochopení ekonomického jednání jednotlivců často rozhodující strukturální vztahy ekonomických a politických rolí, jsou rozhodující i velké změny (počínaje otcovstvím za viktoriánské éry) v rolích uvnitř rodiny a v postavení rodiny jako instituce v moderní společnosti.

Princip historické konkrétnosti platí pro psychologii stejně jako pro sociální vědy. I zcela intimní rysy niterného života člověka lze jako problémy nejlépe formulovat v historickém kontextu. Abychom si uvědomili, že to je předpoklad zcela rozumný, stačí se na okamžik zamyslet nad rozmanitostí mužů a žen v průběhu dějin lidstva. Proto by měli psychologové i sociální vědci dobře uvážit, než vysloví jakékoli tvrzení, jehož předmětem je „člověk“.

Rozmanitost lidského druhu je taková, že žádná „elementární“ psychologie, teorie „instinktů“, žádné principy „základní lidské přirozenosti“, jež známe, neumožňují obsáhnout ohromnou rozmanitost lidských typů a jednotlivců. Jakákoli tvrzení o člověku kromě toho, co je inherentní společensko-historickým skutečnostem lidského života, odkazují pouze na široké biologické meze a schopnosti lidského druhu. Avšak v rámci těchto mezí a z těchto schopností vyvstává panorama lidských typů. Pokus vysvětlit je na základě teorie o „základní lidské přirozenosti“ znamená vtěsnat lidské dějiny do jakési těsné klíčky koncepce „lidské přirozenosti“ – zkonstruované velice často z přesných a irelevantních triviálních o myších v bludišti.

Barzun a Graff poznamenávají, že „název Kinseyho proslulé knihy *Sexual Behavior in the Human Male* (Sexuální chování mužů) je jasným příkladem skryté – a v tomto případě nesprávné – premisy: Tato kniha nepojednává o mužích vůbec, ale o mužích ve Spojených státech v polovině dvacátého století... Sama idea lidské přirozenosti je premisou sociální vědy a říci, že je předmětem jejich výzkumných zpráv, znamená vyhnout se podstatné otázce. Možná, že není nic než ‚lidská kultura‘, věc velmi nestálá.“⁷

Představa jakési „podstaty člověka“ společné všem lidem je znásilňováním sociální a historické konkrétnosti, jaké si vyžaduje pečlivá práce v humanitním bádání; při-

⁷ J. Barzun a H. Graff, cit. dílo, s. 222–223.

nejmenším je to abstrakce, k níž nejsou badatelé v sociálních vědách oprávněni. Měli bychom si ovšem příležitostně připomínat, že toho ve skutečnosti o člověku příliš nevíme a že všechny naše znalosti jej plně nezabavují prvku tajemství obklopujícího jeho rozmanitost, jak se vyjevuje v dějinách a v biografii. Někdy bychom se rádi oddali tomuto mystériu, pocitu, že jsme konec konců sami jeho částí, a snad bychom tak měli učinit. Protože jsme však lidé Západu, musíme nevyhnutelně studovat rozmanitost lidského rodu, což pro nás znamená zbavovat náš pohled na ni jakékoli tajemnosti. Přitom nezapomínejme na to, co zkoumáme a jak málo toho víme o člověku, o historii, biografii a o společnostech, jichž jsme současně tvůrci i tvůrci.

9 O rozumu a svobodě

Vyvrcholením zájmu sociálního vědce o historii je pochopení epochy, v níž žije. Vyvrcholením jeho zájmu o život jednotlivce je pochopení podstaty lidské přirozenosti a mezí, jež tato podstata klade přeměně člověka v průběhu dějin.

Všichni klasičtí sociální vědci se zabývali význačnými rysy své doby a tím, jak se v jejím rámci utvářely dějiny, „podstatou lidské přirozenosti“ a rozmanitostí jednotlivců, kteří převládali v těchto obdobích. Marx, Sombart, Weber, Comte, Spencer, Durkheim, Veblen, Mannheim, Schumpeter a Michels – každý z nich se s těmito otázkami vyrovnával po svém. Soudobí sociální vědci to však mnohdy nečiní. Přitom právě nyní, ve druhé polovině dvacátého století, nabývají tyto problémy podoby naléhavých veřejných problémů a neodbytných osobních starostí jednotlivců a mají životní význam pro kulturní orientaci našich humanitních studií.

1

Lidé dnes chtějí vědět, kde stojí, kam směřují a co mohou – pokud vůbec mohou – učinit pro přítomnost jako historii a pro budoucnost jako odpovědnost. Podobné otázky nelze zodpovědět jednou provždy – každá doba na ně dává své vlastní odpovědi. Avšak právě nyní je to pro nás obtížné, neboť stojíme na konci jedné epochy a máme na ně dát vlastní odpovědi.

Končí takzvaný „moderní věk“. Tak jako byl starověk vystřídán několika stoletími převahy Východu, označovanými na Západě jako temný středověk, tak nyní po „moderním věku“ přichází doba postmoderní, již bychom snad mohli nazvat „čtvrtou epochou“.

Konec jedné epochy a začátek epochy druhé je jistě otázkou vymezení. To však je – jako každý společenský výtvar – historicky konkrétní. Naše základní definice společnosti a nás samých jsou dnes překonány novými skutečnostmi. Nemám na mysli pouze to, že dosud nikdy nebyli lidé v rozpětí jedné generace tak totálně podrobeni tak náhlým a otřesným změnám. Nemám na mysli pouze vědomí, že žijeme v přechodné době a usilujeme o poznání obrysů nové epochy, do níž vstupujeme. Myslím tím to, že při svém úsilí orientovat se (pokud je vůbec vyvíjíme) zjišťujeme, že příliš mnohá naše dřívější očekávání a představy jsou historicky zatíženy; že příliš mnohé naše standardní kategorie myšlení a citění nám právě tak často brání jako pomáhají objasnit, co se děje kolem nás; že mnohé naše výklady jevů jsou odvozeny z doby velkého historického přechodu od středověku k „modernímu věku“, a že jsou-li zobecňovány pro dnešek, stávají se nevhodnými, irelevantními a nepřesvědčivými. Myslím, že naše hlavní orientace – liberalismus a socialismus – jako adekvátní výklad světa a nás samých prakticky ztroskotaly.

Tyto dvě ideologie pocházejí z osvícenství a vycházejí z mnoha společných předpokladů a hodnot. V obou je zvyšující se racionalita považována za první podmínku zvyšující se svobody. Osvobozující idea pokroku prostřednictvím rozumu, víra ve vědu jako ryzí dobro, požadavek všeobecného vzdělání a víra v jeho politický význam pro demokracii – všechny tyto ideály osvícenství spočívaly na blaženém předpokladu, že mezi rozumem a svobodou existuje podstatná spojitost. Z tohoto předpokladu vycházeli myslitelé, kteří nejvíce utvářeli naše způsoby myšlení. Je patrný z každého slova a z každé věty Freudova díla: Aby byl jedinec svobodný, musí si racionálněji uvědomovat sebe sama; terapie uvolňuje rozumu cestu k svobodnému jednání v průběhu života jedince. Stejný předpoklad je základem hlavní myšlenky marxismu: Lidé zajatí v iracionální anarchii výroby si musí racionálně uvědomit své postavení ve společnosti a stát se „třídně uvědomělými“ – což v mar-

xistickém pojetí je stejně racionalistické jako kterýkoli termín Benthamův.

Liberalismus považoval svobodu a rozum za vrcholné skutečnosti týkající se jednotlivce; marxismus pak za vrcholné skutečnosti pro roli člověka při politickém utváření dějin. Liberálové i radikálové „moderní doby“ všeobecně věřili, že svobodný jednatel racionálně vytváří dějiny i svou vlastní biografii.

Průběh událostí ve světě však činí zřejmým, proč ideje svobody a rozumu jsou dnes tak dvojznačné jak v moderních kapitalistických, tak komunistických společnostech naší doby: proč marxismus se nejednou stává nudnou rétorikou byrokratické apologetiky a spílání, liberalismus pak triviálním a irelevantním zakrýváním sociální reality. Domnívám se, že hlavním událostem naší doby nelze porozumět ani pomocí liberální, ani marxistické interpretace politiky a kultury. Tyto způsoby myšlení se zrodily jako vodítka k úvahám o typech společností, které dnes neexistují. John Stuart Mill nikdy nezkoumal typy národního hospodářství rodící se dnes v kapitalistickém světě. Karel Marx nikdy neanalyzoval společnost, jež se nyní rodí v komunistickém táboře. Ani jeden z nich se nikdy nezamýšlel nad problémy tzv. rozvojových zemí, kde sedm lidí z deseti bojuje dodnes o holou existenci. Nyní jsme postaveni před nové druhy sociální struktury, jež nelze analyzovat pomocí zděděných pojmů liberalismu a socialismu.

Ideologickým znakem „čtvrté epochy“, který ji odlišuje od „moderního věku“, je, že ideje svobody a rozumu se staly spornými, že rostoucí racionalita nemusí být předpokladem rostoucí svobody.

2

Úloha rozumu v záležitostech lidstva a představa svobodného jedince jako sídla rozumu jsou nejdůležitějšími tématy, jež zdědili sociální vědci dvacátého století po osvícenských filosofech. Mají-li ideje svobody a rozumu zůstat

nadále klíčovými hodnotami, podle nichž jsou formulovány osobní starosti lidí a zaměřovány závažné veřejné problémy, pak je musíme definovat znovu, přesněji a vhodněji, než to mohli učinit dřívější myslitelé a badatelé, neboť v naší době jsou obě tyto hodnoty ve zjevném, byť těžko postižitelném nebezpečí.

Zásadní tendence známe velmi dobře. Velké a racionální organizace – byrokracie – zmohutněly, nezměnil se však rozum jednotlivců. Obyčejní lidé, zajatí v omezeném prostředí své každodennosti, často ani nepřemýšlejí o velkých strukturách, racionálních i iracionálních, jichž jsou jejich prostředí podřízenou součástí. Často pak uskutečňují řadu zdánlivě racionálních činností, aniž vědí, k jakým účelům slouží, a tak vzrůstá podezření, že i ti nahoře, stejně jako Tolstého generálové, pouze předstírají, že tyto účely znají. Růst racionálních organizací v rámci rostoucí dělby práce vytváří stále více a více oblastí života, práce a volného času, o nichž je obtížné nebo zcela nemožné logicky uvažovat. Například voják „provádí přesně celou řadu funkčně racionálních úkonů, aniž má jakoukoli představu o konečném cíli“ svého jednání nebo o funkci každého úkonu v rámci jejich celku.¹ I lidé s vysokou technickou inteligencí mohou vzorně vykonávat přidělenou jim práci a přitom nevědět, že jejím výsledkem bude sestavení první atomové pumy.

Jak se ukazuje, věda není nějaký technologický Poslední soud. To, že její techniky a racionalita získaly ve společnosti stěžejní místo, neznamená, že lidé žijí rozumně, bez mýtů, bludů a pověr. Všeobecné vzdělání může vést spíše k technologické omezenosti a nacionální provinčnosti než ke vzdělané a nezávislé inteligenci. Masové šíření kulturního dědictví nemusí zvyšovat úroveň kulturní senzibility, ale spíše ji jenom zbanalizovat – a stát se tak silnou konkurencí jakékoli tvůrčí inovace. Vysoká

¹ Srv. K. Mannheim, *Man and Society*, New York, Harcourt, Brace, 1940, s. 54.

úroveň byrokratické racionality a technologie neznamená vysokou úroveň individuální nebo sociální inteligence. Přitom jedno nelze od druhého oddělovat, neboť společenská, technologická nebo byrokratická racionalita není pouhým součtem individuálních vůlí a rozumových schopností. Skutečná příležitost získat tuto vůli a schopnost se tím ve skutečnosti spíše zmenšuje. Racionálně organizované společenské soustavy nejsou nutně prostředkem k vyšší svobodě ani jedince, ani společnosti. Ve skutečnosti jsou často prostředkem tyranie a manipulace, prostředkem, jímž jsou lidé zbavováni skutečné možnosti svobodně myslet a jednat.

Jenom z několika velitelských stanovíšť, případně z výhodných míst v racionalizované struktuře, je možné poznat strukturální síly řídící činnost celku a tím i každého omezeného úseku, který si uvědomují obyčejní lidé.

Síly formující tato prostředí nevycházejí z nich samých ani nemohou být kontrolovány těmi, kdo v nich uvízli. Navíc jsou tato prostředí sama stále více racionalizována. Rodiny a továrny, volný čas i pracovní doba, vesnice i státy se rovněž stávají součástí funkčně racionální totality nebo předmětem působení nekontrolovatelných a iracionálních sil.

Rostoucí racionalizace společnosti, rozpor mezi ní a rozumem, zhroucení domnělé koincidence rozumu a svobody – tyto fakty se nedostávají do zorného pole člověka řídícího se racionalitou, a nikoli rozumem, člověka, jenž se stále více seberacionalizuje, a přitom je stále více stísněn. Problém svobody je dnes možno nejlépe formulovat podle tohoto lidského typu. Tyto tendence a tušení však nejsou mnohdy vůbec formulovány jako problémy, určité nejsou uznávány za závažné veřejné problémy nebo pocítovány jako osobní starosti lidí. Nejdůležitějším rysem aktuálního problému svobody a rozumu je právě to, že není jako takový uznáván a formulován.

Z hlediska jednotlivce se mnohé události zdají být výsledkem manipulace, řízení nebo živelnosti. Autorita v nich není mnohdy zřejmá, neboť ti, kdo mají moc, nepovažují za nutné to dávat najevo a ospravedlňovat. To je jeden z důvodů, proč obyčejní lidé v obtížných situacích nebo v úzkých nejsou s to stanovit si cíle svého myšlení a jednání; nejsou s to určit, co ohrožuje hodnoty, jež nejasně považují za své.

Tváří v tvář rostoucí racionalizaci jednotlivce „dělá co může“. Přizpůsobuje své aspirace a činnost okamžité situaci, z níž neumí najít východisko. Tak vlastně nehledá cestu z obtíží, nýbrž se jim přizpůsobuje. Tu část života, která mu zbývá po práci, využívá ke hře, spotřebě či „zábavě“. Avšak i oblast spotřeby je racionalizována. Člověk odcizený vůči výrobě a práci je odcizen i vůči spotřebě, vůči skutečně volnému času. Tato adaptace jednotlivce a její vliv na dané prostředí a na něho samého vedou nejen ke ztrátě příležitosti, a tím i schopnosti a vůle užívat rozumu, ale ovlivňují i jeho možnosti a schopnosti jednat jako svobodný člověk. Zdá se, jako by hodnoty svobody a rozumu pro něho ve skutečnosti neexistovaly.

To neznamena, že takoví adaptovaní lidé jsou nutně neinteligentní, třebaže žili, pracovali a trávili svůj volný čas za podobných okolností po dlouhou dobu. Karl Mannheim to jasně ukázal ve svých úvahách o „seberacionalizaci“, tj. o způsobu, jímž jednotlivce zajatý v omezených úsecích velkých, racionalizovaných organizací začíná postupně ovládat své impulsy a touhy, svůj způsob života a myšlení a uvádí je do přísného souladu se „zásadami a pravidly této organizace“. Racionalizovaná organizace se tak stává organizací odcizující: v individuálním vědomí člověka reformace nebo v nezávislém rozumu karteziánského člověka nejsou zakořeněny řídicí principy jednání a myšlení, a tím ani emocí. Řídicí principy jsou de facto cizí individualitě a v rozporu se vším, co za ni v dějinách bylo považováno.

Bez přehánění lze říci, že v případě extrémního vývoje bude u mnoha lidí příležitost používat rozumu likvidována tím, jak poroste racionalita a její centrum a řízení se bude přenášet od jednotlivců k velkým organizacím. To pak znamená racionalitu bez rozumu, jež není souměřitelná se svobodou, ale vede naopak k její likvidaci.

Není divu, že ideál individuality se stal sporným: V naší době jde o samu podstatu člověka, o představu, již máme o jeho mezích a schopnostech jako člověka. Se zkoumáním mezí a významů „podstaty člověka“ nejsme ještě zdaleka hotovi. Nevíme, jaké hloubky dosáhla od „moderního věku“ do naší epochy psychologická přeměna člověka, musíme si však položit rozhodující otázku: Převládne mezi soudobými lidmi, nebo se dokonce všeobecně rozšíří něco jako usměvavý robot?

Uvědomujeme si samozřejmě, že člověka lze přeměnit v robota chemickými nebo psychiatrickými prostředky, trvalým donucením nebo řízeným prostředím, avšak i občasným nátlakem nebo neplánovanou řadou okolností. Může však být člověk donucen, aby si přál stát se usměvavým a povolným robotem? Může být v takových podmínkách šťastný? Jakého druhu jsou vlastnosti a smysl takového štěstí? Nelze již dlouho vystačit s metafyzickou představou o podstatě člověka, podle níž hluboko v jeho nitru je skryta touha po svobodě a vůle užívat vlastního rozumu. Dnes si musíme položit otázku: Který rys lidské přirozenosti, co ze situace dnešního člověka, co z rozmanitosti sociálních struktur napomáhá ke vzniku usměvavého robota? A co se mu vzpírá?

Nástup odcizeného člověka a všechny aspekty tohoto jevu ovlivňují dnes celý náš intelektuální život a jsou příčinami našeho současného intelektuálního neklidu. Jsou hlavním tématem úvah o podmínkách lidstva naší epochy a všech výzkumů hodných tohoto jména. Neznám jinou ideu, problém nebo téma, jež by bylo stejně hluboce zakořeněno v klasické tradici sociální vědy a jež by stejně těsně souviselo s jejím možným selháním v dnešní době.

Tento aspekt brilantně postřehl Karel Marx ve svých raných esejích o „odcizení“; byl hlavním předmětem zájmu Georga Simmela v jeho právně proslulé esejí *Velkoměsto a duchovní život*, uvědomoval si jej i Graham Wallas ve svém díle *Velká společnost*. Toto téma stojí v pozadí Frommova pojmu „člověk-automat“. Obava, že ve společnosti převládne podobný typ člověka, vede znovu k používání klasických sociologických pojmů jako „status a smlouva“ nebo „pospolitost a společnost“. Dodává zlověstný význam takovým termínům, jako je Riesmanův „vnějškově řízený člověk“ nebo Whyteova „společenská etika“. A konečně nejpopulárnější příklad, „triumf“ – lze-li to tak nazvat – člověka tohoto typu je hlavním smyslem Orwellova díla 1984.

Z pozitivní stránky, dnes tak toužebně žádané, jsou to v širším smyslu Freudovo „id“, Marxova „svoboda“, Meadovo „já“ a „spontaneita“ Karen Horneyové, jež jsou základem koncepcí namířených proti triumfu odcizeného člověka. Tito vědci se snaží nalézt v člověku nějaká centra, jež by umožňovala věřit, že konec konců nemůže být donucen stát se natrvalo takovým odcizeným tvorem – odcizeným přírodě, společnosti i sobě samému. Volání po „pospolitosti“ je pokusem – podle mého mínění pochybeným – definovat podmínky, jež by vyloučily možnost geneze takového člověka; a protože mnozí humanitní myslitelé došli k názoru, že mnozí psychiatři svou praxí produkují takové odcizené a seberacionalizované lidi, odmítají toto adaptační úsilí. Za tím vším a ještě více za tradičními i současnými obavami a přemýšlením seriózních a citlivých vědců zabývajících se člověkem stojí prostá a rozhodující skutečnost, že odcizený člověk je antitezí západního ideálu svobodného člověka. Společnost, v níž prospívá tento typ člověka – usměvavý robot – je antezí svobodné, v doslovném a prostém smyslu toho slova demokratické společnosti. Nástup takového člověka obrací naši pozornost ke svobodě jako osobní starosti jednotlivce a závažnému veřejnému problému a doufejme i jako k problému sociálních

věd. Jako osobní starost jednotlivce, jejíž podmínky a hodnoty si jednatelce zřídka uvědomuje, je to „odcizení“. Jako závažný veřejný problém, k jehož podmínkám a hodnotám je veřejnost většinou lhostejná, to není nic jiného než otázka demokratické společnosti jako faktu i jako přání.

Právě proto, že tento závažný veřejný problém i tato osobní starost nejsou nyní široce uznávány, a neexistují proto jako explicitní osobní starosti a veřejné problémy, právě proto jsou stísněnost a lhostejnost, jež o nich svědčí, svým významem a účinkem tak hluboké a obsáhlé. To je dnes hlavní stránka problému svobody v jeho politickém kontextu a hlavní stránka intelektuální výzvy, již současným sociálním vědcům přináší formulace problému svobody.

Není to jen paradox, řekneme-li, že hodnoty svobody a rozumu vystupují na pozadí osobních starostí, pocitu neklidu a odcizení. Podobně závažný problém, k němuž dnes nejtypičtěji vede ohrožení svobody a rozumu, je především neexistence explicitních závažných problémů, spíše apatie nežli explicitně formulovaný problém jako takový.

Závažné veřejné problémy ani osobní starosti nebyly objasněny proto, že hlavní lidské schopnosti a vlastnosti k tomu nezbytné jsou právě svoboda a rozum, jež jsou ohroženy a jež se ztrácejí. Ty školy sociální vědy, jež jsem v této knize kritizoval, neformulovaly seriózně jako problémy ani osobní starosti, ani závažné veřejné problémy. Příslib sociální vědy pracující v duchu klasické tradice spočívá do značné míry právě v tom, že to učiní.

4

Osobní obtíže a závažné veřejné problémy vyvolané krizí rozumu a svobody nelze ovšem formulovat jako jediný velký problém, nelze jim však ani čelit, natož je řešit tím, že budeme každý z nich zkoumat mikroskopicky jako řadu drobných otázek a starostí omezených na rozmanité prostředí. Jde tu o problémy strukturální povahy a k jejich

vymezení je nutné použít klasických pojmů lidské biografie a dějin epochy. Jen tak lze vystopovat vzájemné vazby mezi strukturou a prostředím, jimiž jsou dnes tyto hodnoty ovlivňovány, a analyzovat příčiny. Krize osobnosti, krize utváření dějin, úloha rozumu v životě svobodného jedince a v utváření dějin – to jsou problémy, v jejichž redefinování a objasňování spočívá příslib sociálních věd.

Morálním a intelektuálním příslibem sociální vědy je uchovat svobodu a rozum nadále jako hýčkané hodnoty, používat jich seriózně, důsledně a tvořivě při formulaci problémů. To je však současně politický příslib toho, co obecně nazýváme západní kulturou. V sociálních vědách se prolínají politické a intelektuální krize naší doby: seriózní činnost v jedné oblasti je současně seriózní činností v oblasti druhé. Politická tradice klasického liberalismu i klasického socialismu tvoří společně naše hlavní politické tradice. Jejich selhání jako ideologií souviselo s poklesem významu svobodné osobnosti a rozumu v záležitostech lidí. Ústřední ideou jakékoli nové formulace liberálních či socialistických cílů musí dnes být společnost, v níž všichni lidé se stanou pány svého rozumu a jejich nezávislé myšlení bude mít strukturální důsledky pro společnost a její dějiny, a tím i jejich životní osudy.

Zájem sociálního vědce o strukturu společnosti nevyplývá z názoru, že budoucnost je strukturálně determinována. Strukturální meze lidského rozhodování zkoumáme proto, abychom našli možnosti účinného ovlivňování, abychom poznali, co může a musí být strukturálně změněno, má-li se zvýšit úloha vědomého rozhodování při utváření dějin. Náš zájem o historii nevyplývá z názoru, že budoucnost je nevyhnutelná, že je určena minulostí. Skutečnost, že lidé žili v minulosti v určitých typech společnosti, nevytyčuje přesně či absolutně meze pro typy společnosti, jež možná vytvoří v budoucnosti. Dějiny zkoumáme proto, abychom odhalili alternativy, v jejichž rámci dnes lidský rozum a svoboda mohou utvářet dějiny.

Historické sociální struktury zkoumáme zkrátka proto, abychom v nich objevili způsoby, jimiž jsou a mohou být řízeny. Jedině tak můžeme poznat meze a význam lidské svobody.

Svoboda není pouze možnost dělat, co se nám líbí, ani pouhá příležitost volit mezi několika danými alternativami. Svoboda je především možnost formulovat nabízející se varianty, diskutovat o nich – a teprve pak si z nich vybrat. Proto svoboda nemůže existovat bez zvýšené úlohy rozumu v záležitostech lidí. V rámci života jednotlivce a dějin společnosti spočívá společenská úloha rozumu ve formulování existujících možností a rozšiřování záběru lidského rozhodování při utváření dějin. Budoucnost lidstva není pouze nějaká soustava proměnných, které lze předvídat, nýbrž je o ní nutno rozhodnout – ovšem v mezích historických možností. Tato možnost však není neměnná a zdá se, že v naší době jsou její meze velmi široké.

Problém svobody je dále problémem, jak docházet k rozhodnutím o budoucnosti lidstva a kdo je má přijímat. Z organizační stránky je to problém správného mechanismu rozhodování, z morální stránky pak problém politické odpovědnosti. Z intelektuální stránky jde o to, stanovit možné perspektivy lidstva. Avšak nejdůležitější aspekty svobody dnes souvisejí nejen s povahou dějin a strukturálními možnostmi vědomě ovlivňovat jejich průběh; souvisejí také s podstatou člověka a se skutečností, že svoboda nemůže být založena na nějaké „základní přirozenosti člověka“. Hlavní problém svobody je problém usměvavého robota, vyvstávající dnes v dané podobě proto, že dnes je zřejmé, že všichni lidé *nemají* přirozenou *potřebu* být svobodnými; že nejsou ochotni nebo schopni – podle okolností – vynaložit úsilí k získání rozumu, jež svoboda vyžaduje.

Za jakých podmínek vzniká v lidech *potřeba* být svobodnými a schopnými svobodného jednání? Za jakých podmínek jsou ochotni a schopni nést břímě, jež jim

ukládá svoboda, a nepovažovat je za břímě, nýbrž spíše za ochotně nastoupenou cestu k přeměně sebe samých? A naopak: Lze lidi přimět, aby si přáli stát se *usměvavými* roboty?

Není dnes nutné počítat s možností, že poklesne kvalita a kulturní úroveň lidského ducha jako sociálního faktu, přičemž v důsledku ohromujícího nakupení techniky to postřehnou jen nepočtení jednotlivci? Není to jeden možný smysl racionality bez rozumu, odcizení člověka, důkaz, že rozum nehraje v záležitostech lidí svobodnou roli? Nakupení techniky nám to zastírá. Ti, kdož používají tyto nástroje, to nechápou o nic lépe než ti, kdo je vynalézají. Proto *nelze*, aniž si uvědomíme dvojnásobnost tohoto jevu, považovat přemíru techniky za ukazatel kvality člověka a pokroku kultury.

Formulovat jakýkoli problém vyžaduje definovat hodnoty, jichž se týká, a nebezpečí, jež jim hrozí. Právě pocit ohrožení uznávaných hodnot, jako jsou svoboda a rozum, je nezbytnou morální podstatou všech významných problémů sociálního výzkumu, jakož i závažných veřejných problémů a osobních starostí jednotlivců.

Hodnoty souvisící s kulturním problémem individuality jsou konvenčně ztělesněny v ideálu renesančního člověka. Nebezpečím pro tento ideál je nástup *usměvavého* robota.

Hodnoty souvisící s politickým problémem utváření dějin jsou ztělesněny v prometeovském ideálu člověka jako jejich tvůrce. Tomuto ideálu hrozí dvojí nebezpečí: Na jedné straně mohou dějiny probíhat bez účasti lidí, vzdají-li se lidé nadále podílu na jejich utváření a nechají-li se jimi vléci. Na druhé straně mohou být dějiny opravdu utvářeny – avšak úzkými kroužky elity bez odpovědnosti vůči těm, kteří musí nést důsledky jejich rozhodnutí nebo jejich chyb.

Neznám odpověď na otázku politické nezodpovědnosti v naší době nebo na kulturní a politickou otázku

usměvavého robota. Není však jasné, že tyto otázky nelze zodpovědět, pokud těmto problémům nečelíme? Není zřejmé, že se jimi musí zabývat především sociální vědci v bohatých společnostech? Skutečnost, že mnozí z nich to dnes nečiní, je jistě závažným selháním privilegovaných lidí naší doby.

10 O politice

Sociální vědci nemají zapotřebí, aby politický význam jejich práce určovaly „náhodné okolnosti“ nebo aby o jejím využití rozhodovaly cíle jiných lidí. Je plně v jejich moci uvažovat o jejím významu a rozhodovat o jejím využití podle vlastních záměrů. Do značné, byť neurčitelné míry mohou ovlivňovat, či dokonce určovat tyto záměry. To vyžaduje, aby dospívali k jasným soudům a rozhodnutím o teorii, metodě a faktech. Jakožto politikum jsou tyto soudy vlastním zájmem jak jednotlivých vědců, tak celé akademické obce. Není však zřejmé, že implicitní soudy o morálce a politice mají mnohem větší vliv než explicitní diskuse o osobní a profesionální politice? Jen tehdy, učiní-li vědci tyto vlivy předmětem diskuse, mohou si je plně uvědomit a snažit se ovlivňovat jejich důsledky pro práci v sociálních vědách a pro její politický význam.

Žádný sociální vědec se nikterak nemůže vyhnout tomu, aby nevolil mezi hodnotami a nepromítal je do svého díla. Problémy – závažné veřejné otázky i osobní starosti jednotlivců – se týkají ohrožení předpokládaných hodnot a nelze je jasně formulovat, neuznáváme-li tyto hodnoty. Sociálních výzkumů i vědců se stále více využívá pro byrokratické a ideologické účely. Vědci zabývající se člověkem a společností tak jsou jako lidé i jako profesionálové postaveni před řadu otázek: zda jsou si vědomi využívání své práce a hodnot do ní promítnutých, zda to mohou sami kontrolovat a zda o tuto kontrolu usilují. To, jak zodpoví či nezodpoví tyto otázky, způsob, jakým využijí nebo nevyužijí těchto odpovědí ve své práci a ve svém profesionálním životě, určuje i jejich odpověď na poslední otázku: zda jsou při své činnosti jako sociální vědci a) morálně autonomní, b) závislí na morálce jiných lidí nebo c) morálně pasivní.

Hesla, jež s sebou nesly tyto problémy – často jistě s dobrými úmysly –, nadále nedostačují. Sociální vědci se nyní musí těmto osudovým otázkám opravdu postavit tváří v tvář. V této kapitole chci navrhnout několik bodů, jež je nutno uvážit při hledání odpovědi na uvedené otázky, a předložit odpověď, kterou jsem v posledních několika letech shledal správnou.

1

Pro sociálního vědce není nutnost zvolit si určité hodnoty něčím novým. Vždyť již pracuje na základě určitých hodnot. Hodnoty ztělesňované nyní těmito disciplínami byly vybrány z hodnot vytvořených v západním světě, všude jinde jsou sociální vědy importovány. Někteří vědci ovšem hovoří tak, jako kdyby jejich zvolené hodnoty „přesahovaly“ Západ nebo jakoukoli jinou společnost; jiní hovoří tak, jako kdyby jejich normy byly „imanentní“ určité společnosti, jako by byly jakýmsi nerealizovaným potenciálem. Lze však jistě souhlasit s tím, že hodnoty vlastní tradicím sociální vědy nejsou ani transcendentní, ani imanentní. Jsou to prostě hodnoty proklamované mnoha lidmi a v jistých mezích uplatňované v malých skupinách. To, co je nazýváno morálním soudem, je pouze přáním zobecnit a zpřístupnit jiným hodnoty, které si člověk sám zvolil.

Podle mne obsahují tradice sociální vědy tři nezákladnější politické ideály, v nichž spočívá jejich intelektuální příslib. První z nich je prostě hodnota pravdy, faktu. Sama podstata toho, co sociální věda činí, totiž určování faktů, má politický význam. Ve světě intenzivně šířených nesmyslů má každé konstatování faktu politický a morální význam. Všichni sociální vědci se již svou pouhou existencí účastní boje mezi osvětou a tmářstvím. Pracovat v sociální vědě znamená v našem světě především provozovat politiku pravdy.

Politika pravdy však není adekvátním vyjádřením hodnot, jimiž se řídí naše činnost. Pravdivost našich zjištění a přesnost našich výzkumů, nahlíží-li se ve společen-

ských souvislostech, mohou nebo nemusí být relevantní pro záležitosti lidstva. Zda a jak jsou relevantní, to je samo o sobě druhá hodnota, krátce řečeno hodnota rozumu v lidských záležitostech. S tím souvisí třetí hodnota – svoboda člověka, s veškerou mnohoznačností tohoto pojmu. Svoboda i rozum, jak jsem se již snažil dokázat, jsou základními hodnotami západní civilizace, obě jsou uznávány jako ideály. Avšak při jakémkoli jejich uplatňování – jako kritéria a jako cíle – vedou k mnoha nedorozuměním. Proto jedním z našich intelektuálních cílů jako sociálních vědců je objasňovat ideál svobody a ideál rozumu.

Má-li lidský rozum sehrát větší a určitější roli při utváření dějin, musí být sociální vědci v řadách jeho hlavních nositelů; vždyť v jejich činnosti, tj. v používání rozumu k porozumění záležitostem lidstva, je smysl jejich úsilí. Chtějí-li pracovat a jednat vědomě zvoleným způsobem, musí nejprve nalézt své místo v intelektuálním životě a ve společensko-historické struktuře své doby. Musí nalézt své místo ve společenských sférách rozumu a tyto sféry opět vztáhnout ke struktuře historické společnosti. Zde se musím omezit pouze na stručné rozlišení tří politických rolí, jejichž prostřednictvím může sociální vědec jako člověk rozumu pochopit sám sebe.

Jedním z témat sociálních věd, a snad především sociologie, je téma filosofa jako vladaře. Od Augusta Comta po Karla Mannheima se lze setkat s obhajobou a ospravedlňováním větší moci pro „muže vědění“. Nastolení rozumu ovšem znamená v konkrétnějším vyjádření nastolení „člověka – nositele rozumu“. Taková představa o roli rozumu v záležitostech lidstva velmi přispěla k tomu, že sociální vědci uznali rozum za sociální hodnotu jen velmi všeobecně. Chtěli se vyhnout pošetilosti takové představy při konfrontaci s fakty moci. Taková představa je v rozporu i s podstatou mnoha podob demokracie, neboť předpokládá aristokracii, byť spíše aristokracii ducha než původu či majetku. Avšak tato poněkud pošetilá představa sociálního vědce

jako filosofa na trůně je jenom jednou z možných představ o veřejné roli, jakou se může pokusit sehrát.

Kvalita politiky velmi záleží na intelektuálních kvalitách lidí, kteří se na ní podílejí. Kdyby byl vladařem „filosof“, byl bych v pokušení opustit jeho říši; nemají-li však vladaři vůbec žádnou „filosofii“, jsou schopni odpovědně vládnout?

Druhá a dnes nejobvyklejší role je role vladařova rádce. Jejím běžným ztělesněním je byrokratické využívání sociálních věd, jež jsem již vylíčil. Jednotlivý sociální vědec má sklon podlehnout silným tendencím moderní společnosti, jež činí z jednotlivce součást funkčně racionální byrokracie, a hrát si na svém specializovaném písečku tak, aby se vyslovně nemusel zabývat strukturou postmoderní společnosti. Jak jsme viděli, v této roli má sociální věda mnohdy tendenci stát se funkčně racionální mašinerií. Jednotlivý sociální vědec ztrácí svou duchovní nezávislost a svou podstatnou schopnost rozumného myšlení; role rozumu v záležitostech lidstva se omezuje na zdokonalování technik pro administrativní a manipulativní účely.

To je role vladařova rádce ve své nejhorší podobě; domnívám se však, že nemusí nabývat podoby a smyslu byrokratického stylu. Je velmi obtížné uchovat si při plnění této role morální a intelektuální poctivost, a tím svobodu pracovat na úkolech sociální vědy. Pro poradce je snadné považovat samy sebe za filosofy a své klienty za osvícené vladaře. Avšak i kdyby rádci byli skutečně filosofové, ti, jimž slouží, nemusí být osvícení. Proto na mne tak otřesně působí loajalita některých poradců vůči neosvíceným despotům, loajalita, jež zjevně není vynucena ani despotickou omezeností, ani dogmatickou prostoduchostí.

Netvrdím, že roli rádce nelze vykonávat dobře; vím, že je to možné a že někteří lidé to činí. Kdyby takových lidí bylo více, politické a intelektuální úkoly těch sociálních vědců, kteří si zvolili třetí roli, by byly mnohem lehčím břemenem, neboť tyto dvě role se překrývají.

Třetí způsob, jímž se sociální vědec může pokusit realizovat hodnotu rozumu a jeho roli v záležitostech lidstva, je rovněž velmi dobře znám, a někdy dokonce praktikován. Spočívá v tom zůstat nezávislým, dělat si svou vlastní práci, volit si vlastní problémy, avšak adresovat své dílo *jak vládařům, tak „veřejnosti“*. Takové pojetí v nás vyvolává představu sociální vědy jako jakéhosi veřejného zpravodajského aparátu, který se zabývá závažnými veřejnými problémy, osobními starostmi lidí i strukturálními tendencemi naší doby, jež jsou jejich příčinou, představu individuálního sociálního vědce jako racionálního člena samosprávného sdružení, jež nazýváme sociálními vědami.

Přijmeme-li tuto roli, kterou zakrátko objasním obšírněji, snažíme se *jednat* na základě hodnoty rozumu; protože se domníváme, že naše činnost nebude zcela bezvýsledná, přijímáme teorii utváření dějin: domníváme se, že „člověk“ je svobodný a že svým rozumovým úsilím může ovlivnit dějinný proces. Nebudu se nyní zabývat *hodnotami* svobody a rozumu, ale pouze zkoumat, v rámci jaké teorie dějin mohou být uskutečněny.

2

Lidé jsou při utváření dějin svobodní, avšak někteří jsou mnohem svobodnější než ostatní. Taková svoboda předpokládá přístup k prostředkům rozhodování a moci, jimiž dnes lze utvářet dějiny. Nejsou tak utvářeny vždy; budu nyní hovořit pouze o současném období, v němž prostředky dějnotvorné moci tak zmohutněly a zkoncentrovaly se. Na toto období se vztahuje mé tvrzení, že nepodílejí-li se lidé na utváření dějin, stávají se stále více nástrojem v rukou tvůrců dějin a také pouhým objektem dějinného procesu.

Je historickým problémem, jak velkou roli může určité rozhodnutí sehrát při utváření dějin. To záleží do značné míry na mocenských prostředcích, jež má daná společnost v dané době k dispozici. V některých společnostech

vedou nesčetné akce nesčetných jedinců ke změně jejich prostředí, a tak postupně ke změně struktury samé. Tyto změny jsou dějinným procesem; historie je proud, i když jej vcelku „tvoří lidé“. Tak mohou nesčetní podnikatelé a nesčetní spotřebitelé prostřednictvím desetitisíců rozhodnutí v minutě vytvářet a přetvářet hospodářství volného trhu. To je snad to hlavní omezení, jaké měl Marx na mysli, když napsal: „Lidé dělají své dějiny sami, ale nedělají je tak, jak je napadne, za okolností, které si sami zvolili...“*

Osud nebo „nevyhnutelnost“ souvisí s takovými historickými událostmi, které se vymykají kontrole jakéhokoli okruhu nebo skupiny lidí, pro něž je příznačné, že: 1. jsou dostatečně kompaktní, a tím identifikovatelné; 2. jsou dostatečně mocné, aby mohly přijímat účinná rozhodnutí; 3. jejich postavení je takové, že mohou předvídat důsledky těchto rozhodnutí, a tudíž za ně mohou být odpovědné. V tomto pojetí jsou události souhrnem a nezamýšlenými výsledky nesčetných rozhodnutí nesčetných lidí. Každé z těchto rozhodnutí je ve svých důsledcích nepatrné a je buď negováno protiopatřením, nebo podpořeno jiným souhlasným rozhodnutím. Mezi záměrem jednotlivce a souhrnným výsledkem není žádná souvislost. Události probíhají mimo lidská rozhodnutí: dějiny jsou tvořeny za zády lidí.

V tomto pojetí není osud univerzální skutečností, není vlastní podstatě dějin nebo podstatě člověka. Osud je aspektem určité historicky konkrétní sociální struktury. Ve společnosti, v níž konec konců rozhoduje puška, v níž typickou ekonomickou jednotkou je rodinná farma nebo malá živnost, v níž dosud neexistuje národní stát nebo je pouze vzdáleným rámcem, ve společnosti, v níž se informace šíří ústně, vylepením vyhlášky nebo z kazatelny – v *takové* společnosti jsou dějiny výsledkem působení osudu.

* K. Marx, Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta. Viz K. Marx a B. Engels, *Spisy*, sv. 8, Praha, Svoboda, 1961, s. 141. (Pozn. překl.)

Uvažujme nyní o jádru našeho problému: Není to prostě obrovské zvětšení a rozhodující centralizace všech prostředků moci a rozhodování, co je nástrojem utváření dějin? V moderní průmyslové společnosti se výrobní zařízení rozvíjejí a centralizují tím, že řemeslníci a rolníci jsou nahrazováni soukromými korporacemi a státními průmyslovými podniky. V moderním národním státě prostředky násilí a politické správy podléhají podobnému vývoji – králové ovládají šlechtu, rytíři s vlastní zbrojí jsou poté nahrazeni stálými armádami a dnes strašlivými zbraněmi. V *post-moderní* době vývoj v těchto třech oblastech – v ekonomice, politice a prostředcích násilí – dosahuje svého dramatického vrcholu ve Spojených státech a v SSSR. Mezinárodní i národní prostředky utváření dějin jsou dnes centralizovány. Není tudíž jasné, že rozsah a možnosti vědomé lidské činnosti při utváření dějin jsou právě dnes jedinečné? Historii dnes dělají mocenské elity ovládající tyto prostředky – pravda, ne „za okolností, jež si samy zvolily“, ale které se ve srovnání s jinými lidmi a jinými epochami jistě nezdají nepřekonatelné.

V tom je jistě paradox naší současné situace: Fakta o nových prostředcích utváření dějin signalizují, že lidé již nejsou nezbytně vydáni napospas osudu, že nyní *mohou* utvářet dějiny. To však je zneváženo další skutečností, že totiž právě dnes ty ideologie, které nabízejí možnost utvářet dějiny, jsou v západních společnostech v úpadku a hroutí se. Toto zhroucení je současně zhroucením nadějí osvícenství, že rozum a svoboda se stanou převládajícími silami lidských dějin. V pozadí této skutečnosti je i duchovní a politické selhání intelektuální pospolitosti.

Kde je inteligence, která by pokračovala ve velké diskusi západního světa a jejíž intelektuální dílo by ovlivňovalo politické strany i veřejnost a mělo význam pro velká rozhodnutí naší doby? Kde jsou masmédiá, jež by byla této inteligenci k dispozici? Kdo z těch, kteří jsou v čele státu dvou stran a jeho dravé vojenské mašinerie, pozorně sle-

duje, co se děje ve světě poznání, rozumu a vnímavosti. Proč je svobodný intelekt tak oddělen od mocenského rozhodování? Proč dnes mezi mocnými vládne tak velká a nezodpovědná nevědomost?

Intelektuálové, umělci, duchovní a vědci ve Spojených státech dnes vedou studenou válku, v níž pouze odrážejí a rozvíjejí zmatení byrokracie. Nepředkládají mocným požadavky alternativní politiky, ani s takovými alternativami neseznamují veřejnost. Nesnaží se dát politice Spojených států odpovědný obsah, naopak ji napomáhají obsahu zbavit. Součástí těchto politováníhodných morálních poměrů je právě tak selhání křesťanského kléru jako připoutání vědců k nacionalistické „vědecké mašinerii“. Patří k tomu i prolhanost tisku, jež se stala rutinou, a mnoho z ambiciózní triviálnosti, jež se vydává za sociální vědu.

3

Neočekávám (a ani celá moje argumentace si na to nečiní nárok), že moje stanovisko přijmou všichni sociální vědci. Chtěl bych zde však říci, že přijme-li sociální vědec za své hodnoty rozumu a svobody, je jeho hlavním úkolem definovat meze svobody a meze úlohy rozumu v dějinách.

Tím, že sociální vědec přijme třetí roli, nezačíná sama sebe považovat za nezávislou bytost stojící „mimo společnost“. Stejně jako většina ostatních lidí *cítí*, že stojí mimo hlavní dějinná rozhodnutí této doby; současně si uvědomuje, že je jedním z mnoha, kteří nesou jejich důsledky. To je jeden z hlavních důvodů, proč se do té míry, v jaké si uvědomuje své jednání, stává explicitně politickým člověkem. Nikdo nestojí „mimo společnost“; otázkou je, kde v ní stojí.

Sociální vědec žije obvykle v podmínkách střední třídy, jejího statusu a moci. Svou činností v tomto prostředí na tom není při řešení strukturálních problémů mnohdy o nic lépe než obyčejní lidé, neboť řešení těchto problémů není nikdy pouze intelektuální nebo soukromá záležitost. Správné definování či řešení těchto problémů nelze

omezovat na prostředí přístupné jeho snažení, neboť jde o problémy sociální, politické a hospodářské moci. Avšak sociální vědec není jenom „obyčejný člověk“. Jeho úkolem je právě intelektuálně překročit prostředí, v němž žije, a to také činí, když uvažuje o ekonomickém zřízení Anglie v devatenáctém století, o hierarchii statusu ve Spojených státech dvacátého století, o vojenských institucích antického Říma nebo o politické struktuře Sovětského svazu.

Pokud se zabývá hodnotami svobody a rozumu, jsou jedním z jeho badatelských témat objektivní možnosti určitých typů lidí v určitých typech sociální struktury stát se svobodnými a rozumnými jednotlivci. Jiným jeho tématem je to, jaké možnosti mají (pokud je vůbec mají) v různých typech společnosti lidé různého postavení 1. překročit svým rozumem a zkušeností své každodenní prostředí, 2. využít své moci k jednání ovlivňujícímu strukturu jejich společnosti a jejich doby. To jsou problémy úlohy rozumu v dějinách.

Při uvažování o těchto problémech snadno zjistíme, že v moderních společnostech mají někteří lidé moc jednat s významnými strukturálními důsledky a že jsou si plně vědomi důsledků svého jednání; jiní rovněž disponují takovou mocí, aniž si však uvědomují její účinný rozsah; pak je tu mnoho těch, kteří nemohou překročit své každodenní prostředí tím, že si uvědomí jeho strukturu, nebo dosáhnout její změny jakýmkoli prostředky, jež mají k dispozici.

Jako sociální vědci hledáme tedy své místo. Díky povaze své práce si uvědomujeme sociální strukturu a do jisté míry i historický mechanismus její změny. Zjevně však nemáme přístup k hlavním prostředkům moci, jimiž dnes lze tento mechanismus olivňovat. Máme však jeden (často křehký) „mocenský prostředek“, který je klíčem k naší politické roli a k politickému významu naší práce.

Domnívám se, že politickým úkolem sociálních vědců, kteří přijali za své ideály rozumu a svobody, je obracet se svým dílem ke každému ze tří typů lidí, jež jsem klasifikoval podle jejich moci a vědění.

Těm, kteří mají moc a uvědomují si ji, připisuje vědec různou míru odpovědnosti za strukturální důsledky, jež podle jeho zjištění mohou být rozhodujícím způsobem ovlivněny jejich rozhodováním nebo nerozhodováním.

Těm, jejichž činnost má podobné důsledky, ale kdož si jich nejsou vědomi, adresuje vědec vše, co zjistí o těchto důsledcích. Pokouší se je vychovávat a i zde připisuje odpovědnost.

Těm, kteří zpravidla nedisponují mocí a uvědomují si pouze své omezené každodenní prostředí, odhaluje svým dílem význam strukturálních tendencí a rozhodnutí pro tato prostředí a souvislost jejich osobních obtíží se závažnými veřejnými problémy. Přitom vyloží, co zjistil o činnosti těch, kteří mají větší moc. To jsou jeho hlavní výchovné a veřejné úkoly, když hovoří k většímu okruhu posluchačů. V dalším prozkoumáme problémy a úkoly vyplývající z této třetí role.

4

Sociální vědec je obvykle vysokoškolským profesorem; tato skutečnost značně determinuje jeho možnosti jednat. Jako profesor se obrací ke studentům a příležitostně ve formě přednášek nebo pojednání k širší veřejnosti a ke strategicky vlivnějším kruhům společnosti. Při posuzování jeho možné veřejné úlohy se budeme přidržovat těchto prostých skutečností o jeho moci, nebo chybě-li, jeho bezmoci.

Věnuje-li se liberální, tzn. osvobozující výchově, má jeho veřejná role dva cíle: Pokud jde o jednotlivce, měl by se snažit převést jeho osobní starosti a obtíže na závažné společenské otázky a problémy přístupné rozumu, dopomoci mu stát se člověkem usilujícím o sebevzdělávání, a tím rozumným a svobodným. Pokud jde o společnost, měl by bojovat proti všem silám ničícím skutečnou veřejnost a utvářejícím masovou společnost, nebo si vytyčit jako pozitivní cíl pomáhat vytvářet a posilovat veřejnost usilu-

jící o vlastní zdokonalování. Teprve pak se snad společnost může stát rozumnou a svobodnou.

To jsou velmi rozsáhlé úkoly a musím je objasnit jistou oklikou. Zabýváme se dovednostmi a hodnotami. Některé „dovednosti“ jsou však pro osvobození člověka více či méně závažné. Nemyslím, že dovednosti a hodnoty lze od sebe oddělovat tak snadno, jak se často domníváme ve snaze najít „neutrální dovednosti“. Je to otázka stupně, kdy dovednosti jsou na jednom konci, hodnoty na druhém. Avšak někde uprostřed této stupnice je to, co nazývám vnímavostmi, a ty nás zajímají nejvíce. Naučit někoho pracovat na soustruhu nebo číst a psát znamená většinou cvičit jeho dovednosti; pomoci někomu při rozhodování o jeho životních cílech, hovořit s ním o stoickém, křesťanském nebo humanistickém postoji k životu znamená vštěpovat nebo rozvíjet hodnoty.

Vedle dovedností a hodnot musíme položit vnímavost, která zahrnuje obojí a ještě něco víc: jakousi terapii v klasickém smyslu našeho vlastního sebepoznání. Její součástí je myšlení – dovednost polemizovat sám se sebou, kterou nazýváme ve styku s druhým diskusí. Vychovatel musí začít tím, co jednotlivce nejvíce zajímá, ať se to třeba zdá triviální a laciné. Musí pokračovat takovým způsobem a používat takového materiálu, aby umožnil studentům získávat stále racionálnější vhled do problémů, jež zajímají studenty nebo na něž během výchovy sám narazí. Musí se snažit rozvíjet muže a ženy, kteří mohou a sami chtějí pokračovat v tom, co vychovatel začal: konečným produktem osvobozující výchovy jsou prostě muži a ženy usilující o sebezdokonalování, zkrátka svobodní a rozumní jednotlivci.

Společnost, v níž převládají takoví jedinci, je demokratická v jednom z hlavních smyslů tohoto slova. Takovou společnost lze také definovat jako společnost, v níž převládá spíše pravá veřejnost než masy. Myslím tím toto:

Lidé v masové společnosti, ať si to uvědomují či nikoli, jsou ovládáni svými osobními obtížemi a nejsou s to pře-

měnit je ve veřejné problémy. Nechápu vzájemné ovlivňování mezi osobními obtížemi danými jejich prostředím a problémy sociální struktury. Naproti tomu uvědomělý příslušník pravé veřejnosti je toho schopen. Ví, že to, co pocituje a co považuje za své osobní obtíže, jsou velmi často i problémy ostatních lidí, a co je důležitější – chápe, že jejich řešení není v moci jednotlivců, nýbrž že je možné pouze změnou struktury skupiny, v níž žije, a někdy struktury celé společnosti. Lidé masové společnosti mají své starosti, obvykle si však neuvědomují jejich význam a zdroj; příslušníci pravé veřejnosti je konfrontují se závažnými veřejnými problémy a zpravidla si uvědomují jejich společenský dosah.

Politickým úkolem sociálního vědce – jako ostatně každého liberálního vychovatele – je neustále překládat osobní starosti lidí do podoby závažných veřejných problémů a současně objasňovat lidské aspekty veřejných problémů pro nejrůznější jedince. Má projevovat svým dílem – a je-li vychovatel, pak i svým životem – sociologickou imaginaci. Jeho záměrem je rozvíjet u lidí, kteří jsou veřejně vystaveni jeho vlivu, tento způsob myšlení. Dosáhnout tohoto cíle znamená zabezpečit rozum a individualitu a učinit je převládajícími hodnotami demokratické společnosti.

Snad si nyní řeknete: „Tu to máme! Vytyčuje nám tak vysoký ideál, že ve srovnání s ním se musí všechno jevit nízké.“ Takové pochopení mých myšlenek nasvědčuje tomu, že slovo demokracie není bráno příliš vážně a že mnozí pozorovatelé lhostejně připouštějí odklon od prostého významu slova. Demokracie je ovšem velmi složitá idea a je právem předmětem mnoha polemik. Jistě to však není tak složitý či mnohoznačný pojem, aby jej lidé, kteří o ní chtějí společně uvažovat, nemohli nadále používat.

Své pojetí demokracie jako ideálu jsem se již pokusil naznačit. V jádru demokracie znamená, že lidé, jichž se životně dotýká nějaké rozhodnutí, mají v tomto rozhodnutí účinné slovo. Na druhé straně to znamená, že veškerá

moc přijímat taková rozhodnutí je veřejně legitimizována a že ti, kdo je přijímají, jsou za ně veřejně zodpovědní. Domnívám se, že žádný z těchto tří předpokladů se nemůže prosadit, dokud ve společnosti nepřevládne taková veřejnost a takoví jedinci, jaké jsem vylíčil. Jisté další podmínky demokracie objasním v dalším výkladu.

Sociální struktura Spojených států není zcela demokratická. Alespoň na tom se lze jistě shodnout. Neznám společnost, která by byla zcela demokratická – to je ideál. Řekl bych, že dnešní USA jsou obecně demokratické hlavně po formální stránce a ve smyslu rétorických frází o nadějných vyhlídkách. Ve své podstatě a praxi jsou velmi často nedemokratické a v mnoha institucionálních oblastech je to naprosto zřejmé. Hospodářství založené na korporacích nefunguje ani jako schůze městské rady, ani jako mocenská skupina odpovědná těm, kteří jsou závažně ovlivňováni jeho činností. Stejně je to s vojenskou mašinerií a ve stále větší míře i se státním aparátem. Nedělám si velké iluze o tom, že mnoho sociálních vědců může nebo chce sehrát demokratickou veřejnou roli, nebo – i kdyby mnozí tuto roli sehráli – o vyhlídkách, že výsledkem bude nezbytně rehabilitace veřejnosti. Snažím se pouze naznačit roli, jež je podle mne dostupná a kterou někteří sociální vědci ve skutečnosti hrají. Tato role bývá také v souladu jak s liberálními, tak socialistickými názory na úlohu rozumu v lidských záležitostech.¹

¹ Mimochodem bych chtěl čtenáři připomenout, že abstraktní empiricismus (a omezenost jeho metod) – i když nebereme v úvahu jeho současný byrokratický kontext a využívání – není vhodný pro demokratickou politickou roli, kterou popisují. Ti, kdož praktikují tento styl jako svou výhradní činnost, ti, kdož jej považují za „skutečnou práci sociální vědy“ a žijí jeho étosem, nemohou plnit osvobozující výchovnou úlohu. Tato úloha vyžaduje vzbuzovat v jednotlivcích i ve veřejnosti důvěru ve vlastní rozumové schopnosti a rozšiřovat je a zlepšovat individuální kritikou, učením a praxí. Vyžaduje to, jak říká George Orwell, dodávat jim odvalu k tomu „dostat se ven z břicha velryby“ nebo

Chci prostě říci, že politická role sociální vědy – jaká tato role může být, jak je hrána a jak účinně – závisí na míře, v jaké převládá demokracie.

Zvolíme-li si třetí roli rozumu, tj. roli nezávislého vědce, snažíme se jednat demokraticky ve společnosti, která není zcela demokratická. Jednáme však, jako kdybychom žili ve společnosti plně demokratické, a pokoušíme se odstranit ono „jako kdyby“. Snažíme se učinit společnost demokratičtější. Tvrdím, že to je jediná role, v níž se o to jako sociální vědci můžeme pokusit. Neznám alespoň jiný způsob, jak bychom mohli napomoci při budování demokratické společnosti. Proto problém sociálních věd jako hlavního nositele rozumu v lidských záležitostech je ve skutečnosti problémem demokracie v dnešní době.

5

Jaké jsou naše vyhlídky na úspěch? Za dané politické struktury, v níž nyní musíme působit, nepovažuji za příliš

podle amerického úsloví „stát se svým vlastním člověkem“. Tvrdit jim, že mohou „opravdu“ poznat sociální realitu pouze z nezbytných byrokratických výzkumů, znamená tabuizovat ve jménu „vědy“ jejich úsilí stát se nezávislými lidmi a samostatně myslet. Znamená to podryvat důvěru individuálních vědců ve vlastní schopnosti poznat realitu. Znamená to de facto povzbuzovat lidi, aby opírali své názory na společnost o autoritu odcizeného aparátu, což je ovšem dáno a podporováno celkovou byrokratizací rozumu v naší době. Industrializace akademického života a fragmentace problémů sociální vědy nedává předpoklady k osvobozující výchovné úloze sociálních vědců. Tyto školy myšlení totiž zkoumají skutečnost a také se snaží uchovávat výsledky tohoto zkoumání odděleně, po malých kouscích, o nichž, jak prohlašují, mají naprostou jistotu. Avšak vše, čím si mohou být jisti, jsou izolované, vyabstrahované zlomky; úkolem liberální výchovy a politickou úlohou sociální vědy a jejím intelektuálním příslibem je právě umožnit lidem překročit toto fragmentární a vyabstrahované prostředí: uvědomit si historické struktury a své místo v nich.

pravděpodobné, že se sociální vědci stanou účinnými nositeli rozumu. Mají-li lidé vědy sehrát tuto strategickou roli, musí být splněny určité podmínky. Lidé dělají své dějiny sami, říká Marx, ale nedělají je za okolností, které si sami zvolili. Jaké jsou tedy podmínky, které vyžadujeme my, abychom mohli účinně plnit tuto úlohu? Jsou k tomu nutné politické strany, hnutí a veřejnost, jež mají tyto rysy: 1. Jsou v nich otevřeně projednávány ideje a alternativy společenského života. 2. Mají možnost skutečně ovlivňovat rozhodnutí strukturálního významu. Jenom za podmínky existence takových organizací můžeme realisticky a s nadějí uvažovat o úloze rozumu v lidských záležitostech, kterou jsem se snažil nastínit. Takovou situaci považuji mimochodem za hlavní předpoklad každé plně demokratické společnosti.

V takovém politickém zřízení by se sociální vědci ve svých politických rolích zřejmě vyjadřovali „pro“ nebo „proti“ nejrůznějším hnutím, vrstvám a zájmům, místo aby se pouze obraceli na mnohdy mlhavou a – jak se obávám – mizející veřejnost. Jejich myšlenky by zkrátka vzájemně soutěžily a tato soutěž (jako proces i jako její výsledky v kterékoli době) by měla politickou závažnost. Bereme-li myšlenku demokracie a demokratické úlohy rozumu v lidských záležitostech vážně, naše angažovanost v takové soutěži nám nikterak nebude na obtíž. Přirozeně nemůžeme předpokládat, že všechny definice sociální reality, a tím méně všechna vyjádření o politických formách a prostředcích a návrhy cílů, jichž má být dosaženo, vyústí v nějakou nespornou, jednotnou doktrínu.²

Dokud neexistují takové politické strany, hnutí a veřejnost, žijeme ve společnosti, jež je demokratická hlavně

² Myšlenka takového monopolu v oblasti společenských idejí je jednou z autoritářských představ, jež jsou základem pojetí „metody“ tvůrců vědy jako administrátorů rozumu a jež jsou tak průhledně maskovány v „posvátných hodnotách“ „velkých teoretiků“. Mnohem zřetelněji jsou ztělesněny v technokratických heslech, jež jsem analyzoval v 5. kapitole.

svými uzákoněnými formami a formálními vyhlídkami. Neměli bychom podceňovat ohromnou důležitost a velkou příležitost, kterou nám tyto okolnosti poskytují. Měli bychom se naučit znát jejich důležitost z faktu jejich absence v sovětském světě a z boje, jež musí intelektuálové tohoto světa svádět. Měli bychom také vědět, že zatímco tam jsou mnozí intelektuálové fyzicky likvidováni, zde se mnozí morálně likvidují sami. Fakt, že demokracie ve Spojených státech je převážně formální, neznamená, že se můžeme vyhnout závěru, že má-li rozum sehrát svou svobodnou roli při demokratickém utváření dějin, musí být jedním z jeho hlavních nositelů sociální vědy. Absence demokratických stran, hnutí a veřejnosti neznamená, že sociální vědci jako vychovatelé by se neměli snažit učinit své výchovné instituce rámcem, v němž by taková osvobuzující veřejnost jednotlivců mohla alespoň zpočátku existovat, rámcem, v němž by mohla být podporována a trvale pěstována vzájemná diskuse. Neznamená to také, že by se neměli snažit kultivovat tuto veřejnost mimo rámec svých akademických rolí.

To ovšem znamená riskovat „potíže“ nebo – což je vážnější – čelit naprosté lhostejnosti. Vyžaduje to, abychom záměrně předkládali kontroverzní teorie a skutečnosti a abychom aktivně podněcovali polemiky. Neexistují-li široké, otevřené a poučené politické diskuse, nemohou lidé vejít ve styk s realitou vnějšího ani svého vnitřního světa. Domnívám se, že zejména v naší době vyžaduje role, kterou jsem zde popsal, alespoň předkládat konfliktní definice skutečnosti samé. To, co je většinou označováno termínem „propaganda“, zejména nacionalistická, se skládá nejenom z mínění o různých otázkách a tématech. Je to také, jak poznamenal Paul Kecskemeti, hlásání oficiální definice skutečnosti.

Náš veřejný život je mnohdy založen na takových oficiálních definicích, jakož i na mýtech, lžích a potřeštěných představách. Jsou-li určité politické programy – sporné či nesporné – založeny na nesprávných a klamných defini-

cích skutečnosti, pak ti, kteří mohou definovat skutečnost správněji, jsou povinni uplatnit svůj vliv. Proto veřejnost toho druhu, o které jsem mluvil, právě tak jako jednotlivé osobnosti působí v takové společnosti radikálně již svou existencí. Avšak taková je úloha myšlení, bádání, intelektu, rozumu, idejí: definovat skutečnost správně a tak, aby to bylo pro veřejnost relevantní. Výchovná a politická role sociální vědy v demokracii spočívá v tom, že má pomáhat při kultivování a podpoře veřejnosti a jedinců, kteří jsou s to vyvíjet se, žít a jednat v souladu s adekvátními definicemi osobní a společenské reality.

Úloha rozumu, jak jsem již naznačil, neznamená ani nevyžaduje vyběhnout na ulici, chytit nejbližší letadlo k místu probíhající krize, kandidovat do Kongresu, pořídit si tiskárnu novin, jít mezi chudé nebo mluvit k davům. Takové činy jsou mnohdy obdivuhodné a snadno si umím představit situace, kdy bych považoval za nemožné neučinit totéž. Kdyby se to však mělo stát normální činností sociálního vědce, znamenalo by to, že se vzdává své role a projevuje nedůvěru v přísliby sociální vědy a rozumu. Tato role vyžaduje pouze to, aby sociální vědec pokračoval ve své práci a nepodporoval byrokratizaci rozumu a diskursu.

Všichni sociální vědci nesdílejí mé názory v těchto otázkách, a ani je o to nežádám. Jde mi však o to, že jedním z úkolů sociálního vědce je zaujmout vlastní názor na podstatu historické změny a na to, jaké místo v ní má (má-li nějaké) svobodný a rozumný člověk. Jedině tak si uvědomí svou vlastní intelektuální a politickou úlohu ve společnosti, jíž se zabývá, své názory na hodnoty svobody a rozumu, které jsou hluboce zakořeněnou tradicí i příslibem sociální vědy.

Pokud jednotlivci a skupinky lidí nemohou jednat svobodně s historickými důsledky a současně nejsou s to rozpoznat tyto důsledky, pokud struktura moderních společností (nebo kterékoli společnosti) je dnes taková, že dějiny probíhají živelně a existujícími prostředky a znalostmi je

nelze ovlivňovat, potud jedinou nezávislou rolí sociálního vědce je role kronikáře a vykladače; představa odpovědnosti mocných se stává pošetilou a hodnoty svobody a rozumu lze uvést do života pouze ve výjimečném prostředí jistých privilegovaných soukromých osob.

Takových „pokud“ je však zde mnoho. Přestože je zde dost místa pro rozdíl v názorech na stupně svobody a na škálu důsledků, nedomnívám se, že je dostatek důkazů pro to, abychom se vzdali hodnot svobody a rozumu jako orientačních bodů při práci v sociální vědě.

Pokusy vyhnout se obtížným problémům, jimiž jsem se zde zabýval, jsou v poslední době rozsáhle podporovány heslem, že sociální věda „nemůže spasit svět“. Někdy tu jde o rezignaci skromného vědce; někdy je to výraz cynického opovrhování specialisty všemi problémy, které mají větší závažnost; někdy jde o zklamání mladických nadějí; mnohdy je to póza lidí, kteří usilují o prestiž „vědce“ jako ryziho a ztělesněného intelektu. Někdy je však takový pokus založen na uváženém úsudku o faktech moci.

S ohledem na tyto fakty nemyslím, že sociální věda „spasí svět“, nevidím však nic špatného na „úsilí o jeho spasení“, znamená-li tato fráze zabránit válce a lidské záležitosti uspořádat v souladu s ideály svobody a rozumu. Vlastní zkušenosti mě vedou spíše k pesimistickému posouzení vyhlídek do budoucna. Avšak i kdyby tomu tak bylo, musíme si položit otázku: Je-li možné nějaké východisko z krize naší doby za pomoci lidského ducha, nejsme to my, sociální vědci, kteří jsou s to je formulovat? Rezprezentujeme, i když to není vždy patrné, člověka, který je nositelem sebeuvědomění lidstva. Všechna řešení velkých problémů musí být nyní založena na lidském sebeuvědomění.

Apelovat na mocné po zkušenostech, které dnes máme, je utopické, chápeme-li tento termín ve smyslu pošetilosti. Naše vztahy k mocným jsou spíše jen takové, jaké považují oni za užitečné, tzn. stáváme se techniky, kteří přijímají jejich problémy a cíle, nebo ideology podporujícími jejich prestiž a autoritu. Chceme-li být něco víc, jak to vyžaduje

naše politická role, musíme především přezkoumat podstatu našeho kolektivního úsilí jako sociálních vědců. Není naprosto nic utopického na tom, vyzve-li jeden sociální vědec své kolegy, aby podnikli takové přezkoumání. Každý sociální vědec, který si je vědom svého úkolu, se musí vyrovnat s hlavním morálním dilematem, jež jsem naznačil v této kapitole – s rozlišováním toho, o co se lidé zajímají, od toho, co je v jejich zájmu.

Zastáváme-li prostý demokratický názor, že *to, o co se lidé zajímají*, je všechno, čím se máme znepokojoval, pak přijímáme hodnoty, jež nám byly vštípeny – mnohdy náhodně, mnohdy uváženě – právně zaručenými zájmy. Tyto hodnoty jsou často jediné, jež lidé mohou rozvíjet. Jsou to spíše získané návyky než volba.

Vycházíme-li z dogmatického názoru, že *to, co je v zájmu lidí*, ať se o to zajímají či nikoli, je vše, co nás musí morálně zneklidňovat, pak riskujeme znásilnění demokratických hodnot. Můžeme se stát spíše manipulátory, donucovateli nebo oběma než těmi, kdo přesvědčují ve společnosti, v níž se lidé snaží společně užívat rozumu a v níž je rozum vysoce oceňován.

Řešení spočívá podle mého názoru v tom, že se zaměříme na závažné veřejné problémy a na osobní obtíže lidí a budeme je formulovat jako problémy sociální vědy. To je nejlepší, a věřím že jediná možnost, jak uplatnit rozum v záležitostech lidí ve svobodné společnosti a realizovat tak klasické hodnoty, jež jsou základem našeho bádání.

DODATEK

Intelektuální mistrovství

Zabývat se sociální vědou znamená pro jednotlivého vědce, který se cítí být součástí klasické tradice, praktkovat určité mistrovství. Ten, kdo pracuje na podstatných problémech, je obklopen kolegy, mezi nimiž brzy ztrácí trpělivost a jejichž složité diskuse o metodě a teorii obecně ho unavují; vyrušuje ho to v jeho vlastním zkoumání. Věřím, že výpověď činného vědce o vlastní práci je mnohem lepší než tucet „kodifikací procedury“ provedených specialisty, kteří za sebou mnohdy nemají žádnou významnou práci. Pouze rozhovor, v němž si zkušený myslitelé vyměňují informace o svých aktuálních pracovních postupech, může začínajícímu vědci zprostředkovat něco užitečného o metodě a teorii. Považuji proto za užitečné ukázat poněkud detailněji, jak postupují při své práci. Je to samozřejmě osobní výklad, napsal jsem ho však s nadějí, že se stane méně osobním v souvislosti se zkušeností ostatních vědců, zejména těch, kteří teprve přistupují k samostatné činnosti.

1

Domnívám se, že nejprve bude dobré připomenout vám, začínajícím vědcům, * že nejvýznamnější členové vědecké společnosti, do níž jste vstoupili, nikdy neoddělují svou práci od svého života. Berou obojí příliš vážně, než aby to připustili, a používají jednoho k obohacení druhého. Takové odtržení ovšem bývá mezi lidmi běžné a vyplývá,

* Jde o přednášku určenou pro symposium o sociologické teorii. (Pozn. překl.)

jak se domnívám, z bezobsažnosti práce, kterou obecně konají. Vy jako vědci však máte výjimečnou příležitost vytvořit si takový způsob života, který posiluje návyky dobrého řemesla. Věnovat se vědecké činnosti znamená zvolit si současně určitý způsob života i určitou životní dráhu; tím, že se intelektuální pracovník zdokonaluje ve svém řemesle, formuje i sám sebe, ať si to uvědomuje či nikoli; k realizaci svých schopností a možností, jež se mu naskýtají, si vytváří charakter, jehož jádrem jsou vlastnosti dobrého řemeslníka.

Znamená to, že se musíte naučit využívat v intelektuální činnosti svých životních zkušeností: neustále je zkoumat a interpretovat. V tomto smyslu je dokonalé ovládnutí vědeckého řemesla středem vaší osobnosti a vy jste osobně zahrnuti do každého intelektuálního díla, na němž pracujete. Říci, že můžete „mít zkušenosti“, znamená, že vaše minulost ovlivňuje vaši přítomnost a určuje vaši schopnost získávat zkušenosti v budoucnu. Jako sociální vědec musíte usměřovat toto složité vzájemné působení, zachycovat vlastní zážitky a třídit je. Jen tak jich můžete využívat k orientování a prověřování svých úvah a postupně dozrávat v mistra intelektuální práce. Jak toho však dosáhnout? Musíte si vybudovat sbírku materiálu, což je sociologické označení pro psaní deníku. Mnozí spisovatelé si píšou deník, pro sociologa je to nezbytné proto, aby mohl systematicky uvažovat.

Ve sbírce materiálu, kterou se pokusím popsat, se spojují osobní zkušenosti a zážitky s výsledky profesionální činnosti, aktuální i plánované výzkumy. Jako intelektuální pracovník se budete snažit spojit v ní svou intelektuální činnost se svými osobními zážitky. Nebudete váhat využít vlastních zkušeností a vztáhnout je přímo k tomu, na čem právě pracujete. Jako ověření opakující se práce vám také ušetří energii. Pomůže vám zachytit „okrajové myšlenky“: různé postřehy z všedního života, útržky konverzace zaslechnuté na ulici nebo třeba i sny, jež, jsou-li zaznamenány, mohou vést k soustavnějšímu myšlení nebo dodávat intelektuální mysl bezprostřední zkušenosti.

Často si můžete povšimnout, jak pečlivě zacházejí uznávaní myslitelé se svými myšlenkami, jak důkladně pozorují jejich vývoj a organizují své zkušenosti. Uchovávají v paměti i ty nejdrobnější zážitky, neboť moderní člověk nabyvá během svého života velmi málo osobních zkušeností, které jsou přece tak důležitým zdrojem originality intelektuálního díla. Došel jsem k názoru, že schopnost důvěřovat svým zkušenostem, ale být k nim zároveň skeptický, je známkou zralého odborníka. Tato dvojnásobná sebedůvěra je nepostradatelným předpokladem originality při každém intelektuálním úsilí a sbírka materiálu je jedním ze způsobů, jak v sobě můžete tuto sebedůvěru vypěstovat a prokázat její oprávněnost.

Vedením přiměřené sbírky materiálu a rozvíjením sebe-reflexivních návyků se naučíte udržovat svůj vnitřní svět v bdělém stavu. Procítíte-li silně nějaké události nebo myšlenky, nesmíte je pustit z mysli, nýbrž musíte je zformulovat pro svoji sbírku a tak z nich vyvodit důsledky – buď prokázat jejich pošetilost, nebo možnost jejich tvůrčího vyjádření. Sbírkou vám také napomůže k vytváření návyku psát. Napíšete-li každý týden alespoň něco, „nevyjde vaše pero ze cviku“. Vytváření sbírky vás přivede k pokusům psát a ke zlepšení vašich vyjadřovacích schopností. Udržovat ji znamená kontrolovat vlastní zkušenosti.

Nejhorší, co se stává sociálním vědcům, je, že považují za nutné psát o svých „plánech“ pouze při jedné příležitosti: když potřebují peníze na nějakou konkrétní část výzkumu nebo „projektu“. Většina „plánů“ se tvoří (nebo se o nich alespoň pečlivě píše) v souvislosti se žádostí o grant. Myslím si, že je to velmi špatná praxe, i když běžná. Vede vědce do listé míry ke kupčení, k horlivému předstírání a snaze, aby vyšli vstříc očekávání. Projekt je „naservírován“, svévolně uhlazen a předčasně upraven; často slouží jako trik k získání peněz jak pro udaný výzkum, tak i pro skryté účely, jakkoli důležité. Každý činný sociální vědec by měl pravidelně kontrolovat „stav svých problémů a plánů“. I mladý

vědec, který teprve začíná samostatně pracovat, by o tom měl uvažovat; nemůžeme však od něho požadovat – a ani on sám od sebe –, aby při tom zašel příliš daleko a aby se rigidně přidržoval jednoho jediného plánu. Vše, co může učinit, je zvolit si téma své dizertace, což je bohužel mnohdy první domněle samostatná část jeho rozsáhlé práce. Teprve když uplyne polovina nebo třetina doby vymezené pro tuto práci, bývá taková prověrka plánu užitečná a snad dokonce zajímavá i pro ostatní.

Každý činný sociální vědec by měl mít vždy tolik plánů, tj. myšlenek, aby si neustále kladl otázku: Kterou z nich mám začít rozpracovávat jako další? A měl by si založit zvláštní kartotéku pro své hlavní úkoly, kterou vede a reviduje jen sám pro sebe a snad pro diskuse se svými přáteli. Občas by ji měl velmi pečlivě a záměrně prověřit, zejména je-li svěží a neunavený.

Podobné procedury jsou nepostradatelným prostředkem k cílevědomé orientaci a kontrole vašeho intelektuálního úsilí. Rozsáhlá neformální výměna názorů mezi pracovníky sociálních věd o „stavu jejich problémů“ je podle mne jedinou základnou, z níž lze správně stanovit „hlavní problémy sociální vědy“. Je nepravděpodobné, že by v jakémkoli svobodném intelektuálním společenství existoval – a jistě by neměl existovat – nějaký „monolitní“ soubor problémů. Má-li takové společenství dobře prospívat, měla by v něm být vyhrazena určitá intermezza vzájemným diskusím vědců o jejich příští práci. Tyto diskuse – věnované problémům, metodám a teoriím – by měly vycházet z práce sociálních vědců a zase se k ní vracet; měly by být formovány aktuální činností vědců a do jisté míry ji také orientovat. Díky takovýmto intermezzům získává profesionální společenství vědců svůj *raison d'être*. I proto potřebujete mít svoji vlastní sbírku materiálu.

Jednotlivými tématy vaší sbírky mohou být myšlenky, osobní poznámky, výpisky z knih, bibliografické odkazy a nástinu projektů. Je to samozřejmě věc zvyku, domní-

vám se však, že je dobré zařadit všechna tato témata do hlavní kartotéky „plánů“, která pak má čtená pododdělení. Témata se ovšem mění, někdy velmi často. Například připravujete-li se k přijímací zkoušce, ke kolokviu nebo píšete-li diplomní práci, uspořádáte si materiál podle těchto účelů. Rok po absolvování školy nebo později však celou kartotéku přerovnáte s ohledem na hlavní téma své dizertace. Během další práce poznáte, že vaše sbírka není podřízena jedinému dominantnímu projektu nebo soustavě hlavních kategorií. To vám ve skutečnosti umožňuje rozšířit počet kategorií, jichž používáte ve svém myšlení. Tyto kategorie se mění – některé odpadají, jiné přibývají – a tento proces je ukazatelem vašeho intelektuálního pokroku a růstu zájmů. Svou kartotéku můžete uspořádat také podle několika velkých projektů s četnými menšími subprojekty měnícími se rok od roku.

Budování sbírky materiálu předpokládá zapisování poznámek. Naučíte se dělat si velký počet výpisků z každé hodnotné knihy, kterou přečtete – i když musím říci, že ze sebe vydáte víc, čtete-li opravdu špatné knihy. Prvním krokem k intelektuálnímu přetvoření zážitku – z cizí knihy nebo z vlastního života – je dát mu formu. Již pouhé pojmenování určitého zážitku vás často vyzývá k jeho vysvětlení; již pouhé vypsání výňatku z knihy bývá podnětem k zamyšlení. Současně vám ovšem takový výpisek pomůže porozumět tomu, co čtete.

Vaše výpisky mohou být stejně jako u mne dvojího druhu: Při čtení některých závažných knih se snažíte pochopit strukturu autorovy argumentace a podle toho si děláte poznámky. Častěji však – po několika letech samostatné práce – nebudete číst celé knihy, nýbrž spíše části většího počtu knih z hlediska určitého dílčího tématu nebo problému, jenž je předmětem vašeho zájmu a souvisí s plány ve vaší sbírce materiálu. Budete si tedy dělat poznámky, které plně nereprezentují přečtené knihy. Budete využívat určité dílčí myšlenky, dílčího faktu k realizaci vlastních projektů.

Jak se tato sbírka materiálu, která vám musí připadat spíše jako podivný „literární“ deník, využívá při intelektuální tvorbě? Již samo vedení takové sbírky je intelektuální tvorbou. Je to neustále rostoucí zásobárna faktů a myšlenek – od nejmilhavějších po nejdokonalejší. Například první věci, pro niž jsem se rozhodl při studiu elity, bylo učinit si hrubý nástin založený na seznamu typů lidí, které jsem chtěl pochopit.

Právě to, jak a proč jsem se pro takové zkoumání rozhodl, může naznačit jeden ze způsobů, jak životní zážitky inspiroují člověka v jeho intelektuální činnosti. Nepamatuji se již, kdy jsem se začal technicky zabývat „stratifikací“, muselo to však být při prvním čtení Veblena. Zdál se mi vždy velmi nepřesný, až vágní se svými „obchodními“ a „průmyslovými“ profesemi, které jsou jakýmsi překladem Marxe pro americké akademické publikum. V každém případě jsem napsal knihu o odborových organizacích a jejich vůdcích – dílo motivované politicky, potom knihu o středních třídách – práci motivovanou původně přáním vylíčit své zkušenosti z New Yorku od roku 1945. Na to mi moji přátelé navrhli, abych napsal knihu o vyšších třídách a vytvořil tak uzavřenou trilogii. Domnívám se, že taková možnost již v mé mysli byla. Čítával jsem Balzaka, hlavně ve čtyřicátých letech, a velmi na mne zapůsobil jeho záměr „pokrýt“ všechny hlavní třídy a typy společnosti v epoše, kterou si chtěl osvojit. Napsal jsem také článek o „obchodní elitě“ a měl jsem shromážděny a uspořádány statistiky o kariérách nejvýznamnějších amerických politiků od vyhlášení nezávislosti. K těmto dvěma úkolům mne inspirovala práce v semináři k dějinám Spojených států.

Z práce na těchto několika článcích a knihách a z přípravy přednášek o stratifikaci zůstaly ovšem některé myšlenky a fakty o vyšších třídách. Zejména při studiu sociální stratifikace je obtížné omezit se pouze na bezprostřední předmět zkoumání, protože „realitou“ každé vrstvy jsou

z velké části její vztahy k ostatním. Tak jsem začal myslet na knihu o elitě.

To vše však ještě zcela neobjasňuje, jak tento „projekt“ vznikl. Došlo k tomu ve skutečnosti tak, že 1. myšlenky i plán vyplynuly z mé sbírky materiálu, neboť všechny mé projekty v něm začínají a končí, a knihy jsou prostě materiály průběžné práce uspořádané k otištění; 2. po určité době mě komplex problémů s tím souvisejících zcela ovládl.

Když jsem si udělal hrubý nástin, prošel jsem celou sbírku, a to nejen ty části, které s tématem zjevně souvisely, ale i ty, které pro ně zdánlivě neměly žádný význam. Vzájemná konfrontace faktů dosud zcela izolovaných, odhalení nečekaných vztahů vede často k úspěšnému osvěžení imaginace. Pro tento dílčí okruh problémů jsem si ve své sbírce vytvořil nové podsoubory, což ovšem vedlo k novému uspořádání jejich dalších částí.

Přerovnáváte-li kartotéku, vede to často k jakémusi uvolnění vaší imaginace. Stává se to při pokusech kombinovat různé myšlenky a poznámky na rozdílná témata. Uplatňuje se při tom určitá kombinační logika, v níž někdy hraje „náhoda“ podivuhodně velkou roli. Zcela volně a nenásilně se snažíte spojit své intelektuální bohatství, ztělesněné v kartotéce, s novými tématy.

V daném případě jsem začal využívat i svých vlastních pozorování a denních zážitků. Především jsem uvažoval o vlastních zkušenostech týkajících se problémů elity; potom jsem záměrně hovořil s lidmi, kteří podle mého názoru mohli mít v tomto ohledu zkušenosti nebo se touto otázkou zabývali. Od toho okamžiku jsem vlastně změnil charakter své rutinní práce tak, že ta nyní zahrnovala 1. lidi patřící k těm, které jsem chtěl studovat, 2. lidi v těsném kontaktu s nimi a 3. lidi, kteří se jimi profesionálně nějak zabývají.

Neznám společenské podmínky nejvyššího intelektuálního mistrovství, jistě však jednou z nich je obklopit se takovými lidmi, s nimiž je možno vyměňovat si názory a kteří se někdy stávají imaginárními postavami. Rozhodně

se snažím obklopit se veškerým relevantním prostředím - sociálním i intelektuálním -, o němž se domnívám, že mne může přivést k úvahám souvisejícím s mou prací. To je smysl mé poznámky o prolínání osobního a intelektuálního života.

Dobrá práce v sociálních vědách se dnes neskládá - a obvykle nemůže skládat - z jednoho vyhraněného empirického „výzkumu“. Je spíše výsledkem řady studií, jež jsou v hlavních bodech založeny na obecných tvrzeních o formě a tendenci předmětu. Tyto opěrné body lze stanovit teprve tehdy, je-li přepracován již existující materiál a vytvořena obecná hypotéza.

Například ke studiu elity jsem našel ve své sbírce materiálu tři druhy závažného „hotového“ materiálu: několik teorií souvisejících s tímto tématem; materiál zpracovaný jinými autory jako důkaz těchto teorií; dále materiál již sebraný a v různé míře dostupnosti soustředěný, z něhož však dosud nebyly vyvozeny teoretické závěry. Teprve až s pomocí daného materiálu dokončím první nástin teorie, mohu účinně formulovat svá vlastní stěžejní tvrzení a intuitivní tušení a navrhnout výzkumy k jejich ověření - a třeba ani nemusím, i když ovšem vím, že později budu muset „pendlovat“ mezi existujícím materiálem a svým vlastním výzkumem. Každé konečné tvrzení se musí nejen „shodovat s daty“, pokud jsou k dispozici a mně známy, ale musí také nějak - pozitivně či negativně - brát v úvahu existující teorie. Někdy lze myšlenku snadno „vzít v úvahu“, konfrontujeme-li ji s odporujícím nebo podpůrným faktem; někdy je k tomu zapotřebí detailního rozboru nebo vymezení. Někdy mohu systematicky seřadit existující teorie jako řadu alternativ, které samy vnesou do problému řád.¹ Někdy však uspořádávám tyto teorie sám, v nejrůz-

¹ Viz např. C. W. Mills, *White Collar*, New York, Oxford University Press, 1951, kapitola 13. Totéž jsem učinil ve svých poznámkách s Ledererem a Gassettem v „teoretiky elity“, jako dvěma

nějších kontextech. Ve své knize o elitě jsem rozhodně bral v úvahu díla takových autorů, jako jsou Mosca, Schumpeter, Veblen, Marx, Lasswell, Michels, Weber a Pareto.

Dívám-li se znovu na své poznámky o těchto autorech, zjišťuji, že mi nabízejí tři typy tvrzení: a) z některých zjistíte přímo systematickým přeformulováním, co autor říká o určitých aspektech nebo vcelku; b) některé přijmete nebo zavrhnete, přičemž uvedete důvody a argumenty; c) některé použijete jako zdroj podnětů pro vlastní rozpracování a projekty. To znamená pochopit jádro věci a položit si otázku: Jak to mohu převést do testovatelné formy a testovat? Jak toho mohu využít jako ústředního bodu pro rozpracování - jako perspektivy, z níž se jako relevantní vyjevují popisné detaily? Při takové práci s existujícími myšlenkami samozřejmě pociťujete kontinuitu s předchozí prací. Uvádím dva výňatky z předběžných poznámek k Moscovi, které snad osvětlí, co jsem se pokoušel popsat:

Mosca dokládá své teze (kromě historických anekdot) tímto tvrzením: Síla organizace umožňuje menšině stále vládnout. Existují organizované menšiny, které ovládají věci a lidi. Existují neorganizované většiny, které jsou ovládány.² Proč však nevzít v úvahu také 1. organizovanou menšinu, 2. organizovanou většinu, 3. neorganizovanou menšinu a 4. neorganizovanou většinu. To stojí za širší zkoumání. První věc, kterou je třeba vysvětlit: Jaký je význam slova „organizovaný?“ Domnívám se, že Mosca tím myslí „schopný víceméně trvalé a koordinované politiky a jednání“. Je-li tomu tak, je jeho teze jako definice správná. Chtěl snad také říci, že „organizovaná většina“ je nemožná, protože by z toho vyplývalo, že v jejím čele jsou opět nějakí vůdčové, opět elita, a Mosca je ochoten zahrnout tyto vůdce do své „vládnoucí

reakcemi na doktrínu demokracie osmnáctého a devatenáctého století.

² V Moscově práci jsou tvrzení o psychologických zákonech, o nichž předpokládá, že podporují jeho názory. Viz jeho používání termínu „přirozený“. To však není hlavní a navíc to nestojí za úvahu.

třídy". Nazývá je „řídícími menšinami“, což je vedle jeho velkých tvrzení velmi chabé sdělení.

Napadá mne jedna věc (myslím, že to je jádro problémů definice, kterou nám Mosca nabízí): Od devatenáctého po dvacáté století jsme byli svědky přechodu od společnosti organizované podle bodů 1. a 4. ke společnosti uspořádané podle bodů 3. a 2. Přešli jsme od státu elity k organizovanému státu, v němž elita již není ani tak organizovaná, ani tak jednostranně mocná a masy jsou organizovanější a mocnější. Určitou moc má i ulice a kolem ní se soustřeďují celé sociální struktury a jejich „elity“. Která část vládnoucí třídy je organizovanější nežli rolnický blok? To není řečnická otázka. Zatím na ni nemohu dát tu či onu odpověď, neboť je to věc stupně. Vše, co nyní chci, je nechat ji otevřenou.

Mosca vyzdvihuje jeden bod, který se mi zdá skvělý a hodný dalšího rozpracování: Podle něho existuje často ve „vládnoucí třídě“ vrcholová klika; dále je zde druhá, větší vrstva, s níž a) jsou ti na vrcholu v trvalém a bezprostředním styku a s níž b) sdílejí ideje a city, a tudíž, jak se domnívá, i politické názory (s. 430). Ověřit a zjistit, jsou-li někde jinde v této knize v této souvislosti ještě nějaké zmínky! Rekrutuje se klika z této druhé úrovně? Je vrchol nějak odpovědný za tuto druhou vrstvu nebo na ni alespoň reaguje? Zapomeňme nyní na Moscu: jinými slovy máme a) elitu, čímž zde míníme vrcholovou kliku, b) ty, kdož mají váhu, a c) všechny ostatní. Příslušnost ke druhé a třetí skupině určuje v tomto schématu první skupina, druhá může co do své velikosti, složení a vztahu k první a třetí skupině kolísat. (Mimochodem: Jaký je rejstřík variací ve vztazích b) k a) a k c)?) Hledat v Moscovi zmínky a soustavným uvažováním dále rozšířit!

Toto schéma mi umožní vzít pečlivěji v úvahu různé elity, jež jsou elitami podle několika dimenzí stratifikace, a probudit k životu – ovšem pečlivě a smysluplně – Paretovo rozlišení vládnoucích a nevládnoucích elit, a to méně formálně než Pareto. Mnozí lidé s nejvyšším statusem jistě budou přinejmenším ve druhé skupině, právě tak velcí boháčci. Klika nebo elita se bude vztahovat k moci nebo autoritě, podle okolností. Elita v této terminologii znamená vždy mocenskou elitu. Ostatní lidé na vrcholu budou vyšší třídy nebo vyšší kruhy.

Toto můžeme používat v souvislosti se dvěma hlavními problémy: se strukturou elity a pojmovými – později snad skutečnými – vztahy mezi teorií stratifikace a teorií elit. (Rozpracovat!)

Ze stanoviska moci je snadnější odlišit ty, kdož mají váhu, než ty, kteří vládnou. Snažíme-li se o první, vybíráme vrcholové úrovně jako jakýsi volný agregát a řídíme se postavením. Pokoušíme-li se však odhalit ty, kteří vládnou, musíme jasně a detailně naznačit, jak užívají moci a jaký je jejich vztah k sociálním mechanismům, jejichž prostřednictvím je moc vykonávána. Zabýváme se také více osobami než jejich postavením, nebo je přinejmenším musíme brát v úvahu.

Ve Spojených státech zahrnuje dnes moc více než jednu elitu. Jak můžeme hodnotit vzájemné postavení těchto několika elit? To záleží na problémech a na přijímaných rozhodnutích. Jedna elita vidí druhou jako někoho, kdo má váhu. Elity navzájem uznávají, že i ostatní elity mají váhu. Tak či onak jsou pro sebe navzájem důležité. Projekt: Vybrat tři čtyři závažná rozhodnutí z posledních deseti let – svržení atomové pumpy, snížení a zvýšení výroby oceli, stávka v podnicích General Motors v roce 1945 – a zjistit detailně, kteří lidé se v nich osobně angažovali. „Rozhodnutí“ a jejich přijímání používat jako záminky k rozhovorům při intenzivním výzkumu.

3

V průběhu vaší práce přijde doba, kdy už jste prostudovali knihy jiných autorů. Vše, co z nich potřebujete, máte v poznámkách a v konspektu. Na okraji poznámek, jakož i ve zvláštní kartotéce jsou náměty pro empirické studie.

Musím se přiznat, že dělám nerad empirickou práci, neraději se jí vyhýbám. Nemá-li člověk k dispozici personál, je to potíž; má-li nějaký personál, je ještě větší potíž s ním.

V intelektuálních podmínkách dnešních sociálních věd je tolik práce s počátečním „strukturováním“ (použijeme tohoto slova pro činnost, kterou popisují), že většina „empirického výzkumu“ je suchá a nezáživná. Ve skuteč-

nosti je to většinou formální cvičení pro vědce začátečníky a někdy užitečná práce pro ty, kdo nejsou s to zabývat se obtížnějšími podstatnými problémy sociální vědy. Empirický výzkum jako takový nemá větší cenu než četba jako taková. Jeho účelem je odstranit nejasnosti a pochybnosti o faktech a posílit argumentaci tak, že bude ze všech stran pevně podložena. Fakta ukáží rozum, avšak rozum je v každé oblasti poznání předvojem.

I když nikdy nedostanete peníze k provedení mnoha empirických výzkumů, které projektujete, musíte je projektovat i nadále. Jakmile jednou zahájíte empirické zkoumání, nutí vás to – i když je nedokončíte – pít se po faktech, což má často nakonec pro váš problém netušenou závažnost. Právě tak jako je poštelil projektovat terénní výzkum, lze-li nalézt odpověď v knihovně, je také poštelil myslet si, že jste vyčerpali knihy, aniž jste je dříve přeložili do formy vhodných empirických studií, tj. prostě do mluvy faktů.

Projekty empirického výzkumu nezbytné pro mou práci musí za prvé zaručovat, že jsou relevantní pro první nástin, o němž jsem psal výše; mají ho potvrdit v jeho původní podobě, nebo vést k jeho změně. Řečeno okázaleji: musí z nich vyplynout závěry pro výstavbu teorie. Za druhé, projekty musí být efektivní, pečlivě připravené a co nejdůmyslnější, tj. musí zaručit, že přinesou bohatý materiál, úměrný vynaloženému času a úsilí.

Jak to však provést? Nejohospodárnější je vytyčit problém tak, aby co nejvíce z něho bylo možno vyřešit úvahou. Úvahou se snažíme a) izolovat každou nevyřešenou otázku, b) klást tyto otázky tak, aby odpovědi na ně nám pomohly vyřešit další problémy další úvahou.³

³ Snad bych měl říci totéž okázalejší formou, abych ukázal těm, kteří to nevědí, jak důležité to vše může být:

Problémové situace je třeba formulovat s patřičnou pozorností vůči implikacím, jež mají pro teorii a konceptuální schémata, jakož i vůči odpovídajícím paradigmatům empirického výzkumu a vhodným modelům verifikace. Tato paradigmatu a modely musí

Abychom se mohli takto zmocnit problémů, musíme věnovat pozornost čtyřem fázím; je však obvykle lepší projít všechny čtyři fáze několikrát než uvíznout na jedné z nich příliš dlouho. Tyto fáze jsou: 1. Prvky a definice, jež zamýšlíte při obecném respektování tématu, problému nebo oblasti zájmu brát v úvahu. 2. Logické vztahy mezi těmito definicemi a prvky; budování malých předběžných modelů mimochodem vytváří nejlepší podmínky pro hru sociologické imaginace. 3. Vyloučení nesprávných názorů, vzniklých vynecháním nezbytných prvků, nesprávnou nebo nejasnou definicí pojmů nebo nepřiměřeným důrazem na některou část kategorie a její logický rozsah. 4. Formulace a reformulace nevyřešených otázek.

Třetí krok je mimochodem velmi nutnou, mnohdy však zanedbávanou částí správné formulace problému. Běžnou představu problému – problému jako závažné veřejné otázky nebo jako osobní obtíže – je nutno vzít pečlivě v úvahu, neboť je částí tohoto problému. Musí být ovšem pečlivě prozkoumána tvrzení ostatních vědců a buď použita k nové formulaci, nebo zavržena.

Dříve než jsem se rozhodl pro empirické studie nezbytné pro určitou práci, začal jsem si připravovat větší projekt, v němž se začaly rýsovat menší studie. Uvádím znovu výňatek ze svých materiálů:

Nejsem dosud s to zkoumat systematicky a empiricky vyšší kruhy jako celek. Proto předkládám definice a procedury, které jsou jakýmsi ideálním projektem takového výzkumu. Potom se mohu pokusit za prvé shromáždit existující materiál, který se

být zase konstruovány tak, aby umožňovaly dospět na základě jejich použití k dalším teoretickým a pojmovým implikacím. Nejdříve musí být plně prozkoumány teoretické a pojmové implikace problémových situací. To vyžaduje, aby badatel specifikoval každou takovou implikaci a uvažoval o ní ve vztahu ke každé jiné, avšak rovněž takovým způsobem, který odpovídá paradigmatům empirického výzkumu a modelům verifikace.

nějak vztahuje k tomuto projektu; za druhé uvažovat o vhodných způsobech získávání materiálu na podporu stěžejních tezí, vzhledem k existujícím ukazatelům; za třetí během této práce provádět konkrétnější a podrobné empirické výzkumy, které se ukáží jako nezbytné.

Vyšší kruhy je ovšem nutno definovat systematicky v podobě konkrétních proměnných. Formálně – a to je více méně Paretův způsob – jsou to lidé, kteří „mají“ nejvíce z toho, co je dostupné z jakýchkoli hodnot nebo hodnotových soustav. Musím proto učinit dvě rozhodnutí: Jaké proměnné stanovím za kritéria a co budu rozumět slovem „nejvíce“? Jakmile zvolím proměnné, musím zkonstruovat co nejlepší ukazatele, pokud možno měřitelné, abych pomocí nich rozřídil populaci. Teprve pak mohu rozhodnout o tom, co rozumím slovem „nejvíce“, neboť to by mělo být zčásti ponecháno na empirickém prozkoumání různých statistických rozdělení a jejich překrývání.

Moje klíčové proměnné by především měly být dostatečně obecné, aby mi ponechávaly určitou volnost při volbě ukazatelů, avšak dostatečně konkrétní, aby mne nutily hledat empirické ukazatele. Přitom budu muset neustále oscilovat mezi koncepcemi a ukazateli a snažit se, abych neztratil z očí zamýšlené cíle, přitom však byl – pokud jde o ně – zcela přesný. Zde jsou čtyři weberovské proměnné, s nimiž začnu:

I. *Třída* se odvozuje ze zdroje příjmů a jejich výše. Budu proto potřebovat rozdělení majetku a příjmů. Ideální materiál pro tento účel (velmi vzácný a bohužel zastaralý) je křížová tabulka zdrojů příjmu a výše ročního příjmu. Z ní se dovíme, že x % obyvatelstva získalo za rok 1936 y miliónů nebo více, že z % všech těchto peněz pocházelo z majetku, w % z podnikání a q % z mezd a platů. V těchto třídních dimenzích mohu definovat vyšší kruhy – ty, kteří mají nejvíce – buď jako skupinu lidí, kteří dosahují určité výše příjmu za určitou dobu, nebo jako skupinu lidí, kteří tvoří horní dvě procenta příjmové pyramidy. Nahlédnout do majetkových záznamů a seznamu největších daňových poplatníků! Zjistit, lze-li tabulky TNEC* o zdrojích a výši příjmu dovést do současnosti!

*Temporary National Economic Committee (Prozatímní národohospodářský výbor) – pozn. překl.

II. *Status* se odvozuje z míry požívané úcty. Pro to nejsou jednoduché nebo měřitelné ukazatele. Existující ukazatele vyžadují ke své aplikaci osobní rozhovory, jsou omezeny na výzkumy lokálních pospolitostí a většinou nejsou spolehlivé. Další problém je, že na rozdíl od třídy zahrnuje status i sociální vztahy – přinejmenším přijímání a prokazování úcty.

Publicitu lze snadno zaměňovat s úctou – či spíše zatím nevíme, můžeme-li nebo nemůžeme jako ukazatele pro statusovou pozici použít míru publicity, která je lehce dostupná. (Např. v polovině března 1952 byly v *New York Times* – nebo na vybraných stranách v nich – ve dvou následujících dnech jmenovitě uvedeny tyto kategorie lidí. Propracovat!)

III. *Moc* se odvozuje z uplatnění vlastní vůle přes odpor ostatních. Stejně jako status se nedá dobře zachytit pomocí ukazatelů. Nemyslím si, že ji mohu zachytit jednou dimenzí, nýbrž budu muset rozlišovat a) formální autoritu, která je vymezena právy a mocí vyplývajícími z postavení v různých institucích, zejména vojenských, politických a ekonomických; b) moc, o níž se ví, že je neformálně uplatňována, není však formálně institucionalizována – vůdci nátlakových skupin, propagandisté disponující rozsáhlými sdělovacími prostředky atd.

IV. *Povolání* se odvozuje z placené činnosti. Zde opět musím provést výběr toho, jaké rysy povolání použiji. a) Použiji-li k seřazení různých povolání průměrného příjmu, použiji jako ukazatele povolání a jako jeho základu třídu. Podobně b) použiji-li statusu nebo moci typických pro určitá povolání, použiji povolání jako ukazatelů (a předpokladů) moci a dovednosti nebo talentu. To však není nijak snadný způsob klasifikace lidí. Dovednost není – stejně jako status – něco homogenního, čeho je více nebo méně. Pokusy chápat ji takto se obvykle opíraly o délku doby nutné k získání určité dovednosti; možná, že se s tím budu muset spokojit, doufám však, že přijdu na něco lepšího.

Toto jsou typy problémů, jež musím vyřešit, abych mohl analyticky a empiricky definovat vyšší kruhy podle těchto čtyř hlavních proměnných. Dejme tomu, že pro účely našeho nástinu jsem je uspokojivě vyřešil a příslušně podle nich rozdělil populaci. Budu pak mít čtyři skupiny lidí: ty, kteří jsou na vrcholu třídy, statusu,

moci a dovednosti. Předpokládejme dále, že jsem vyčlenil horní dvě procenta z každé skupiny jako vyšší kruhy. Stojím pak před empiricky řešitelnými otázkami: V jaké míře se tyto čtyři skupiny překrývají? Některé možnosti jsou obsaženy v této jednoduché tabulce (+ = horní 2 %, - = zbývajících 98 %):

		TŘÍDA				
		+		-		
		STATUS		STATUS		
		+	-	+	-	
Moc	+ Dovednost	+	1	2	3	4
		-	5	6	7	8
	- Dovednost	+	9	10	11	12
		-	13	14	15	16

Kdybych měl materiál na doplnění této tabulky, obsahovala by hlavní údaje a četné důležité problémy pro zkoumání vyšších kruhů. Byla by klíčem k mnoha problémům týkajícím se definice a podstaty.

Protože nemám potřebné údaje a nebudu je moci získat, je tím důležitější o nich uvažovat, neboť jsou-li mé úvahy řízeny snahou přiblížit se co nejvíce empirickým požadavkům ideálního projektu, narazím na důležité oblasti, v nichž mohu získat materiály sloužící jako opěrné body a vodítka k dalším úvahám.

Musím se zmínit ještě o dvou dalších bodech, které je nutno přidat k tomuto obecnému modelu, aby byl formálně úplný. Plně konceptuální uchopení vyšších vrstev vyžaduje věnovat pozornost trvání a mobilitě. Z toho vyplývá úkol určit postavení (1-16), mezi nimiž je typický pohyb jednotlivců i skupin - v dnešní nebo posledních dvou třech generacích.

Tím jsou do schématu uvedeny časové dimenze biografie (nebo životní dráhy) a historie. Nejsou to jen další empirické otázky, jsou relevantní i pro definice. Neboť a) chceme nechat otevřenou otázku, zda při klasifikaci lidí podle našich čtyř hlavních proměnných máme nebo nemáme definovat kategorie lidí podle toho, jak dlouho oni nebo jejich rodiny zaujímali dané postavení.

Například bych chtěl určit, že horní dvě procenta statusové skupiny (nebo přinejmenším jeden důležitý typ statusového postavení) se skládají z lidí, kteří zaujímají toto postavení aspoň po dvě generace. Chtěl bych také b) nechat otevřenou otázku, mám-li nebo nemám zkonstruovat „vrstvu“ nejen jako důsledek protínání několika proměnných, nýbrž také - podle opomíjené Weberovy definice „sociální třídy“ - jako složenou z těch postavení, mezi nimiž je „typická a snadná mobilita“. Nižší zaměstnanecká povolání a střední a vyšší příjmové skupiny dělníků v určitých odvětvích tvoří v tomto smyslu určitou vrstvu.

Při četbě a rozboru dalších teorií, při projektování ideálního výzkumu a probírání sbírky materiálu začnete sestavovat seznam konkrétních výzkumů. Některé jsou příliš rozsáhlé a časem se jich s lítostí vzdáte. Některé poslouží jako materiál pro jednu větu, jeden odstavec, oddíl nebo kapitolu. Některé se stanou vůdčím motivem prolínajícím celou knihu. Zde opět uvedu původní poznámky k několika takovým projektům:

1. Časový snímek typického pracovního dne deseti vysokých správních zaměstnanců velkých korporací a deseti vysokých úředníků federální vlády. Tato pozorování budou kombinována s podrobnými „životopisnými“ rozhovory. Cílem je popsat hlavní činnosti a rozhodnutí, alespoň zčásti s ohledem na čas jim věnovaný, a proniknout do faktorů ovlivňujících tato rozhodnutí. Postup se bude přirozeně lišit podle míry spolupráce, ideálně by však měl zahrnovat za prvé rozhovor objasňující životní dráhu a současnou situaci respondenta; za druhé pozorování jeho činnosti během dne (tzn. skutečně sedět někde v rohu kanceláře a sledovat ho); za třetí delší rozhovor večer téhož nebo druhého dne, při němž je cílem projít s respondentem celý den a zkoumat subjektivní procesy projevující se v jeho vnějším chování, jež jsme pozorovali.

2. Rozbor víkendů horních vrstev, v němž jsou přesně sledovány činnosti a poté následují v pondělí kontrolní rozhovory s daným mužem a dalšími členy rodiny.

Pro oba tyto úkoly mám velmi dobré kontakty a ty povedou, budou-li dobře udržovány, k ještě lepším. (V roce 1957 připsáno: Ukázalo se jako iluze.)

3. Zkoumání reprezentačních fondů a jiných výhod, které spolu s platem a ostatními příjmy vytvářejí standard a životní styl nejvyšších vrstev. Jde o to získat konkrétní údaje o „byrokratické spotřebě“ a o přesunu soukromých výdajů na účet podniků.

4. Aktualizovat údaje toho druhu, jaké jsou obsaženy v knihách typu Lundbergovy *America's Sixty Families* (60 rodin, které vládou Americe), jež se opírají o daňová priznání z roku 1923.

5. Shromažďovat a systematizovat podle majetkových záznamů a jiných oficiálních pramenů rozdělení různých druhů soukromého vlastnictví podle jeho hodnoty.

6. Výzkum kariéry prezidentů, všech členů kabinetu a Nejvyššího soudu. Ty již ovšem mám na děrných štítcích za období od vyhlášení ústavy po Trumanovo druhé volební období, chci je však rozšířit a znovu analyzovat.

Mám ještě na 35 dalších „projektů“ tohoto druhu (např. srovnání finančních prostředků vynaložených na prezidentské volby v letech 1896 a 1952, podrobné srovnání Morgana z roku 1910 s Kaiserem z roku 1950 a údaje o admirálech a generálech). Během práce musí ovšem člověk přizpůsobit své cíle daným možnostem.

Po sepsání těchto projektů jsem začal číst historická díla o elitách, dělal jsem si namátkové poznámky (i neuspořádané) a interpretoval přečtené. Téma, na němž pracujete, nemusíte *studovat*; jak jsem již řekl, jakmile se ho chopíte, narážíte na ně všude. Jste vnímavý na jeho aspekty a problémy, vidíte a slyšíte je ve všech svých zážitcích a zejména, jak se mi zdá, ve zdánlivě odlehlých oblastech. I masmédiá, hlavně špatné filmy, laciné románky, obrázkové časopisy a noční rozhlasové pořady – to vše dostává pro vás nový smysl.

Odkud se však v člověku berou myšlenky? Co nutí imaginaci spojovat všechny představy a fakty dohromady, dodávat představám význam a faktům smysl? Na to opravdu neumím odpovědět; mohu nejvýše hovořit o všeobecných podmínkách a několika jednoduchých technikách, které snad zvýšily mé možnosti něčeho dosáhnout.

Připomínám, že sociologická imaginace se do značné míry skládá ze schopnosti přecházet od jedné perspektivy k druhé a postupně získávat správný pohled na společnost jako na celek i na její jednotlivé složky. Je to právě tato imaginace, která odlišuje sociálního vědce od pouhého technika. Dobrého technika lze vyškolit za několik let. I sociologickou imaginaci lze vypěstovat, jistě se však objevuje bez dlouhé a intenzivní, mnohdy rutinní práce jenom zřídka.⁴ Vyznačuje se však jednou netušenou vlastností, snad protože jejím jádrem je slučování představ považovaných dosud za neslučitelné, například syntéza myšlenek německé filosofie a anglické politické ekonomie. Takové spojování myšlenek vyžaduje jak jistou hravost mysli, tak úporné úsilí dobýt se smyslu světa, které technik obvykle postrádá. Snad je vyškolen příliš dobře, příliš přesně. Člověka lze vyškolit jenom v tom, co je již známo; školení ho proto někdy zbavuje schopnosti hledat nové cesty. Nutí ho stavět se proti všemu, co se zdá na první pohled nesouvislé a nesmyslné. Jakmile nás však takové mlhavé představy a myšlenky ovládnou, je třeba se jim poddat a rozpracovat je. Vždyť originální myšlenky se zpočátku objevují vždy v takové podobě.

Existují určité způsoby, jak podnítit sociologickou imaginaci:

⁴ Viz Hutchinsonovy skvělé stati o „vhledu“ a „tvorivém úsilí“ v práci *Study of Interpersonal Relations*, ed. Patrick Mullahy, New York, Nelson, 1949.

1. Na nejkonkrétnější úrovni je jedním ze způsobů uvolnění imaginace, jak jsem se již zmínil, nové uspořádání materiálu nebo kartotéky. Vysypete prostě její obsah; zamícháte jím a pak jej začnete znovu třídit. Snažíte se to dělat víceméně nezáměrně, uvolněně. Jak často a důkladně to provádíte, to záleží přirozeně na vašich aktuálních problémech a na stavu jejich rozpracování. Postup je však vždy stejně jednoduchý. Samozřejmě máte vždy na mysli těch několik problémů, na nichž právě aktivně pracujete, snažíte se však také pasivně přijímat nepředvídaná a neplánovaná spojení.

2. Hravý postoj vůči slovním obrátům a slovům, jimiž jsou definovány různé problémy, rovněž často uvolňuje imaginaci. Najděte si pro každý ze svých klíčových pojmů ve slovnících nebo v odborné literatuře různá synonyma, abyste poznali celou škálu jejich významů. Tento jednoduchý návyk vás podnítl propracovat terminologii svého problému, definovat jednotlivé pojmy méně doslovně, zato přesněji. Pouze tehdy, znáte-li několik možných významů určitého pojmu nebo věty, můžete vybrat ten nejpřesnější z nich, s nímž potom budete nadále pracovat. Zájem o slovní stránku však vede ještě dál. Při každé práci, zejména při studiu teoretických statí, se snažíte pečlivě sledovat stupeň obecnosti každého klíčového pojmu; často uznáte za účelné „srazit“ vysoce teoretické tvrzení na konkrétnější úroveň, takže se pak často rozpadne na dvě tři složky, z nichž každá má různou dimenzi. Můžete se také pokusit zvýšit stupeň obecnosti: odstraňte konkrétní vymežující znaky a zkoumejte přepracované tvrzení nebo závěr abstraktněji, pokuste se jej rozšířit nebo podrobně rozpracovat. Tak můžete ve snaze o vyjasňování významu prozkoumat shora i zdola každý aspekt a důsledek dané myšlenky.

3. Četné obecné pojmy, na něž při své práci narážíte, lze po jistém přemýšlení roztrždit. Nová klasifikace je tak obvykle počátkem plodného pokroku. Umění sestavovat typy a hledat pak podmínky a důsledky každého typu se pro

vás brzy stane automatickou procedurou. Spíše než abyste se spokojil s existujícími klasifikacemi, zvláště s těmi, jež jsou plodem tzv. zdravého rozumu, budete pátrat po jejich společném jmenovateli a po diferencujících faktorech uvnitř nich a mezi nimi. Správná typologie vyžaduje, aby kritéria klasifikace byla explicitní a systematická. K tomu je nutno vypěstovat si návyk provádět křížovou klasifikaci.

Technika křížové klasifikace není ovšem omezena pouze na kvantitativní data; ve skutečnosti to je nejlepší způsob k podnícení imaginace, k vytváření nové typologie, ke kritice a vyjasnění typologií starých. Tabulky, schémata a diagramy kvalitativního charakteru neslouží pouze k předvedení již vykonané práce; jsou velmi často ryzími nástroji tvůrčí činnosti. Vyjasňují „dimenze“ typů a pomáhají vyvolat představy o nich a vytvořit je. Za posledních patnáct let jsem snad nenapsal ani tucet stránek přípravného textu bez nějaké křížové klasifikace, i když je do definitivního textu obvykle nedávám. Většina z nich nedává smysl, ale i v tom případě se můžeme poučit. Mají-li smysl, pomohou vám myslet jasněji a psát srozumitelněji. Umožní vám odhalit rozsah a plnou souvislost právě těch pojmů, v nichž myslíte, a faktů, jimiž se zabýváte.

Pro tvůrčího sociologa je křížová klasifikace totéž jako větný rozbor pro pilného gramatika. Je v mnoha směrech gramatikou sociologické imaginace, jako každou gramatiku je však nutné ji usměrňovat a nedovolit jí, aby odbíhala od svého cíle.

4. Mnohdy proniknete do problému nejlépe tak, že uvažujete v extrémech – že myslíte na opak toho, čím se bezprostředně zabýváte. Myslíte-li na zoufalství, pomyslete i na povznášející hrdost; zkoumáte-li nouzi, uvažujte o marnotratnosti. Nejobtížnější věcí na světě je studovat jeden předmět; postavíte-li předměty do protikladu, zmocníte se lépe materiálu a můžete vymezit dimenze zkoumaného jevu srovnáváním. Zjistíte, že „pendlování“ mezi pozorností k těmto dimenzím a pozorností ke konkrétním typům je velmi poučné. Tato technika je i logicky korektní,

neboť bez vzorku lze statistickou četnost jevů jenom odhadovat: Můžete však stanovit rozsah a hlavní typy určitého jevu; k tomu je ekonomičtější začít konstrukcí „protichůdných typů“, protikladů v různých dimenzích. To ovšem neznamená, že se nebudete snažit získat a zachovat si smysl pro proporce – hledat je znamená zjišťovat četnosti daných typů. Člověk se ve skutečnosti neustále snaží spojit takové hledání s pátráním po ukazatelích, pro něž lze nalézt či shromáždit statistické údaje.

Smyslem tohoto postupu je používat různých hledisek. Položte si například otázku, jak by k určité věci přistupoval politolog, jehož knihu jste nedávno četl, určitý experimentální psycholog či historik. Snažte se myslet podle různých hledisek a vaše mysl se tak stává jakýmsi pohyblivým prismaem, které zachycuje světlo z nejrůznějších úhlů. V této situaci je velmi užitečné psát ve formě dialogu.

Často zjistíte, že myslíte proti něčemu, že snažíte-li se porozumět nějaké nové intelektuální oblasti, je jednou z vašich prvních reakcí, že si připravíte hlavní protiargumenty. „Být ponořen do literatury“ v jednom svém významu znamená být s to lokalizovat odpůrce i stoupence jakéhokoli stanoviska. Mimochodem není dobré být příliš „ponořen do literatury“, můžete se utopit jako Mortimer Adler. Hlavní věc je asi vědět, kdy máte číst a kdy ne.

5. To, že při křížové klasifikaci pracujete pro jednoduchost především v pojmech ano – ne, vás podněcuje myslet v krajních protikladech. To je obecně dobrá věc, neboť kvalitativní analýzou nezjistíte četnost jevu nebo jeho rozsah. Cílem této techniky je poskytnout vám paletu typů. Pro mnohé účely nepotřebujete nic jiného, pro některé je však nutné mít přesnější představu o proporcích jevu.

Uvolnění imaginace lze někdy dosáhnout záměrným převrácením smyslu pro proporce.⁵ Zdá-li se něco být velmi

⁵ Jde mimochodem zhruba o to, co Burke v diskusi o Nietzscheovi nazval „optikou nesrovnatelných jevů“. Viz Kenneth Burke, *Permanence and Change*, New York, New Republic Books, 1936.

nepatrné, představte si prostě, že to je ohromné, a položte si otázku: K jakým rozdílům by to mohlo vést? Totéž platí i naopak pro gigantické jevy: Jak by vypadaly prehistorické osady se 30 milióny obyvatel? Neumím si představit, že bych něco počítal nebo měřil – alespoň dnes –, aniž bych si předtím pohrál se všemi jednotlivými prvky, podmínkami a důsledky v imaginárním světě, v němž mohu dávat věcem svá vlastní měřítka. To je to, co by měli mít na mysli statistikové, ale zřejmě nemají, a co lze vyjádřit strašnou větičkou, že „je možno poznat vesmír, aniž z něho předem máme vzorek“.

6. Ať se zabýváte jakýmkoli problémem, vždy je užitečné přistupovat k materiálu *komparativně*. Hledání srovnatelných případů v jedné či více civilizacích a historických epochách vám bude vodítkem. Nikdy byste se neměli snažit popisovat nějakou instituci v dnešních Spojených státech, aniž vezmete v úvahu podobné instituce v jiných typech struktur a v jiných obdobích. Tak tomu je, i když neprovádíte přímé srovnávání. Časem se naučíte skoro automaticky zaměřovat své úvahy historicky. Jednou z příčin toho je, že předmět vašeho zkoumání se mnohdy vyskytuje v omezeném počtu; abyste jej mohli studovat komparativně, musíte jej umístit do historického rámce. Jinými slovy: metoda protikladných typů vyžaduje často zkoumání historických materiálů. Takový postup někdy vede k poznatkům užitečným pro analýzu tendence nebo pro typologii fází. Historického materiálu budete proto využívat k získání širšího nebo vhodnějšího rozpětí pro určitý jev, přičemž mám na mysli rozpětí, které by zahrnovalo varianty v rámci některé známé soustavy dimenzí. Jistá znalost světových dějin je pro sociologa nezbytností; bez ní je prostě ochromen, ať jsou jinak jeho znalosti jakkoli hluboké.

7. Existuje konečně ještě jeden bod, který souvisí spíše s uměním dát dohromady knihu než s uvolňováním imaginace. Je to však často jedno a totéž: způsob, jakým uspořádáváte materiál k otištění, ovlivňuje obsah vašeho díla. Tuto myšlenku mám od skvělého redaktora Lam-

berta Davise, domnívám se však, že kdyby viděl, co jsem s ní učinil, neuznal by ji za své dítě. Je to rozlišování mezi předmětem zkoumání a tématem.

Předmět zkoumání je určitý jev, například „kariéry vedoucích úředníků korporací“, „rostoucí moc generálů“ nebo „úpadek dam ze společnosti“. To, co je nutné říci o předmětu, lze snadno vtěsnat do jedné kapitoly nebo její části. Avšak způsob, jak jsou všechny vaše předměty uspořádány, vás často přivádí do sféry tématu.

Téma je myšlenka, většinou o nějaké významné tendenci, zásadní koncepci či klíčovém rozdílu, například o racionalitě a rozumu. Příprava osnovy knihy, kdy začnete uskutečňovat dvě tři nebo třeba šest sedm témat, je vyvrcholením vaší práce. Poznáte, jak tato témata naléhavě prolínají jako červená nit všemi předměty, až snad nabudete pocit, že se jenom opakují. A někdy tomu tak opravdu je! Velmi často je samozřejmě naleznete v nehotových, zmatených a hůře napsaných partiích svého rukopisu.

Témata je třeba volit a obecně formulovat co nejjasněji a nejstručněji. Pak je musíte zcela systematicky podrobit křížové klasifikaci se všemi předměty svého zkoumání. Znamená to, že u každého z nich si položíte otázku: Jak je právě tento předmět ovlivněn každým z těchto témat? A naopak: Jaký význam má pro každé toto téma každý z těchto předmětů?

Někdy téma pro sebe vyžaduje zvláštní kapitolu nebo podkapitolu – buď když je poprvé uvedeno, nebo v resumé na konci knihy. Většina autorů – a právě tak i systematických myslitelů – bude jistě obecně souhlasit s tím, že na některém místě by se měla všechna témata objevit společně, ve svých vzájemných vztazích. Často, i když ne vždy, je možné učinit to na začátku knihy. V dobře rozvržené knize se to obvykle dělá na konci. V průběhu celé knihy se ovšem musíte snažit vztahovat témata k jednotlivým předmětům. Je samozřejmě snazší o tom psát než to v praxi provést, neboť to většinou není tak mechanická záležitost, jak se zdá. Někdy tomu tak však je – přinejmenším tehdy,

jsou-li témata správně vybrána a objasněna. V tom je však právě háček, neboť to, co jsem zde v souvislosti s uměním psát nazval tématy, se v kontextu intelektuální činnosti nazývá myšlenkami.

Mimochodem: Někdy možná zjistíte, že kniha nemá žádná témata. Je to prostě řada předmětů obložených metodologickým úvodem, pokud jde o metodologii, a teoretickým úvodem, jde-li o teorii. To je ovšem u knih, jejichž autoři nemají myšlenky, zcela zákonité, právě tak jako nedostatek srozumitelnosti.

5

Jistě se mnou budete souhlasit, že byste měli předložit čtenářům své dílo napsané tak jasným a jednoduchým jazykem, jak to předmět a vaše myšlenky o něm dovolují. Avšak jak jste si snad povšimli, v sociálních vědách převládá nabubřelá a rozvěklá, rádoby učená omílaní. Jeho autoři se snad domnívají, že napodobují „přírodní vědy“, a neuvědomují si, že mnoho *takového* omílaní je naprosto zbytečné. Jedna z autorit dokonce konstatovala, že existuje „vážná krize gramotnosti“, na níž se významně podílejí badatelé v sociálních vědách.⁶ Je jejich zvláštní jazyk důsledkem toho, že se zabývají hlubokými a složitými otázkami, koncepcemi a metodami? Není-li tomu tak, čím je odůvodněno používání „socžargonu“, jak to trefně nazývá Malcolm Cowley?⁷ Je takový jazyk pro vaše dílo nezbytný? Je-li tomu tak,

⁶ Edmund Wilson, který je všeobecně považován za „nejlepšího kritika v anglosaském světě“, píše: „Pokud jde o mé zkušenosti se statěmi odborníků v kulturní antropologii a sociologii, docházím k závěru, že kdyby pojednání vypracovávaná na všech katedrách mé ideální univerzity byla revidována profesorem angličtiny, mohlo by to vést k revolučnímu převratu v těchto předmětech – pokud by to ovšem dotýčný přežil.“ *A Piece of My Mind*, New York, Farrar, Straus and Cudahy, 1956, s. 164.

⁷ Malcolm Cowley, *Sociological Habit Patterns in Linguistic Transmogrification*, *The Reporter* z 20. září 1956, s. 41n.

nemůžete nic dělat; avšak jak se tomu vyhnout v opačném případě?

Podobný nedostatek srozumitelnosti podle mne většinou nebo vůbec nesouvisí se složitostí předmětu a už vůbec ne s hloubkou myšlení. Vyplývá téměř výhradně z toho, že akademičtí autoři nemají jasno o svém statusu.

V mnoha akademických kruzích je dnes každý, kdo se snaží psát široce srozumitelným jazykem, vystaven zatracení jako „pouhý literát“ nebo dokonce „pouhý žurnalista“. Snad jste již zjistili, že tyto fráze obvykle naznačují nesprávný závěr: Je povrchní, protože je srozumitelný. Akademický vědec ve Spojených státech se snaží žít seriózním intelektuálním životem v takových společenských podmínkách, které jsou s tím v přímém rozporu. Jeho prestiž mu musí vynahradit mnoho uznávaných hodnot, kterých se vzdal nastoupením akademické dráhy. Jeho prestižní nároky se snadno pojí s jeho vlastní představou o sobě jako „vědci“. Být „pouhým publicistou“ mu není dost důstojné a seriózní. To snad je důvod, proč užívá vyumělkovaného slovníku a s tím souvisejícího způsobu vyjadřování a psaní. Podlehnout tomuto způsobu je méně obtížné než se mu ubránit. Stal se konvencí – ti, kteří se jí nepodrobí, jsou morálně zavrženi. Je to možná důsledek solidarity průměrnosti, která se pochopitelně snaží vyloučit ty, kteří si získali pozornost inteligentních lidí – akademiků i laiků.

Psát znamená vyžadovat pozornost čtenářů. To je nezbytné při každém stylu. Psát znamená také vyžadovat pro sebe přinejmenším tolik statusu, abychom byli čtení. Mladý akademický vědec je silně zainteresován na obojím, a protože si je vědom svého nepevného veřejného postavení, dává často přednost vlastnímu statusu před pozorností čtenářů vůči tomu, co říká. Ve Spojených státech nepožívají ani nejvýznamnější vědci v širokých kruzích a ve veřejnosti vysokého statusu. Sociologie je v této souvislosti zcela krajní případ: sociologický styl pochází většinou z doby, kdy sociologové měli malou reputaci i mezi ostatními vědci. Touha

po získání statusu je důvodem, proč vědci sklouzávají tak snadno do nesrozumitelnosti. A to je naopak důvodem, proč nemají takový status, po jakém touží. Je to opravdu bludný kruh, každý vědec ho však může snadno prorazit.

V zájmu překonání akademické prózy* se musíte nejdříve zbavit akademické pózy. Mnohem důležitější než studovat gramatiku a nepravidelná slovesa je ujasnit si odpovědi na tyto tři otázky: 1. Jak obtížný a složitý je konec konců můj předmět? 2. Jaký status pro sebe vyžadují, když píšu? 3. Pro koho se snažím psát?

1. Obvyklá odpověď na první otázku zní: Předmět není tak obtížný a složitý jako způsob, jímž o něm píšete. Důkaz je kdykoli po ruce: snadnost, s níž lze 95 % knih z oblasti sociálních věd přeložit do normální řeči.⁸

Můžete si však položit otázku: Nepotřebujeme někdy odborné pojmy?⁹ Samozřejmě že ano, avšak „odborný“ neznamená nezbytně obtížný, a rozhodně ne žargon. Jsou-li odborné pojmy skutečně nezbytné a také jasné a přesné,

* Omílání, žvanění (pozn. překl.).

⁸ Několik ukázek takového překladu je obsaženo v 2. kapitole. Mimochodem: Nejlepší kniha o psaní, jakou znám, je práce Roberta Gravesa a Alana Hodge *The Reader Over Your Shoulder*, New York, Macmillan, 1944. Viz též skvělé diskuse v práci J. Barzuna a H. Graffa *The Modern Researcher* (již citované), dále G. E. Montague *A Writer's Notes on His Trade*, London, Pelican Books, 1930-1949, a Bonamy Dobrée, *Modern Prose Style*, Oxford, The Clarendon Press, 1934-1950.

⁹ Ti, kdo rozumí řeči matematiky mnohem lépe než já, říkají, že je přesná, úsporná a jasná. Proto mám nedůvěru k četným sociálním vědcům, kteří plédují pro stěžejní postavení matematiky v metodách sociálního výzkumu, přitom však píšou nepřesně, neúsporně a nejasně. Měli by si vzít příklad z Paula Lazarsfelda, který skutečně věří v matematiku a jehož styl i v prvních nástinách vždy prozrazuje rysy matematiky. Nemohu-li pochopit jeho matematiku, je to proto, že se v ní nevyznám; nesouhlasím-li s tím, co píše v nematematické řeči, je to proto, že se mýlí, neboť vždy rozumím tomu, co říká, a proto poznám, kde se zmylil.

není obtížné používat je v kontextu prostého jazyka a učinit je tak pro čtenáře smysluplné.

Můžete namítnout, že slova běžného jazyka jsou mnohdy „zatížena“ city a hodnotami a že je proto dobré vyhnout se jim ve prospěch nových slov nebo odborných pojmů. Má odpověď zní takto: Je pravda, že běžná slova jsou takto zatížena, ale totéž platí o mnoha odborných pojmech běžně používaných v sociální vědě. Psát jasně znamená kontrolovat tuto zátěž, říkat přesně to, co myslíte, tak aby druhí pochopili právě ten význam, který máte na mysli. Dejme tomu, že kolem vámi zamýšleného významu vyznačíte kruh o průměru šesti stop, v jehož středu stojíte. Předpokládejme dále, že význam chápaný vašim čtenářem tvoří další takový kruh, v němž zase stojí on. Doufejme, že oba kruhy se překrývají. Rozsah tohoto překrývání je míra vaší komunikace. Plocha ve čtenářově kruhu, která se nepřekrývá s vaším, je oblast nekontrolovaného významu: ten si domyslel sám. Nepřekrývající se část vašeho kruhu je známkou vašeho nezdaru: nevyjádřil jste se srozumitelně. Umění psát znamená dosáhnout, aby se kruh čtenářova významu přesně kryl s vaším; psát tak, abyste oba stáli v témž kruhu kontrolovaného významu.

Tvrdím tedy, že „socžargon“ většinou nesouvisí se složitostí předmětu nebo myšlení. Důvodem pro jeho používání je převážně snaha po získání akademického statusu. Kdo píše tímto způsobem, jako by čtenáři říkal (aniž si to mnohdy uvědomuje): „Vím něco, co je tak složité, že to můžeš pochopit, jen naučíš-li se nejdříve mému obtížnému jazyku; vždyť jsi jen publicista, laik nebo jiný nekvalifikovaný čtenář.“

2. Chceme-li odpovědět na druhou otázku, musíme rozlišovat podle představy, jakou má autor o sobě, a podle hlasu, jímž hovoří, dva způsoby podání prací ze sociálních věd. Při prvním způsobu autor může křičet, šeptat nebo kdákat, ale vždy je osobně přítomen. Je také jasné, co je zač: Ať je sebevědomý, nebo neurotický, přímý, nebo komplikovaný, *on*

je ústřední postavou zkušeností a úvah; právě něco objevil a vypravuje nám o tom i jak k tomu dospěl. Tento hlas je slyšet z nejlepších prací napsaných v angličtině.

Druhý způsob podání nevyžaduje ani hlas, ani člověka. Podobné psaní není vlastně vůbec „hlasem“; je to jakýsi autonomní zvuk, text vyráběný strojem. Pozoruhodné není tak ani to, že je plný žargonu, jako to, že se řídí přísnou manýrou: nejenže je neosobní, ale je okázale neosobní. Podobným stylem jsou někdy psány úřední věstníky nebo obchodní dopisy. A také valná část prací ze sociálních věd. Jakékoli psané dílo – s výjimkou prací skutečně významných stylistů –, které si nemůžeme představit jako lidskou řeč, je špatné.

3. Existují konečně i ti, kteří naslouchají hlasu – a ohled na to vede také k určitým stylovým zvláštnostem. Pro každého autora je velmi důležité, aby měl na mysli, k jakému druhu lidí se snaží mluvit – a také co si o nich skutečně myslí. Nejsou to jednoduché otázky a odpovědět na ně vyžaduje rozhodnout sám o sobě a také znát okruh svých čtenářů. Píší-li, znamená to, že chci být čten – ale kým?

Jednu z odpovědí navrhl můj kolega Lionel Trilling a dovolil mi, abych ji předal dále: Dejme tomu, že jste byl požádán přednášet o předmětu, který dobře znáte, učitelům a studentům všech kateder významné univerzity, jakož i vybraným zainteresovaným lidem z blízkého města. Dejme tomu, že posluchači sedí před vámi a mají právo se něco dovědět; dejme tomu, že i vy jim chcete něco povědět. A nyní začněte psát.

Pro sociálního vědce jako autora existují čtyři rozsáhlé možnosti. Považuje-li se za hlas a věří, že mluví k takovému publiku, jaké jsem naznačil, bude se snažit psát srozumitelně. Domnívá-li se, že reprezentuje hlas, avšak neuvědomuje-li si existenci publika, může snadno upadnout do nesrozumitelného blábolení. Takový autor by měl být opatrný. Nepovažuje-li se autor ani tak za hlas, jako spíše za prostředníka nějakého neosobního zvuku, potom –

najde-li nějaké publikum – jde nejspíše o kult. A konečně nezná-li autor ani svůj hlas, ani nemá posluchače a mluví, aniž ho kdokoli poslouchá, pak jde o pravého výrobce standardizovaného textu, o autonomní zvuk ve velkém, prázdném sále. Je to poněkud děsivé, jako v nějaké Kafkově povídce: octli jsme se na pokraji rozumu.

Hranice mezi hloubkou a mnohomluvností je často křehká, ba nebezpečná. Nelze upřít zvláštní půvab těm, kdož – jako ve Whitmanově básni – jsou na počátku svého zkoumání tak unešení a vyděšení prvním krokem, že ani nechtějí pokračovat. Jazyk je sám o sobě podivuhodný svět, avšak ztraceni v něm nesmíme zaměňovat svou počáteční zmatenost za hloubku konečných výsledků. Jako člen akademické obce musíte o sobě uvažovat jako o reprezentantovi skutečně velkého jazyka a měl byste od sebe očekávat i vyžadovat, mluvíte-li nebo píšete-li, úsilí pokračovat v diskursu civilizovaného člověka.

Zbývá poslední bod, který se týká vzájemného působení psaní a myšlení. Píšete-li pouze z pozice, kterou Hans Reichenbach nazval „kontext objevování“, porozumí vám jen málo lidí; navíc budete tíhnout ke zcela subjektivním tvrzením. Chcete-li být objektivnější, musíte psát v kontextu prezentace. Nejdříve „prezentujete“ své myšlenky sobě, což se nazývá „jasné myšlení“. Když cítíte, že je vám to jasné, prezentujete to ostatním – a mnohdy zjistíte, že to tak zcela jasné není. Octl jste se v „kontextu prezentace“. Někdy si povšimnete, že snažíte-li se prezentovat své myšlení, přizpůsobujete je – nejen formou tvrzení, ale mnohdy i jeho obsahem. Pracujete-li v kontextu prezentace, dostanete nové nápady. Ten se zkrátka stane novým kontextem objevování, který se od prvního liší vyšší úrovní sociální objektivity. Ani zde nemůžete oddělovat způsob myšlení od způsobu psaní. Musíte přecházet sem a tam od jednoho kontextu ke druhému a při každém pohybu si vždy uvědomovat, kterým směrem se právě pohybujete.

6

Z toho, co jsem řekl, jistě pochopíte, že v praxi málokdy „začínáte pracovat na projektu“, že vlastně již „pracujete“ – ať již sami tím, že si vytváříte sbírku materiálu a děláte výpisky z přečtených knih, nebo tím, že se podílíte na kolektivním úsilí. Při takovém způsobu života a práce naleznete vždy mnoho námětů, které budete chtít dále rozpracovat. Rozhodnete-li se něco „vydat“, snažte se pro svůj předmět nebo téma využít všeho svého materiálu, výpisků z literatury, náhodné konverzace a svých přátel. Snažte se vytvořit si malý svět, obsahující všechny klíčové prvky vstupující do práce, kterou právě děláte, snažte se dát každý prvek systematicky na své místo, neustále přizpůsobovat tento rámec změnám v jeho jednotlivých částech. Jen žijeme-li v takovém zkonstruovaném světě, víme, co je zapotřebí: myšlenky, fakty, myšlenky, čísla, myšlenky.

Tak budete objevovat a popisovat, vytvářet typologii objeveného, zaměřovat a pořádat svou zkušenost tím, že je budete terminologicky rozlišovat. Toto hledání řádu vás povede k hledání vzorů a tendencí, k hledání typických a kauzálních vztahů. Budete zkrátka pátrat po smyslu věcí, na něž narazíte, po něčem, co lze považovat za viditelný znak něčeho neviditelného. Učiníte hodnotu ze všeho, co nějak souvisí s tím, čemu chcete porozumět; budete se snažit najít ve všem podstatné prvky, potom pečlivě a systematicky odhalit jejich vzájemné vztahy ve snaze vytvořit jakýsi pracovní model a uvést tento model do souvislosti s tím, co se snažíte vysvětlit. Někdy to bude snadné, někdy se to nepovede.

Vždy se však budete snažit mezi mnoha detaily nalézt ukazatele, které by mohly naznačit hlavní proud, základní formy a tendence různých společností poloviny dvacátého století. Vždyť konec konců je to právě rozmanitost lidského rodu, o níž neustále píšete.

Myšlení je zápas o řád a současně o obsažnost. Přestanete-li myslet příliš brzy, nepoznáte vše, co byste

měli znát. Budete-li však hloubat donekonečna, strháte se. Domnívám se, že toto dilema činí z myšlení – v oněch vzácných okamžicích, kdy je více či méně úspěšné – nejvyšší úsilí, jehož je lidská bytost schopna.

Snad bude dobré, když vše, co jsem se pokoušel říci, shrnu do několika pouček a varování:

1. Buď mistrem své práce; vystříhej se jakéhokoli strnulého souboru procedur. Především se snaž rozvíjet a využívat sociologickou imaginaci. Vyhýbej se fetišizaci metody a techniky. Usiluj o rehabilitaci neokázalého intelektuálního mistrovství a snaž se stát jedním z jeho nositelů. Každý buď svým vlastním metodologem i svým vlastním teoretikem; usiluj o to, aby se teorie i metoda opět staly součástí výkonu intelektuálního řemesla. Buď vždy pro primát individuálního vědce a proti nadvládě výzkumných týmů techniků. Pamatuj, že problémům člověka a společnosti musí vědec čelit sám.

2. Vyhýbej se byzantské výstřednosti spojování a rozpojování pojmů a vystříhej se mnohomluvnosti. Požaduj na sobě i na druhých prostotu ve vyjadřování. Uchyluj se ke složitějším pojmům pouze tehdy, jsi-li pevně přesvědčen, že to zvýší rozsah tvé vnímavosti, přesnost tvých odkazů a hloubku tvé argumentace. Vystříhej se nesrozumitelnosti jako prostředku, jímž by ses mohl vyhnout vytváření závěrů o společnosti – a čtenářovým závěrům o tvém díle.

3. Vytvářej transhistorické konstrukce, jaké tvá práce vyžaduje, ponořuj se i do subhistorických detailů. Vytvářej zcela formální teorie a buduj jakékoli modely. Zkoumej detailně drobné fakty a jejich vzájemné vztahy, jakož i velké, jedinečné události. Nebuď však fanatikem: Vztahuj každou takovou práci neustále a těsně k historické realitě. Nedomnívej se, že to za tebe někdy někde učiní někdo jiný. Vytyč si za úkol definovat tuto realitu; formuluj své problémy v souladu s ní; snaž se na její úrovni řešit tyto problémy a tak vyjasnit závažné veřejné problémy

a osobní obtíže jedinců, jež jsou v nich ztělesněny. Nikdy nepiš více než tři stránky, aniž uvedeš nějaký solidní příklad.

4. Nezkoumej pouze jedno malé prostředí za druhým, ale zkoumej sociální struktury, v jejichž rámci jsou tato prostředí organizována. Při zkoumání těchto velkých struktur si zvol prostředí, kterým se chceš detailně zabývat, a zkoumej je tak, abys pochopil vzájemné působení prostředí a struktury. Podobně postupuj, i pokud jde o časové rozpětí. Nebuď pouhým publicistou, byť sebestřednějším. Věz, že publicistika může představovat velké intelektuální úsilí, že však tvoje úsilí je větší. Nepředkládej pouhou zprávu o detailních výzkumech provedených ve statickém okamžiku nebo během velmi krátkého časového úseku. Používej jako míru času dějiny lidstva a do nich zařazuj týdny, roky nebo epochy, které zkoumáš.

5. Uvědomuj si, že tvým cílem je komparativní pochopení sociálních struktur, které vznikly v minulosti a které dnes ve světě existují. Proto se musíš vystříhat arbitrární specializace podle hlavních vysokoškolských kateder. Specializuj se ve své práci podle tématu a předešlím podle významných problémů. Při formulování a řešení těchto problémů neustále a s intenzivním využíváním imaginace čerpej z hledisek a materiálů, myšlenek a metod, ze všech dobrých studií o člověku a společnosti. Jsou to i tvoje studie – jsou částí téhož celku jako ty; nenech si je vzít těmi, kteří by je chtěli obehnat tajnůstkářským žargonem a předstíraním odbornosti.

6. Vždy měj oči otevřené představě člověka – obecnému pojetí jeho lidské podstaty –, z níž při své práci vycházíš, a představě dějin – vlastnímu pojetí toho, jak se utvářejí. Prostě si neustále vytvářej a reviduj názory na problémy historie, biografie a sociální struktury, v níž se biografie a historie protínají. Měj oči otevřené pro rozmanitost lidské individuality a pro formy historické změny. Využívej své poznávací schopnosti i představivosti jako klíčů ke studiu rozmanitosti lidského rodu.

7. Měj na paměti, že jsi dědicem a udržovatelem tradice klasické sociální analýzy. Proto se snaž vidět člověka nikoli jako izolovaný fragment, jako předmět zkoumání nebo jako systém o sobě a pro sebe. Snaž se chápat muže a ženy jako historické a sociální aktéry, snaž se pochopit, jak jsou různými společnostmi složitě vybírání a formování. Dřív než dokončíš určitou část své práce, snaž se při vhodné příležitosti zaměřit ji k hlavnímu a trvalému cíli: pochopit strukturu a směr, formování a smysl své doby, strašný a nádherný svět lidské společnosti druhé poloviny dvacátého století.

8. Nedovol, aby oficiální formulace veřejných problémů nebo soukromé prožívání osobních obtíží lidí determinovaly problémy, jež si zvolíš za předmět svého studia. Především se nevzdávej své duchovní a politické nezávislosti tím, že by ses nechal od kohokoli nutit do neliberální praxe byrokratického étosu nebo liberální praxe morální povrchnosti. Měj na paměti, že četné osobní obtíže lidí nelze vyřešit pouze jako obtíže, že je nutno je chápat v rámci závažných veřejných problémů – a v rámci utváření dějin. Věz, že lidský rozměr těchto problémů je nutno odhalit jejich konfrontací s osobními obtížemi lidí – a s problémy individuálního života. Věz, že jsou-li problémy sociální vědy správně formulovány, musí zahrnovat tyto osobní obtíže i závažné veřejné problémy, biografii i historii a v plném rozsahu i jejich složité vztahy. V tomto rámci probíhá život jednotlivce i formování společností; a v tomto rámci má sociologická imaginace příležitost změnit kvalitu lidského života v naší době.

Poděkování

Rané verze této knihy jsem přednesl během jara 1957 na semináři o sociální vědě, který uspořádal v Kodani Henning Friis, konzultant ministerstva sociálních věcí. Jemu i dalším účastníkům tohoto semináře – Kirstenu Rudolfovi, Bentu Andersenovi, P. H. Kühlovi, Poulu Vidriksenovi, Knudu Eriku Svensenovi, Torbenu Agersnapovi a B. V. Elberlingovi – jsem velmi vděčný za jejich pronikavou kritiku a laskavé návrhy.

Kapitolu 1 „Příslib“, spolu s dalšími krátkými úseky této knihy, jsem přednesl ve zkrácené podobě na zasedání American Political Science Association v září 1958 v St. Louis. Kapitolu 6 jsem napsal na základě svého článku „Two Styles of Research in Current Social Study“, publikovaného ve *Philosophy of Science*, sv. XX, č. 4, říjen 1953. Raný náčrt prvních pěti oddílů „Dodatku“ byl otištěn v *Symposium on Sociological Theory*, ed. L. Gross, Evanston, Peterson, 1959. Části 5 a 6 kapitoly 8 byly otištěny v *Monthly Review*, říjen 1958. V hrubých rysech jsem také použil poznámek otištěných poprvé v *Saturday Review* z 1. května 1954. Pasáže z kapitol 9 a 10 jsem použil ve svých veřejných přednáškách, jež jsem přednesl na London School of Economics a v Polské akademii věd ve Varšavě během ledna a jež vysílala BBC na svém třetím programu v únoru 1959.

Pozdější náčrty rukopisu podrobili kritice, vcelku nebo po částech, následující kolegové, jimž jsem zavázán za mnohé z předností, které snad kniha má. Přeji si jen, aby existovala vhodnější forma, jak jim poděkovat za jejich velkorysou pomoc:

Harold Barger, Robert Bierstadt, Norman Birnbaum, Herbert Blumer, Tom Bottomore, Lyman Bryson, Lewis